

ISSN: 2149-1097

**İZMİR ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

**JOURNAL OF IZMIR
STUDIES**

19

İzmir-2023
İZMİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Yıl 9, Sayı: 19, 2023

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Doç. Dr. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu

EDİTÖR: Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR

İDARE MERKEZİ/CORRESPONDENCE: Gençlik Caddesi No: 21 Pembe
Köşk 35100 Bornova-İZMİR

YAYIN KURULU/ EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU

Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN

Prof. Dr. Atilla BATMAZ

Doç. Dr. Aylin Ümit ERDEM OTMAN

Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR

Doç. Dr. Pınar FEDAKAR

HAKEM KURULU/ REFEREE BOARD

Prof. Dr. Atilla BATMAZ, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, *Milli Savunma
Üniversitesi.*

Prof. Dr. Aysun SARIBEY HAYKIRAN, *Aydın
Adnan Menderes Üniversitesi.*

Prof. Dr. Besim ÖZCAN, *Atatürk Üniversitesi.*

Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Cüneyt KANAT, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Evangelia BALTA, *National Hellenic
Research Foundation.*

Prof. Dr. Hasan MERT, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Hatice ŞİRİN, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Herkül MİLLAS, *Emekli Öğretim
Üyesi.*

Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY, *Ege
Üniversitesi.*

Prof. Dr. Kemal ARI, *Dokuz Eylül
Üniversitesi.*

Prof. Dr. Mehmet ERSAN, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Mustafa KAYMAKÇI, *Emekli
Öğretim Üyesi.*

Prof. Dr. Necdet HAYTA, *Gazi Üniversitesi.*

Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Ruth HAGENGRUBER, *Paderborn
Üniversitesi*

Prof. Dr. Selami FEDAKAR, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Spiridon SFETAS, *Aristotle
University of Theassaloniki.*

Prof. Dr. Tuncay Ercan SEPETCİOĞLU, *Aydın
Adnan Menderes Üniversitesi.*

Prof. Dr. Xaris EXERTZOGLU, *University of
Aegean.*

Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Zuhal ÖZEL SAĞLAMTİMUR, *Ege
Üniversitesi.*

Prof.Dr. Eva Maria SENG, *Paderborn
Üniversitesi.*

Prof.Dr. Frank GÖTTMANN, *Paderborn
Üniversitesi.*

Prof.Dr. Levent KAYAPINAR, *Ankara
Üniversitesi.*

Prof.Dr. Mahir AYDIN, *İstanbul Üniversitesi.*

Doç Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR, *Ege
Üniversitesi.*

Doç Dr. Hasan UÇAR, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. Serpil ÖZMİHÇİ, *Dokuz Eylül
Üniversitesi.*

Doç. Dr. Ali OZAN, *Pamukkale Üniversitesi.*

Doç. Dr. Aylin Ümit ERDEM OTMAN, *Ege
Üniversitesi.*

Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI, *Dokuz Eylül
Üniversitesi.*

Doç. Dr. Müslime GÜNEŞ, *Aydın Adnan
Menderes Üniversitesi.*

Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU,
Ege Üniversitesi.

Doç. Dr. Pınar FEDAKAR, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. Yücel AKSAN, *Ege Üniversitesi.*
Emekli Öğretim Üyesi.

Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ, *Aydın Adnan*
Menderes Üniversitesi.

Dr. Öğr. Üyesi Kemal HAYKIRAN, *Aydın*
Adnan Menderes Üniversitesi.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAŞARAN, *Aydın*
Adnan Menderes Üniversitesi.

Dr. Öğr. Üyesi Orkun Hamza KAYCI,
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.

Dr. Gregory STOURNARAS, *Aristotle*
University of Theassaloniki.

Dr. Siren BORA, *Araştırmacı Tarihçi.*

SEKRETERYA

Yasin ÖZDEMİR-İbrahim HAMALOĞLU

YAYININ TÜRÜ: Uluslararası, Hakemli.

KISALTMASI: IAD

E-POSTA: izmiraum.ege.edu.tr / izmiraum@gmail.com

TLF: 0232 342 72 24

Yayın Tarihi: 27.12.2023

Yazılarda ileri sürülen görüşlerden yazarı / yazarları sorumludur.

Ege Üniversitesi Yayınları

Ege Üniversitesi Basım ve Yayınevi

Bornova -İzmir

Tel: 0 232 342 12 52

E-posta: basimveyayinevisbm@mail.ege.edu.tr

Yayın Linkleri

<https://basimveyayinevi.ege.edu.tr>

<https://izmiraum.ege.edu.tr/tr-5780/yayinlarimiz.html>

Bu eser, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası lisansı (CC BY-NC-ND) ile lisanslanmıştır. Bu lisansla eser alıntı yapmak koşuluyla paylaşılabilir. Ancak kopyalanamaz, dağıtılamaz, değiştirilemez ve ticari amaçla kullanılamaz.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY-NC-ND). Under this license, the text can be shared with the condition of citation. However, it cannot be copied, distributed, modified or used for commercial purposes.

Dergi Yayın İlkeleri

Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin yayın organı olan İzmir Araştırmaları Dergisi, uluslararası hakemli, akademik bir dergidir. Yılda iki sayı yayımlanır. Dergimizde, özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, kitap tanıtma, kongre-sempozyum haberleri ve ölüm haberleri yayımlanır. Yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana bir yenilik getirmesi ve başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Derginin dili Türkçedir. Gerekliğinde Batı dillerinde de makale yayımlanabilir. Makale ve çevirilerde, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak Türkçe ve İngilizce özet ile anahtar kelimeler konunun uzmanı bir hakemin değerlendirmesi ve Yayın Kurulu'nun nihai onayıyla basılır. Yayın Kurulu, gerektiğinde yazıların yazım şekli üzerinde küçük düzeltme ve değişiklikler yapabilir. Metne eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgeler yüksek çözünürlükte (JPG), teslim edilmelidir. Resim ve belge türünden tüm materyaller numaralandırılmalı ve altına açıklamaları yazılmalıdır.

Sayfa Düzeni:

Üst: 3 cm, Sol: 2 cm

Alt: 3 cm, Sağ: 2 cm

Boyut: 16,5 X 24 cm

Üstbilgi: 2 cm, Alt bilgi: 2 cm

Makale başlığı: 14 punto

Yazar adı: 11 punto Cambria

Metin yazı tipi: Cambria, 11 punto

Dipnotlar: 9 punto

Atıfta bulunan metinlerin kısaltılmış kaynakçası dipnot olarak verilmelidir. Dipnotlar:

Tek yazarlı kaynak : Uzunçarşılı 1957, 23; Karal 1940, 234

İki yazarlı kaynak : Bilge ve Kaynak 2000, 11-12.

İkiden fazla yazarlı kaynak : Hamilton vd. 1957, 345 vd.

Birden fazla cildi olan kaynak : Ünal 2002, I; 23-24, Lev.12.

Birden fazla baskısı olan kaynak : Kınal 1982 (2. Baskı), 87, res.23.

Yazarın aynı yılda basılmış eserleri : Alkım 1990a, 45; Alkım 1990b, 90.

Kaynakça oluştururken yazarın soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Kaynakça:

Kitaplarda : Akdağ 1975 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celalî İsyamları"*, İstanbul; Bilgi Yayınevi,1975.

Çeviri Eserlerde : Jorga 2005 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul; Yeditepe, C.5, 2005.

Makalelerde : İncik 1964 Halil İncik "Sened-i İttifak ve
Gülhane-i Hatt-ı Hümâyûnu" *BELLETEN*, C.XXVIII, S.112, Ankara; TTK, 1964, 603-622.

Tezlerde : Çınar 2000 Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk
Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi, (Yayımlanmamış
Yüksek Lisans Tezi), İstanbul; 2000.

Tüm yazışmalar ve makaleler için adres:

Ege Üniversitesi

İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi

Gençlik Caddesi No:19, Bornova İzmir

Telefon: 0232-324-72-24

E-mail: izmiraum@mail.ege.edu.tr

izmiraum@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER/ ARTICLES

İsmail Mert TÜRKER,

Aiol Başlığının Kökeni ve Batı Anadolu'da Ortaya Çıkışı 1

Samet YILDIZ,

İzmir'de Pamuk Ziraatı 27

Aygül UÇAR,

İzmir Cihan Palas (Emniyet) Oteli'nin Karosimanları..... 51

Zozan TÜFEK,

İzmir'de Bir Osmanlı Yapıtı: Tire Necippaşa Kütüphanesi..... 69

Engin TATAR,

Ege Bölgesinde Oynanan Karambol Oyunu 83

KİTABİYAT/ BOOKS

Yasin ÖZDEMİR,

Mehmet Başaran, 1830-1831 Nüfus Sayımında İzmir Rumları İstanbul:
Libra Kitap, 2023, 92 s., ISBN 978-625-8472-80-6..... 97

AİOL BAŞLIĞININ KÖKENİ VE BATI ANADOLU'DA ORTAYA ÇIKIŞI

İsmail Mert TÜRKER*

Makale Geliş Tarihi: 28 Kasım 2023

Makale Kabul Tarihi: 12 Aralık 2023

Öz

MÖ 10. yüzyıl ile birlikte Filistin bölgesinde anıtsal taş mimaride pilastr payanda geleneğinde kullanılmış olan dikey volütlü başlık tasarımları MÖ 7. yüzyıl ile birlikte Kıbrıs Adası'nda aynı geleneğe hizmet etmiştir. MÖ 7. yüzyılın sonu itibariyle Batı Anadolu'daki Yunan kentlerinde örneklerine rastlanan dikey volütlü başlıklar, Yunan tapınaklarının taşlaşmaya başlamasıyla birlikte bağımsız taş sütunlarda ve tapınak mimarisinde kullanılmışlardır. Batı Anadolu'da Aiolis bölgesi ve civarından ele geçen kompakt buluntular, dikey volütlü başlıkların Aiol başlıkları olarak anılmasını sağlamıştır. Yunan kentlerinden ele geçen Aiol başlıklarının bir tapınak yapısıyla mimari bağlamda ilişkisinin kurulduğu merkezler arasında Eski Smyrna, Larisa, Neandria ve Klopedi kentleri yer almaktadır. Bu kentlerin içinde Aiol başlığının süslediği sütunlarla ait oldukları mimari düzen arasındaki ilişkinin en iyi anlaşıldığı kent ise Lesbos Adası'nın kuzeyinde yer alan Klopedi kentidir.

Anahtar Kelimeler: Dikey volütlü başlık, Aiol başlığı, Aiol mimarlığı.

The Origin of the Aeolic Capital and Its Emergence in Western Anatolia

Abstract

The vertical voluted capital designs, which were used in the pilaster buttress tradition in monumental stone architecture in the Palestinian region by the 10th century BC, served the same tradition on the island of Cyprus by the 7th century BC. By the end of the 7th century BC, the vertical voluted capitals, which are found in Greek cities in Western Anatolia, were used on free-standing stone pillars and temple architecture with the petrification of Greek temples. Compact finds unearthed from the Aiolis region and its surroundings in western Anatolia caused the capitals with vertical volutes to be referred to as Aeolic capitals. Among the centers where the Aeolic capitals recovered from Greek cities are architecturally associated with a temple structure are the cities of Old Smyrna, Larisa, Neandria and Klopedi. Among these cities, the center where the relationship between the columns adorned with Aeolic capitals and the architectural order to which they belong is best understood is the city of Klopedi, located in the north of Lesbos Island.

Key Words: Capital with vertical volutes, Aeolic capital, Aeolian architecture.

* Arkeolog, Bayraklı Ören Yeri Kazısı, Bayraklı-İZMİR. e posta: ismailmertturker@gmail.com
ORCID: 0009-0002-3090-5559.

GİRİŞ

Dikey volütlü Aiol başlıklarındaki volüt formlarının kökenleri Erken Tunç Çağı'nda Yakın Doğu ve Mısır coğrafyasındaki çeşitli kültürlerde seramik ve takı sanatında gözlemlenebilmektedir¹. 'Kutsal Ağaç' teorisi gibi ortaya konan öneri ve tartışmalardan anlaşıldığı üzere işlevsel anlamda mimari sütunların gelişimi ise Tunç Çağlarının sonlarına dayanmaktadır. Taş mimaride karşımıza çıkan ilk başlıklar ise Erken Demir Çağı ile birlikte Filistin'de görülmektedir. Yunan başlıklarının taş mimarideki öncülleri için somut buluntular Filistin Demir Çağı merkezlerinden ele geçmiştir. Buna karşın mimari bağlamda Yunan başlıklarının tasarımına benzer örnekler, Yakın Doğu ahşap eserlerinde ve Asur kabartmalarındaki betimlemelerde karşımıza çıkmaktadır². Bunun yanında dikey volütlü başlık ve yaprak tamburun birlikte kullanıldığı Aiol sütunları için gösterilebilecek en iyi prototip Ramat Rahel Pencere Korkulukları örneğidir³. Filistin kıyı şeridinden bilinen ilk taş örneklerin ardılları MÖ 7. yüzyıl ile birlikte Kıbrıs Adasında Proto-Aiol grubu başlıklarıyla aynı mimari geleneğe hizmet etmiştir.

Dikey volütlü başlık tasarımlarının Yunan kentlerine nasıl ulaştığı bilinmemektedir. Buna karşın Arkaik Dönem Doğu Yunan kültürleri ile Levant, Kıbrıs gibi Doğu Akdeniz kültürleri arasında deniz yoluyla yürütülen ticari ilişkiler ile sanatsal ve mimari anlamda bir etkileşim de beraberinde gelmiş olmalıdır⁴. Dikey volütlü Aiol başlıklarının Batı Anadolu'daki Yunan kentleri arasında, mimari bağlamdaki izlerinin en iyi takip edilebildiği kentler; Arkaik Dönem'in önemli liman kentlerinden Eski Smyrna, günümüzde Menemen'e bağlı Buruncuk köyünde yer alan Larisa, Aiolis 'in kuzeyinde, Assos ile Troia arasında yer alan Neandria ve Lesbos Adası'ndaki Klopedi kentidir. Bu kentlerin içinde bir Aiol başlığı ve tapınak yapısı ilişkisine dair en net kanıtların bulunduğu kent ise Klopedi kentidir.

AİOL BAŞLIKLARININ KÖKENİ

Arkeolojik literatüre geçen ilk Aiol başlığı, 19. yüzyılın sonlarında Neandria'da yapılan yüzey araştırmasında ortaya çıkartılmıştır⁵. Bu çalışmanın yayını ile birlikte dikey olarak yükselen volütlere sahip başlıklar

¹ Betancourt 1977, 17.

² Betancourt 1977, 118.

³ Betancourt 1977, 61; Akurgal 1997, 77.

⁴ Wesenberg 1971, 68-69.

⁵ Clarke 1886, 136-148.

hakkındaki ilk tartışmalar da başlamıştır. J. T. Clarke, dikey olarak yükselen volütlere sahip bu sütun başlığının İon sütun başlıklarının öncülü olduğu öne sürerek ve "Proto-Ionic" olarak isimlendirmiştir⁶. Neandria buluntusu başlığın ardından Aiolis bölgesi kentlerinde ortaya çıkartılan diğer örneklerle birlikte dikey volütlü başlıklar Aiol başlıkları olarak isimlendirilmişlerdir.

Aiol başlıkların kökeni ile ilgili öne sürülen tartışmalarda genellikle, dikey olarak yükselen bir çift volütten oluşan başlık formunun görsel atası olarak çift spiral bezeme motifleri gösterilmektedir. Yakın Doğu ve Mısır'daki Erken Tunç Çağı kültürlerinde seramik ve takılarda kullanılan bu çift spiral bezeme motifleri, MÖ 2. binyılın sonlarına doğru palmiye ve çiçek yapraklarından oluşan bitkisel bezeme motiflerinde kullanılmaya başlamıştır⁷. Bu çift volütlü tasarımların bitkisel motiflerle birlikte kullanıldıkları formlar, dikey ve yatay olarak küçük sanatlarda karşımıza çıkmaktadır. Aiol tarzı başlıkların kökenlerini üzerine yapılan çalışmalar ve tartışmaların çoğu bu eski sanat eserlerine dayanmaktadır. Bu tartışmalarda ortaya atılan önerilerden ilki, Kuzey Suriye ve Mezopotamya kökenli hurma ya da palmiye ağacı motifinden türemiş "kutsal ağaç" teorisidir. Bir diğer öneri ise el sanatları eserlerindeki nilüfer (lotus) çiçeği ve zambak motiflerinden türetildiği yönünde olup başlıkların kökenini Mısır'a götürmektedir⁸. Başlıkların kökenini Minos-Myken sanatına dayandıran öneriler de bulunmaktadır⁹.

"Kutsal ağaç" teorisine de dayandırılabilir Kuzey Suriye Geç Hitit sanatındaki palmiye betimli tasarımlar; küçük sanatlarda, çeşitli nesnelere ve kabartmalar üzerindeki dekorasyonlarda görülmektedir¹⁰. Aiol mimarisiyle ilişkilendirilebilecek bu soyut eserler, Batı Anadolu'daki Aiol başlıkları ve onların sütunlarıyla boyut ve tasarım açısından da benzerlikler göstermektedir¹¹. Kutsal ağaç teorisini de destekleyen ve Aiol mimarisi ile ilişkili en erken palmiye sütun tasviri ise MÖ 9. yüzyıla tarihlenen Şippar Tabletidir. Tablet üzerinde, Tanrı Samaş ve Kral Nabuapaliddin betimlenmiştir. Tasvirde; tanrının içinde bulunduğu koruluk, başlığı ve

⁶ Aiol başlıklarının isimlendirilmesi ile ilgili çeşitli başka tartışmalar da bulunmaktadır. Betancourt 1977, 3; Shiloh 1977, 51; Boardman 1959, 215.

⁷ Betancourt 1977, 17.

⁸ Betancourt 1977, 17-22.

⁹ Martin 1958, 130; Wesenberg 1971, 85; Nicholls 1991, 162.

¹⁰ Shiloh 1977, Şek. 3.

¹¹ Betancourt 1977, 18; Ürkmez 2017, 377.

kaidesi çift volüt şeklinde stilize edilmiş bir palmye ağacı ya da hurma ağacı gövdesi tarafından taşınmaktadır¹². Bu oyma ahşap destekler, Geç Tunç Çağı'nın sonlarında Mısır'da da görülmektedir. Thebes mezarlarından bilinen çiçek motifleri ile stilize üst üste bindirilmiş örnekler, Aiol tarzında tasarıma benzeyen bilinen en eski mimari sütunlardır¹³. Geç Tunç Çağı'nın sonlarında ve Demir Çağı ile birlikte, bu çift volütlü stilize bitkisel formlarla harmanlanmış motiflerin ahşap mimari taşıyıcılarında kullanıldığı anlaşılmaktadır¹⁴.

PROTO-AİOL GRUBU BAŞLIKLARI

Batı Anadolu'daki Aiol yerleşimlerinde ele geçen dikey volütlü başlık tasarımlarının somut öncülleri ise Filistin kıyı şeridinden bilinen başlıklardır. Sözü geçen başlıklar Proto-Aiolik olarak adlandırılmaktadır¹⁵. Arkeolojik çalışmaların sağlamış olduğu veriler ışığında dikey volütlü başlıkların taş mimaride kullanıldığı bilinen en eski bölge olan Filistin'den Hazor, Ramat Rahel, Megiddo, Samaria, Medeibiyeh ve Kudüs gibi Demir Çağı yerleşimlerinde şimdiye kadar 34 adet Aiol tarzı başlık ortaya çıkartılmıştır. Ancak bu taş başlıkların hiçbiri *in situ* olarak ele geçmemiş, ikincil kullanımlarda ve dağınık mimari kontekstlerde bulunmuşlardır. Bunun yanında kesme taş işçiliği ve arkeolojik çalışmalara dayanarak her yerleşim yerinde bu başlıkların kullanım alanları hakkında fikirler yürütülmüş ve rekonstrüksiyon önerileri getirilmiştir¹⁶. Ele geçen merkezler arasında başlıkların bezeme anlayışında farklılıklar olsa da tasarımlarına bir bütün olarak bakıldığında birçok ortak nokta bulunmaktadır. MÖ 9. yüzyıla tarihlenen Hazor başlıkları haricinde; Megiddo, Ramat Rahel, Medeibiyeh, Samaria ve Kudüs örneklerinde, başlığın alt bölümü ikizkenar üçgen şeklinde tasarlanmış ve üçgenin yan kenarlarından ya da üçgene bağlı, dikey olarak yükselen volüt spiralleri başlığın ana hatlarını oluşturmaktadır¹⁷. Başlıkların volütleri ve diğer bezeme unsurları, alçak kabartma tekniğinde çizgisel bir tasarımla sınırlandırılarak vurgulanmıştır. Her örnekte

¹² Wesenberg 1971, Lev. 140.

¹³ Betancourt 1977, 19.

¹⁴ Betancourt 1977, 115.

¹⁵ 'Proto-Aeolic' isimlendirmesi üzerine çeşitli tartışmalar bulunsa da genel olarak literatürde kabul gören bir isimlendirmedir. Bunun yanında Filistin bölgesi başlıkları üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapan Y. Shiloh, Aiol başlıklarının keşfinden sonra bulunan Filistin başlıklarının daha yerel bir isimlendirmeyi hak ettiği görüşündedir. Shiloh 1977, 51-52.

¹⁶ Shiloh 1976, 67; Shiloh 1977, 39; Shiloh 1979, 22.

¹⁷ Shiloh 1979, Lev. 3.2, 4.2, 9.3.

volütlerin üstünde ve altında yaprak motifleri işlenmiştir. MÖ 8. yüzyıl tabakaları ile ilişkilendirilen Ramat Rahel ve MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen Kudüs başlıklarında abaküs diğer örneklerle göre daha kalın tasarlanmıştır. Üçgen tasarım ve volütlerin arasındaki boşluklar konsantrik daire motifleriyle doldurulmuş ve ayrıca merkezi üçgen üç şerit çizgiden oluşmaktadır¹⁸. Levant ve Filistin bölgelerinde kapsamlı çalışmalar yapan Y. Shiloh, kireç taşından yontulmuş otuz dört başlığı, üzerlerindeki bezeme unsurlarına göre beş ayrı gruba ayırmıştır. P. Betancourt ise Filistin başlıklarını kuzey ve güney merkezlerindeki belirgin üslup farklılıklarından dolayı iki ayrı grupta incelemiştir¹⁹. Megiddo grubu ilk seri başlıklarının genişliğin yüksekliğine oranı 1/4 olup diğer tüm başlıklarda genişlik yükseklik oranı 1/2'ye yakın ölçülerdedir²⁰. Bölgedeki bilinen en erken örnekler, Megiddo buluntusu ilk seri başlıklar olup, MÖ 10 yüzyıla ait tabakalar ile ilişkilendirilmektedir. İkinci grup ise MÖ 9. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Samaria başlıkları ise MÖ 9. ve 8. yüzyıllara ait kontektlerden ele geçmiştir²¹. Filistin dikey volütlü başlıkları genellikle payanda ve pilastr olarak kullanılan sütunların üzerini süslemişlerdir. Ramat Rahel' deki pencere korkulukları örneğinde olduğu gibi anıtsal mimari dışında kullanım örnekleri de bulunmaktadır²².

KIBRIS BAŞLIKLARI

MÖ 7. yüzyıl ile birlikte dikey volütlü taş başlık tasarımları Yakın Doğu ve Batı Anadolu deniz ticareti yolu üzerinde bir ara durak konumunda olan Kıbrıs adasında karşımıza çıkmaktadır. Arkaik dönemde mezar stellerinde kullanılmış ve kral mezarlarının girişlerinde pilastr geleneğine hizmet etmiş başlıklar görsel açıdan Filistin başlıkları ile benzerlikler göstermekte, gelişmişlik açısından ise onların ardılı olarak değerlendirilmektedir²³. MÖ 7-5. yüzyıl aralığına tarihlendirilen Kıbrıs örnekleri, bezeme unsurları ve formlarına göre basit ve kompleks olmak üzere iki tipolojik gruba ayrılmaktadır²⁴. Basit grubun başlıkları, genel görünüm ve doğrusal

¹⁸ Shiloh 1979, Lev. 11.1 ve 15.1.

¹⁹ Filistin başlıkları tipolojisine, arkeolojik çalışmalar sonucunda sonradan eklenen örnekler de bezeme açısından değerlendirilerek R. Kendirci'nin yüksek lisans tez çalışmasında yedi tipolojik grup oluşturulmuştur. Kendirci 2013, 50.

²⁰ Shiloh 1979, Lev. 4.2.

²¹ Betancourt 1977, 27-49; Shiloh 1979, 2-11.

²² Mumcuoğlu ve Garfinkel 2021, Şek. 22.

²³ Wesenberg 1971, 68; Ürkmez 2017, 378.

²⁴ Shiloh 1979, Şek. 53.

benzerlikleri açısından Filistin Proto-Aiol başlıklarına oldukça benzemektedir. Volüt çiftlerinin merkezi üçgenin kenarlarından çıkması ve volüt dönüşleri bakımından benzer olan örnekler arasında Tamassos mezar odalarının giriş kısmındaki pilastr başlıklar, dekoratif amaçlı kullanımda karşımıza çıkmaktadır²⁵. Trapeza örneğinde ise Kıbrıs'a özgü bir tasarım olarak kabul edilebilecek, üç katlı yüksek bir abaküs bulunmaktadır. Volütleri birden fazla şerit çizgiyle sınırlanmış merkezi üçgenin yan kenarlarının bütününden doğan başlığın görünümü yine Filistin örneklerine benzer şekildedir²⁶. Bir buçuk tur dönüş yapan volüt spiralleri merkezlerinde gözlerle sonlanmaktadır. Volütler arasındaki alanda Hazor başlıklarına benzer yarım daire şeklindeki bezeme ile doldurulmuştur. Kıbrıs Adası'nda basit tipte başlık bulunan diğer merkezler Golgoi, Salamis ve Eski Paphos 'dur. Salamis başlığı bir mezar odasında ikincil kullanımda bulunmuş, oran ve plastik görünümü açısından Megiddo ilk seri başlıkları ile karşılaştırılabilir²⁷. Trapeza ve Golgoi başlıkları, alt bölümlerinin dikdörtgen prizma şeklinde olması bakımından Filistin öncülleri ve diğer Kıbrıs örneklerinden ayrılmaktadır²⁸.

Kompleks grubun başlıklarında, volütler merkezi üçgenin yanından bağımsız olarak çıkmaktadırlar. Alt bölümleri, basit tipte benzer şekilde tasarlanmıştır. Bundan farklı olarak kompleks başlıklarda abaküs ve volütlü bölümün arasında yüksek bir bitkisel dekorasyon bölümü yer almaktadır. Bu kompozit tasarım Kıbrıs Adası'na özgü olup en iyi örnekleri Golgoi buluntusu başlıklardır²⁹. Bununla birlikte Golgoi örneklerinde alt bölümde, merkezi üçgenin içinde yer alan daire ve hilal şeklindeki bezemeler Suriye ve Fenike'nin rölyef eserlerinde görülmektedir³⁰.

BATI ANADOLU'DA ELE GEÇEN AİOL BAŞLIKLARI

Yakın Doğu'da geniş bir alana yayılan dikey volütlü başlık tasarımlarının, anıtsal taş mimariye uygulanan ilk örnekleri Filistin kıyı şeridinden bilinen başlıklardır. Sözü geçen başlıklar "Proto-Aeolic" olarak adlandırılmaktadır. Bu başlıklardan sonraki yüzyıllara tarihlenen ve ilk kez tapınak mimarisinde kullanılan örnekler ise Batı Anadolu'daki Yunan

²⁵ Shiloh 1979, Lev. 18.2.

²⁶ Shiloh 1979, Şek. 54.

²⁷ Shiloh 1979, Şek. 55.

²⁸ Wesenberg 1971, Lev. 134.

²⁹ Shiloh 1979, Şek. 51-52.

³⁰ Wesenberg 1971, 68.

kentlerinden bilinmektedir. Filistin başlıkları ile Batı Anadolu örnekleri arasında mimari bağlamda da farklılıklar bulunmaktadır. Her iki bölgede de anıtsal taş mimaride kullanılan başlıklar, Filistin'de sütunlu pilastr ve payanda geleneğinde, Yunan kentlerinde ise bağımsız sütunlarda ve tapınak mimarisinde kullanılmışlardır.

Batı Anadolu'da Aiolis bölgesi³¹ ve kuzeyindeki Aiol yerleşimi Neandria'dan ele geçen ilk örnekler, dikey volütlü başlıkların ilk buldukları ve bilim dünyasına tanıtıldıkları coğrafya olduğu için, dikey volütlü başlıklar Aiol başlıkları olarak isimlendirilmişlerdir. Dikey volütlü Aiol başlıklarının Aiolis bölgesi dışında Batı Anadolu'da en kuzeyde görüldüğü yer, Troas bölgesi sınırları içinde yer alan Assos ile Troia arasındaki Neandria kentidir. Batı Anadolu'da en güneyde Aiol başlıklarının görüldüğü yer ise Karia bölgesindeki Alazeytin'dir³². MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Alazeytin başlıkları Pilastr sütunların üzerinde, sövelerde kullanılmışlardır³³. Yine antik kaynakların da önemli Aiol kentleri³⁴ arasında gösterdiği Aliağa yakınlarındaki Kyme kenti de Aiol başlığı buluntusu veren kentler arasındadır. Kyme başlığı, kentin kuzey tepesinde Klasik Döneme tarihlendirilen bir kült yapısında devşirme yapı elemanı olarak kullanılmıştır³⁵. Başlık için önerilen tarihlendirme ise benzer örnekler ile yapılan stil karşılaştırmaları yoluyla MÖ 6. yüzyıldır³⁶. Batı Anadolu dışında Aiol başlıklarının Yunan kentlerinde en kuzeyde görüldüğü yer MÖ 7. yüzyılda Aioller tarafından kurulan Ainos kentidir³⁷. Günümüzde Edirne'nin Enez ilçesinde bulunan Ainos 'da ele geçen başlık örnekleri ise tarihlendirilebilir kontektlerden gelmedikleri için, üzerlerindeki bezeme ve tasarımlarına göre MÖ 6. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir³⁸. Ege Adalarından Paros ve Delos'da ele geçen başlıklar, bir mimari ile ilişkili değildir. Kaide ve adak sütun işlevindeki bu örnekler MÖ 6. yüzyılın ortası ve

³¹ Kuzeyde Edremit Körfezi ile güneyde İzmir Körfezi arasında kalan, Batı Anadolu'nun kuzey yarısında bulunan alan Aiolis bölgesidir. Doğuda Lydia, güneyde İonia, kuzeyde Troas ve Mysia bölgelerine sınırı bulunmaktadır.

³² Halikarnassos yarımadasında, Bodrum'un doğusunda yer alan Alazeytin 'in Antik Dönemdeki ismi bilinmemektedir.

³³ Baran 2006, 11, 15.

³⁴ Herodot, Aiol kentleri arasında: Kyme, Larisa, Neonteikos, Temnos, Killa, Notion, Aigiroessa, Pitane, Aigai, Myrina, Gryneia ve sonradan İon kenti olmuş Smyrna'dan bahsetmektedir. Hdt. I. 77.149.

³⁵ Parapetti 2017, 122.

³⁶ Parapetti 2017, 121.

³⁷ Başaran 2011, 60.

³⁸ Başaran 2000, 168.

ikinci yarısına tarihlendirilmektedirler³⁹. Aiol tarzı tasarıma sahip, dikey volütlü başlıkların Kıta Yunanistan'da görüldüğü Attika' da ele geçen örnekleri de anıtsal mimari ile ilişkili değildir. Sunu sütunları, mezar sütunları, heykel kaidesi gibi bloklara yontulan dikey volütlü tasarımlar, Lesbos Adası buluntusu Mytilene ve Eressos başlıklarıyla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Ayrıca Attika siyah figür vazolarında ve pinakslarda⁴⁰ da Aiol tarzı başlıklara sahip sütun betimlemelerinin karşımıza çıkması, kompakt olmayan bir Aiolik üslubun tüm Ege coğrafyasındaki varlığını kanıtlar niteliktedir.

Yunan tasarımı dikey volütlü Aiol başlıklarının erken örneklerinde, uzun taş sütunlar üzerinde duran ve başlıklarla sütunlar arasında bağlayıcı ara eleman oldukları veya bağımsız başlık oldukları tartışılan elemanlar da bulunmaktadır. İlgili yayınlarda genellikle yaprak tambur olarak anılan Aiol mimarisi üyesi olan silindir blokların dikey volütlü başlıklar ile birlikte ele geçtiği kentler, Eski Smyrna⁴¹, Larisa⁴² ve Neandria⁴³ kentleridir. Aiol mimarisi üyesi olan silindir blokların, dikey volütlü başlık olmadan ele geçtiği merkezler de bulunmaktadır. Bu merkezler arasında Ege Adalarının en kuzeyinde bulunan Thasos Adası⁴⁴, antik kaynakların da Aiol birliği kentleri arasında saydığı Aigai⁴⁵, yine Aiolis bölgesine yakın kentlerden Phokaia⁴⁶ yer almaktadır. Bunların yanında Ege coğrafyasının en güneyindeki Girit Adası⁴⁷ ve Yunan anakarasında bulunan Delphoi⁴⁸ örnekleri yer almaktadır.

Arkaik Dönem Doğu Yunan kentleri içinde Aiol başlıklarının tapınak mimarisi ile en iyi ilişkilendirilebildiği kentler ise Eski Smyrna, Larisa, Neandria ve Klopeidi kentleridir⁴⁹. Bunun yanında bu kentlerde ele geçen örneklerden Aiol başlıklarının gelişim süreçleri de takip edilebilmektedir. Bu kentlerde 20. yüzyılda gerçekleştirilen sistemli kazıların sağlamış olduğu

³⁹ Martin 1973, 373; Betancourt 1977, 92-93.

⁴⁰ Karoglou 2010, 156, Fig. 46.

⁴¹ Akurgal 1997, 73-78.

⁴² Betancourt 1977, 75-76.

⁴³ Koldewey 1891, 33-35.

⁴⁴ Betancourt 1977, 88.

⁴⁵ Bohn 1889, 31-33, Şek. 31.

⁴⁶ Akurgal 1960, 3.

⁴⁷ Levi 1931, 451; Wesenberg 1971, 47.

⁴⁸ Dinsmoor 1923, 165.

⁴⁹ Eski Smyrna'dan ele geçen Athena Tapınağı'na ait büyük başlıklar ile Larisa büyük başlığı Doğu Yunan kentlerinde ele geçen dikey volütlü Aiol başlıkları içinde en erken örneklerdir.

veriler, Aiol mimarlığının anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu kentlerin içinde bir tapınak yapısı ile Aiol başlığı ilişkisinin en iyi okunabildiği merkez ise Klopedi kentidir.

Eski Smyrna Başlıkları

Modern İzmir'e adını veren kent olan Eski Smyrna'da⁵⁰ 1960'lı yıllardaki tapınak kazısı çalışmalarında kutsal alan ve çevresinde yerel tüf taşından işlenmiş çok sayıda sütun tamburu parçası, dikey volütlü Aiol başlığı parçası ve E. Akurgal'ın mantar başlık olarak isimlendirdiği Aiol mimarisi üyesi silindir bloklara ait parçalar ele geçmiştir⁵¹.

Mantar biçimli sütun elemanlarının iyi korunmuş parçalarından iç ve dış bükey profilleri, yaprak motifleri ve boyutları değerlendirilerek on yedi ayrı tip tespit edilmiştir⁵². Aiol mimarisi üyesi bu sütun elemanları işleniş ve plastiklik açısından değerlendirildiğinde, üst kısımlar dış bükey profilli, alt kısımlar ise iç bükey profillidir⁵³. Bir istisna dışında, aşağıya doğru sarkan, sivri uçlu, ortası damarlı yaprak çelenk motifleriyle bezelidirler⁵⁴ (**Fig. 1**).

Dikey volütlü başlıkların ele geçen fragmanlarından tam bir başlık profili elde edecek yeteri kadar parça bulunmamaktadır. Tüf taşından yontulmuş başlıkların formu hakkındaki bilgilerimiz yapılan rekonstrüksiyonlara dayanmaktadır⁵⁵. Ele geçen parçalar üzerinde yürütülen çalışmalarda, bezeme farklılıkları temelinde 24 tipin olduğu anlaşılmıştır⁵⁶. Tamamlanan çalışmalar sonucu ortaya çıkan başlıkların tasarımında volütler başlığın gövdesinden dikey olarak çıkarlar ve yanlara açılıp bir buçuk dönüş yaparak merkezde bir çiçek rozeti ile sonlanırlar. Volütler arasındaki boşluk, biçimleri farklılık gösteren üç yapraklı bir lotus palmet demetiyle doldurulmuştur. Palmet demeti üzerinde ince, dikdörtgen bir abaküs yer almaktadır. Başlıklar ön yüzde ve arka yüzde palmet üstünden başlayıp başlık tabanına kadar düz bir şekilde inmektedir. Yan

⁵⁰ Eski Smyrna tarihi ve kronolojisi için bk. Tanrıver 2023, 77-107.

⁵¹ Diğer merkezlerdeki benzer örnekleri genellikle 'Yaprak Tambur' olarak geçmektedir. E. Akurgal şematik bir isimlendirmeye Eski Smyrna örneklerini 'Mantar Başlık' olarak adlandırmıştır.

⁵² Akurgal 1997, 73-74, Şek. 57.

⁵³ İki katlı formu, Girit'teki Arkades'in sepet şeklindeki palmiye başlıklarında ve Massalia hazine binasında biraz değiştirilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Akurgal 1960, 1.

⁵⁴ Akurgal 1997, Şek. 55a.

⁵⁵ Akurgal 1981, 128; Akurgal 1997, 81-82.

⁵⁶ Cook vd. 1998, 142.

yüzlerde başlık gövdesi hafif bir iç bükey eğim yaparak tabana doğru genişlemektedir⁵⁷(**Fig. 2**). Ele geçen çok sayıda volüt fragmanı üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda başlıkların çoğunluğunun genişliği 110 cm olarak hesaplanmıştır. Diğer birkaç örnekte ise genişlik ölçüleri 160 ila 170 cm olarak değişkenlik göstermektedir⁵⁸. Yükseklikleri için öneri sunacak bir çıkış noktası bulunmamakla birlikte çizimlere göre tahmini yükseklikleri 80 cm ila 90 cm olarak öngörülmektedir. Eski Smyrna başlıklarında Aiol başlıklarının kanonik formundan ve bezeme anlayışından farklı özellikler bulunmaktadır. Bazı örnekler bezemesiz olarak tasarlanmışken bazılarında ön ve arka cephelerde, bazılarında ise tüm yüzeylerde alçak kabartma tekniği ile yontulmuş yaprak bezeme süslemeleri yer almaktadır. Yapılan rekonstrüksiyon çalışmalarında 16 adet yastıkları bezemeli, 5 adet yastık bölümleri bezemesiz başlığın varlığı tespit edilmiştir. Tüm örneklerde cephe bezeği altında, başlık gövdesinde yatay bantlar yer almaktadır. Bu bantların bulunduğu benzer başlıklar Kıbrıs'ta karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Trapeza başlığı doğrusal benzerliği ve gövdesinde yer alan bantlar ile Smyrna örnekleriyle karşılaştırılabilir⁵⁹.

Smyrna dikey volütlü başlıklarının mantar biçimli sütun elemanlarıyla birlikte veya tek başlarına kullanımlarına yönelik farklı görüşler bulunmaktadır⁶⁰. Bununla birlikte mantar biçimli sütun elemanın sütun ile dikey volütlü başlık arasında kullanıldığı kompozit öneriler genellikle kabul edilmektedir⁶¹ (**Fig. 3**). Dikey volütlü başlıkla mantar biçimli sütun elemanın birlikte kullanıldığı sütunlar, Athena Tapınağı'nın MÖ 7. yüzyılın sonlarındaki ana evresine ait dış platform temelleri ile ilişkilendirilmektedir⁶².

Eski Smyrna'da Athena Tapınağı ile ilişkilendirilen dikey volütlü Aiol başlıklarının dışında 1990'lı yıllardaki kazı çalışmalarında tasarım olarak farklı ve boyut olarak daha küçük bir grup dikey volütlü Aiol başlığı daha ele geçmiştir⁶³. Tuf taşından yontulmuş başlıkların genel tasarımı ve sadeliği,

⁵⁷ Akurgal 1981, Şek. 4.

⁵⁸ Akurgal 1997, 81-83; Cook vd. 1998, 143.

⁵⁹ Shiloh 1979, Şek. 54.

⁶⁰ Wesenberg 1971, 112-113; Betancourt 1977, 60; Kuhn 1986, 41; Altekamp 1991, 34; Akurgal 1997, 84; Cook vd. 1998, 143.

⁶¹ Betancourt, 1977: 60; Altekamp, 1991: 34; Nicholls, 1991, 162, Şek. 13; Cook vd. 1998: 143, Fig. 30.

⁶² Akurgal 1997, 83; Cook vd. 1998, 143-145.

⁶³ Akurgal 1993, Lev. 14a-b.

Aiol başlıklarının bilinen erken örneklerinden ziyade, MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren gelişmeye başlayan geç örneklerle benzer özellikler göstermektedir⁶⁴. Başlık gövdesinden dikey olarak çıkan volütler, iki dönüş yaparak düz bırakılmış, 4 ila 5 cm çapında değişen gözlerle sonlanırlar⁶⁵(**Fig. 4**). Volütlerin arasındaki alanda kama ucu görünümlü bir abaküs yer almaktadır. Abaküsün ön ve arka yüzlerine cephe bezemesi olarak üç yapraklı palmet motifi işlenmiştir. Palmet kısmından tabana kadar düz bir şekilde inen başlığın gövdesinin yan kısımlarında ortalama 5 cm genişliğinde keskin yivler bulunmaktadır. E. Akurgal, MÖ 600 civarına tarihlenen Athena Tapınağı'na ait sütunlarda görülen faset kullanımından yiv kullanımına geçişin başladığı zamana göre başlıkları MÖ 570-560 dolaylarına tarihlenmektedir⁶⁶.

Larisa Başlıkları

Larisa 'da bulunan en erken dikey volütlü başlık, Aiol başlıkları içinde farklı bir tasarımda ve daha arkaik bir formda olan büyük başlıktır. Üç adet volüt çiftinden oluşan başlığın genişliği 130 cm, yüksekliği 67 cm civarındadır. Dairesel formdaki başlık tabanı 42,5 cm çapındadır⁶⁷. İki buçuk dönüş yapan merkezi volütler göz oluşturmadan kıvrım şeklinde bırakılmıştır. Başlık tabanından çıkan spiral formundaki iki adet küçük volüt sağ ve sol yanda büyük volütlerin alt kısmına bağlanmaktadır. Ayrıca bu yan volütlerin arasına küçük bir volüt çifti kazanmıştır. Derin volüt kanalları, büyük volütler ile küçük olanları belirgin bir şekilde birbirinden ayırmaktadır. Büyük volütlerin cephesine volüt dönüşlerini takip eden çizgiler kazanmış ve volütler arasındaki üçgen alan beş yapraklı palmet bezemesi ile doldurulmuştur⁶⁸(**Fig. 5**). Bu başlık Eski Saray ve tapınak yapısı arasında bulunan 2 numaralı sarnıçtan ele geçmiştir⁶⁹. Üç çift volütlü bir tasarıma sahip olan başlığın tarihlendirilmesi, dekorasyonu ve çizgisel üslubu gibi stil analizlerine dayandırılarak yapılmıştır. Schefold tarafından MÖ 7. yüzyılın sonuna tarihlendirilen başlığı, Kjellberg MÖ 570 dolaylarına tarihlendirmektedir⁷⁰. Larisa büyük başlığı, Koldewey 'in Neandria rekonstrüksiyonu ve küçük sanatlardaki doğru örneklerden yola çıkarak, 2

⁶⁴ Türker 2023, 104-110.

⁶⁵ Türker 2023, ek s.4.

⁶⁶ Akurgal 2000, 50.

⁶⁷ Betancourt 1977, 74.

⁶⁸ Arseven 2013, 54, Şek. 4.2.

⁶⁹ Boehlau ve Schefold 1940, 122.

⁷⁰ Betancourt 1977, 74.

numaralı sarnıç buluntusu yaprak dizili sütun elemanın üzerine oturtulup kompozit bir öneri sunulmuştur⁷¹. Sözü geçen yaprak dizili sütun elemanı ve büyük başlık 20. yüzyılın başında İstanbul Arkeoloji Müzelerine getirilerek birleştirilmiş ve o şekilde sergilenmiştir⁷²(**Fig. 6**) Ancak yaprak dizili sütun elemanı ile büyük başlık arasında stil ve işleniş olarak farklılıklar bulunmaktadır⁷³.

Larisa 'da ele geçen ikinci tip başlık ise Larisa büyük başlığına göre daha sade bir formda tasarlanmış, kanonik Aiol başlıklarının formundadır. Bir çift volüt ve gövdeden oluşan başlıkta volütlerin arasındaki üçgen alana üç yapraklı lotus çiçeği motifi işlenmiştir⁷⁴(**Fig. 7**). Söz konusu başlık, Boehlau ve Schefold tarafından MÖ 6. yüzyılın ortalarına tarihlenen Eski Saray yapısı ile ilişkilendirilmiştir. Megaron planlı yapının yerine inşa edilen ve Eski Saray olarak adlandırılan yapı; biri büyük, biri küçük iki dikdörtgen planlı odadan oluşmakta ve ön cephesinden dışarıda iki yanında kare odalar bulunmaktaydı. Açık bir avluya bakan yapının sundurmasını, bu sade Aiol başlıkların süslediği sütunların taşıdığı önerilmektedir⁷⁵.

Neandria Başlıkları

Neandria kentinde ele geçen Aiol başlıkları, MÖ 6. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen tapınak yapısı ile ilişkilendirilmektedir. Neandria kentindeki Tapınak Yapısı arazi şartlarına uyumlu olarak inşa edilmiş, basit dikdörtgen planlı bir temele sahiptir⁷⁶. Cellanın ortasında onu iki nefe ayıran bir aks üzerinde yedi adet taş sütun temeline rastlanmıştır⁷⁷. Tapınak buluntuları arasında, cella içinde ve tapınağın çevresinde yerel volkanik tüf taşından yapılmış yaprak tambur sütun elemanı parçaları öne çıkmaktadır. Yaprak tamburlara ait parçalar üzerlerinde yürütülen çalışmalardan, beş ila yedi adet farklı tipolojide büyük yapraklı (blattkranz) tambur, 3 veya 4 adet küçük yapraklı (kymation) tambur olduğu anlaşılmaktadır⁷⁸. Dikey volütlü başlıklara ait parçalar ise bir tanesi tapınağın uzağındaki bir yapı temelinden

⁷¹ Betancourt 1977, 75.

⁷² Boehlau ve Schefold 1940, Lev. 19 a.

⁷³ Başlığın alt çapı ile sütun elemanlarının üst çapları arasında ve zıvana deliklerinin ölçülerinde de uyumsuzluklar bulunmaktadır. Başlıkla ilgili kompozit bir tasarım, dolayısıyla rekonstrüksiyon önerileri de genellikle kabul edilmemektedir. Betancourt 1977, 75.

⁷⁴ Boehlau ve Schefold 1940, Lev. 19 b.

⁷⁵ Boehlau ve Schefold 1940, 143-144.

⁷⁶ Koldewey 1891, 23.

⁷⁷ Wiegartz 1994, 127.

⁷⁸ Koldewey 1891, 33.

olmak üzere tapınak dışından ele geçmiştir⁷⁹. Tüm bu buluntulardan dört ayrı tipolojide üç katmanlı olmak üzere yedi sütun için kompozit başlık rekonstrüksiyonu yapılmıştır⁸⁰ (Fig. 8).

120 cm genişliğindeki dikey volütlü başlıklar, öncülleri Smyrna buluntusu dikey volütlü başlıklara göre daha estetik ve Larisa buluntusu büyük başlığa göre ise daha farklı bir formdadır⁸¹. İki buçuk dönüşlü volütler büyük gözlerle sonlanırlar ve volüt gözleri boş bırakılmıştır⁸². Volüt sınırları yani kenar bordürleri, başlığın ana hatlarını ortaya çıkartacak şekilde vurgulu olarak işlenmiştir. Bu sınırlar neredeyse başlığın tabanından çıkarak volütleri oluştururlar. Volütlerin arasındaki palmet motifi kanonik Aiol başlığı formatında olsa da palmet altına işlenmiş ters gözyaşı motifi Neandria dikey volütlü başlığında karşımıza çıkan ünik bir bezeme anlayışıdır⁸³(Fig. 9).

Lesbos Adası Başlıkları

Lesbos Adası'nda Klopedi kentinde ele geçen dikey volütlü Aiol başlıkları, Ayia Paraskeve köyü yakınlarında inşa edilen ve MÖ 6. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen ikinci tapınak ile ilişkilendirilmektedir. Klopedi B Tapınağı olarak adlandırılan 38,15 m uzunluğa ve 16,90 m genişliğindeki tapınak, Arkaik Dönem' in uzun ve dar tapınak planlamasına uygun oranlardadır⁸⁴. Tapınağın temeli doğrudan ana kayaya dayanır ve tek sıra taş levhalarla sınırlandırılmıştır. Euthynteria üzerinde üç basamaktan oluşan yaklaşık 0,60 m yüksekliğindeki krepidomanın en üst yüzeyi stylobatı oluşturmaktadır⁸⁵. Tapınağın kuzeybatı kenarında iki adet sütun kaidesi *in situ* halde bulunup diğer sütunlarda dairesel işaretlere göre yerleştirilerek 8x17 sütunlu bir peripteral tapınak planının rekonstrüksiyonu yapılmıştır⁸⁶(Fig. 10). Yivsiz sütunlar, her biri daha büyük olanın üzerine oturtulan dışbükey profilli basit bir sütun kaidesi üzerinde yükselmektedir. Platformu küçük dolgu ve toprak ile sıkıştırılan tapınağın üst yapısı ile ilgili buluntular da yetersizdir. Üst yapıya ve iç sütunlara ait herhangi bir kalıntıya rastlanmaması, bu bölümlerin ahşap olduğunu

⁷⁹ Akarca 1977, 13.

⁸⁰ Koldewey 1891, 37-40, Şek. 60; Wiegartz 1994, 123, 124.

⁸¹ Betancourt 1977, 65.

⁸² Volüt gözleri bronz rozetler ile doldurulmuş olmalıdır. Koldewey 1891, 23.

⁸³ Koldewey 1891, Şek. 60.

⁸⁴ Rougou ve Douloubekis 2014, 53.

⁸⁵ Betancourt 1977, 83.

⁸⁶ Betancourt 1977, Şek. 40.

düşündürmektedir⁸⁷. Lesbos dalgası bezemeli ve figürlü kabartma kil levha parçaları gibi buluntulardan yola çıkılarak bir kil frizinin ve fascialı bir pervazın olması da ihtimaller arasında değerlendirilmektedir⁸⁸.

Klopedi tapınağı ile ilişkilendirilen yerel trakit taşından yontulmuş dikey volütlü Aiol başlıkları 1970'li yıllardaki antik yapı malzemelerinin bulunması ve toplanması çalışmaları sırasında tapınak etrafında, site etrafındaki yapı duvarlarında ve çevredeki tarlalara dağılmış bir şekilde bulunmuştur⁸⁹. Klopedi dikey volütlü Aiol başlıkları, Batı Anadolu'daki öncüllerine göre de gelişmiş bir formdadır. Yaklaşık 136 cm genişliğinde, 61 cm yüksekliğindeki başlıkların gövdesinden direkt olarak çıkan volütler iki buçuk dönüş yaparak oyulmuş büyük gözlerle sonlanırlar. Volütler arasındaki alanda bulunan palmet motifi ortada beş yaprak, yanlarda volütlerin üzerine uzanan iki yaprak olmak üzere yedi yapraklı oluşmaktadır⁹⁰(**Fig. 11**). Bunun yanında taşıyıcı yüzeyi oluşturan yapraklar oldukça genişlemiştir. Başlıkların altına yerleştirilen dışbükey bezemesiz eleman da Klopedi' deki yerel geleneğin bir diğer yansımasıdır⁹¹.

1960'lı yılların sonunda Ayia Paraskeve yakınlarında bir başka başlık daha bulunmuştur. Bugün İstanbul Arkeoloji Müzesinde olan başlık Klopedi B tapınağına atfedilmektedir. Buna karşın Klopedi başlıklarına göre volüt gözleri, kenar bordürleri gibi küçük tasarım farklılıkları bulunmaktadır⁹². Bununla birlikte Mytilene başlığı olarak anılan başlık, Klopedi'deki başlıklara doğrusal açıdan büyük ölçüde benzemektedir⁹³(**Fig. 12**). Mytilene başlığı da dâhil olmak üzere Klopedi başlıkları, diğer Aiol başlığı merkezlerinde ele geçen Aiol başlıklarıyla yapılan üslup karşılaştırmaları ve Tapınak buluntusu pişmiş toprak kaplamaların MÖ 6. yüzyılın sonlarındaki bir tarihe uygunluğu ile Geç Arkaik Döneme tarihlendirilmektedir⁹⁴. Lesbos

⁸⁷ Betancourt 1977, 83.

⁸⁸ Betancourt 1977, 98.

⁸⁹ Rougou ve Douloubekis 2014, 13.

⁹⁰ Betancourt 1977, Levha 49.

⁹¹ Başlıklar ile sütun arasında kullanılan dış bükey torus şeklindeki geçiş elemanı, Smyrna ve Neandria gibi yaprak tambur ile birlikte önerilen strüktürlerde görsel açıdan oluşan boşluğu doldurup, geçiş unsurlarındaki keskinliği gidermektedir. Betancourt 1977, 97,98.

⁹² İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki 895 No.lu başlık, Mytilene Akropolisi notuyla envantere geçmiştir. Buna karşın Mytilene adı hem Mytilene şehri için hem de tüm ada için kullanıldığından başlığın orijinal olarak Ayia Paraskeve yakınlarındaki yerden gelme olasılığı da ihtimaller arasındadır. Betancourt 1977, 85.

⁹³ Przyluski 1936, Şek. 2.

⁹⁴ Betancourt 1977, 85.

Adasındaki bir diğer Aiol başlığı örneği ise adanın batı kıyısındaki Eressos kentine çok yakın bir mesafede ele geçen başlıktır. Modern bir yapıda devşirme olarak kullanılmış dikey volütlü başlık, Lesbos adasının diğer başlık örneklerine göre farklı bir form ve tasarımıdır. Başlığın, volütlerin tabandan dik bir şekilde yükselmesi gibi ünik tasarımı onu kanonik Aiol başlıklarından ayırmaktadır⁹⁵.

Sonuç

Doğu Akdeniz'de geniş bir alana yayılan dikey volütlü başlık tasarımlarının anıtsal taş mimariye uygulanan ilk örnekleri, Filistin bölgesindeki Demir Çağı yerleşimlerinde pilastr payanda sütunlarında kullanılmıştır. Kıbrıs Adası'nda MÖ 7. yüzyıl ile birlikte mezar yapılarının girişlerinde aynı mimari geleneğe hizmet etmiş, ayrıca mezar stellerini süslemişlerdir. Bu başlıklardan sonraki yüzyıllara tarihlenen ve ilk kez tapınak mimarisinde kullanılan örnekler ise Batı Anadolu Yunan kentlerinden bilinmektedir. Filistin'de sütunlu pilastr ve payanda geleneğinde kullanılan dikey volütlü başlıklar, Yunan kentlerinde bağımsız sütunlarda ve tapınak mimarisinde kullanılmışlardır. Dikey volütlü başlıkların 19. yüzyılın sonlarında Neandria'da keşfedilmeleri ve 20. yüzyılda Aiolis bölgesindeki kompakt buluntuları Aiol başlıkları adıyla anılmalarını sağlamıştır.

MÖ 7. yüzyılın sonu itibariyle Batı Anadolu'da Yunan kentlerinde rastladığımız Aiol başlıklarının en erken örnekleri Eski Smyrna dikey volütlü başlıkları ve Larisa büyük başlığıdır. Her iki başlık da tipolojik olarak Aiol başlıklarının geç örneklerinden ayrılmakta ve daha arkaik dekorasyon unsurları barındırmaktadır. MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreği ile birlikte başlayan dikey volütlü Aiol başlıklarının ikinci gelişim evresindeki kanonikleşmiş formunda; bir çift dikey volüt arasına işlenmiş palmet yapraklarından oluşan bezeme alanı bulunmaktadır. Bezeme alanının üst yüzeyleri ise küçük bir abaküs işlevi görmektedir. Eski Smyrna küçük Aiol başlıkları, Larisa Tip 2 başlıkları ve Neandria örnekleri bu aşamanın temsilcileridir. Neandria başlıklarıyla birlikte büyük volüt gözleri oluşmaya başlamıştır. MÖ 6. yüzyılın sonlarına doğru iyice genişleyen taşıyıcı üst yüzeyleri ve kısalan yükseklikleriyle gelişimini tamamlayan dikey volütlü Aiol başlıklarının bu son aşamadaki temsilcileri Klopodi başlıklarıdır. Dikey volütlü Aiol başlıklarının Yunan kentleri buluntuları arasında, bir tapınak yapısı ile

⁹⁵ Betancourt 1977, 88.

ilişkinin en iyi okunabildiği merkez Klopedi'dir. Bunun dışında Eski Smyrna, Larisa ve Neandria kentlerinde bulunan örnekler, yakın çevresinde ele geçtikleri tapınak ve yapılarla öneri yoluyla ilişkilendirilmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Akarca 1977 Aşkıldil Akarca, *Neandrea: Kuzey Ege'de Arkaik ve Klasik Çağlara Ait Bir Şehir*, İstanbul; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1977.
- Akurgal 1960 Ekrem Akurgal, "Vom äolischen zum ionischen Kapitell", *Anadolu*, 05, 1-7.
- Akurgal 1981 Ekrem Akurgal, "Früharchaische Kapitelle vom Tempel der Athena in Alt-Smyrna", *ASAtene*, 59, 127-132.
- Akurgal 1993 Ekrem Akurgal, *Eski Çağda Ege ve İzmir*, İzmir; Tükelmat A.Ş, 1993.
- Akurgal 1997 Ekrem Akurgal, *Eski İzmir I: Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Akurgal 2000 Ekrem Akurgal, *Ege, Batı Uygarlığının Doğduğu Yer: Doğu Hellen Kültür Tarihi, İÖ 1050-333*, İzmir; İzmir Yayıncılık, 2000.
- Altekamp 1991 Stefan Altekamp, *Zu griechischer Architekturornamentik im sechsten und fünften Jahrhundert v. Chr.: exemplarische und archäologische Auswertung der nicht-dorischen Blattornamentik*, Europäische Hochschulschriften, Reihe XXXVIII, Archäologie, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1991.
- Arseven 2013 Müge Arseven, *Larisa 'da (Buruncuk) Bulunan Taş Mimari Eserler*, İstanbul Teknik Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul; 2013.
- Başaran 2000 Sait Başaran, "Aeolische Kapitelle aus Ainos (Enez)", *Istanbul Mitteilungen*, 50, 157-170.
- Başaran 2011 Sait Başaran, "Enez (Ainos) 2001 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", *Anadolu Araştırmaları*, 16, 59-86.
- Baran 2006 Abdulkadir Baran, *Hekatomnidler Öncesinde Karia Mimari*, Ankara Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara; 2006.
- Betancourt 1977 Philip, P. Betancourt, *The Aeolic style in architecture: a survey of its development in Palestine, the Halikarnassos Peninsula, and Greece, 1000-500 BC*, New Jersey; Princeton Univ. Press, 1977.

- Boardman 1959 John Boardman, "Chian and early Ionic architecture", *AntJ*, 39.3-4, 170-218.
- Boehlau ve Schefold 1940 Johannes Boehlau-Karl Schefold, *Larisa am Hermos: Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1900-1934 Band I*, Berlin; Die Bauten. W. de Gruyter Verlag, 1940.
- Bohn ve Schuchardt 1889 Richard Bohn-Carl Schuchardt, *Altertümer von Aegae*, Band 2, Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin: Druck und Verlag Von Georg Reimer, 1889.
- Clarke 1886 Joseph Thacher Clarke, "A Proto-Ionic Capital from the Site of Neandria (II)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 2.2, 1-20.
- Cook vd. 1998 John Manuel Cook-Richard Vaughan Nicholls-David M. Pyle, *Old Smyrna excavations: the temples of Athena*, London; BSA, Suppl. Vol. 30, 1998.
- Dinsmoor 1923 William Bell Dinsmoor, "The aeolic capitals of Delphi", *AJA* 27.2, 164-173.
- Karoglou 2010 Kyriaki Karoglou, *Attic pinakes: votive images in clay*, Oxford; BAR International Series 2104, Archaeopress, 2010.
- Kendirci 2013 Recep Kendirci, *Filistin ve Çevresinde Ele Geçen Aiol Stil Başlıklar*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla; 2013.
- Koldewey 1891 Robert Koldewey, *Neandria*, Programm zum Winckelmannsfeste der Archäologischen Gesellschaft zu Berlin, Band 51, Berlin; Druck und Verlag von Georg Reimer, 1891.
- Kuhn 1986 Gerhard Kuhn, "Der äolische Tempel in Alt-Smyrna", *Marburger Winckelmann-Programm*, 39-86, 1986.
- Parapetti 2017 Roberto Parapetti, "Un nuovo capitello a volutte verticali da Kyme eolica", *Studi su Kyme Eolica* (Ed. A. La Marca), Università della Calabria, 121-131, 2017.
- Levi 1931 Doro Levi, "VI. La Necropoli di Arkades", *ASAtene X-XII* (1927-29), 174-380.
- Martin 1958 Roland Martin, "Problème des origines des ordres á volutes", *EtACI I*, 1955-1956, 119-131.

- Mumcuoglu ve Garfinkel 2021 Madeleine Mumcuoglu-Yosef Garfinkel, "Royal Architecture in the Iron Age Levant" *State Formation Processes in the 10th Century BCE Levant*, Jerusalem Journal of Archaeology 1 (Eds. A. Faust, Y. Garfinkel ve M. Mumcuoglu), 450-481
- Nicholls 1991 Richard Vaughan Nicholls, "Early monumental religious architecture at Old Smyrna", *New Perspectives in Early Greek Art*, Studies in the History of Art Symposium Papers, 32 (Ed. D. Buitron-Oliver), Washington; National Gallery of Art, 150-171.
- Przyluski 1936 Jean Przyluski, "La colonne ionique et le symbolisme oriental", *RA*, 7, 3-15.
- Rougou ve Douloubekis 2014 K. Ρούγγου- N. Δουλουμπέκης, *Αιολικό Ιερό Κλοπεδής Λέσβου*, Μυτιλήνη; Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού Κ'Εφορεία Αρχαιοτορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, 2014.
- Shiloh 1976 Yigal Shiloh, "New Proto-Aeolic Capitals Found in Israel", *BASOR*, 222, 67-77.
- Shiloh 1977 Yigal Shiloh, "The Proto-Aeolic Capital-The Israelite 'Timorah'(Palmette) Capital", *PEQ*, 109.1, 39-52.
- Shiloh 1979 Yigal Shiloh, *The proto-Aeolic capital and Israelite ashlar masonry*, Qedem 11, Jerusalem; Institute of Archaeology, Hebrew University of Jerusalem, 1977.
- Hdt. *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul; Remzi Kitabevi, 1973.
- Tanrıver 2023 Cumhur Tanrıver, "İzmir'e Adını Veren Kent Eski Smyrna", *Geçmişten Günümüze Kurtuluşun 100. Yılında İzmir-Arkeoloji*, (Ed. A. Ersoy), İZELMAN A.Ş., 2023, 77-109.
- Türker 2023 İsmail Mert Türker, *Eski Smyrna'da Ele Geçen Küçük Aiol Başlıkları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir; 2023.
- Ürkmez 2017 Özden Ürkmez, "Eski İzmir/Smyrna'nın Arkaik Simgesi: Aiol Başlığı", *Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan*, (Eds. P. Pınarcık, B. Gökce, M. S. Erkek ve S. Coşgun Kandal), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara; 2017, 371-387.
- Wesenberg 1971 Burkhardt Wesenberg, *Kapitelle und Basen: Beobachtungen zur Entstehung der griechischen*

- Säulenformen*, Beihefte der Bonner Jahrbücher, Band 32, Düsseldorf; Rheinland-Verlag, 1971.
- Wiegartz 1994 Hans Wiegartz "Äolische Kapitelle. Neufunde 1992 und Verhältnis zu den bekannten Stücken", *Neue Forschungen zu Neandria und Aexandria Troas*, (Eds. Schwertheim-H. Wiegartz), Asia Minor Studien Band 11, Bonn; Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1994, 117-132.

FIGRLER

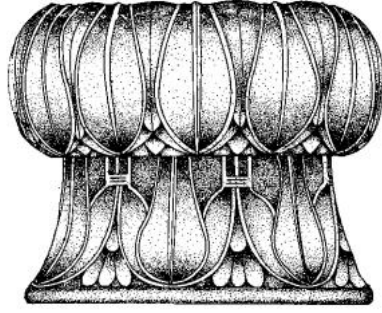

Fig.1. Eski Smyrna Mantar Biimli Stn Elemanı.

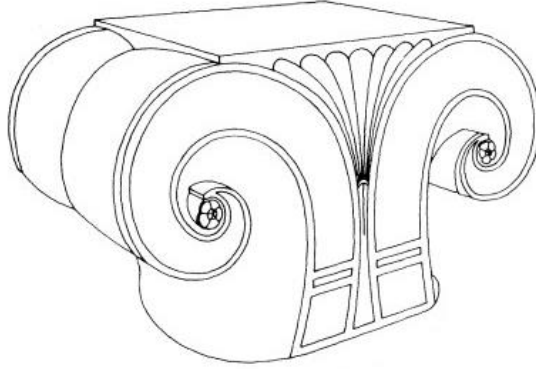

Fig. 2. Eski Smyrna Dikey Volütlü Aiol Başlığı.

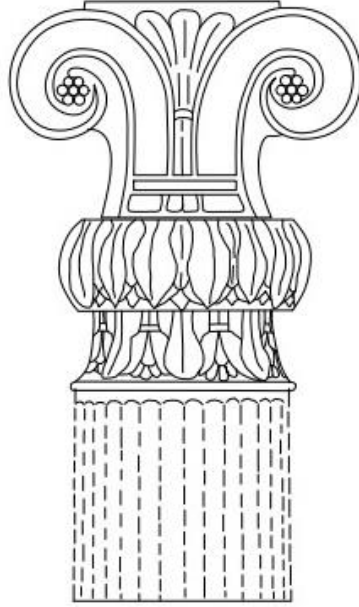

Fig. 3. Dikey Volütlü Başlık ile Mantar Biçimli Sütun Elemanın Birlikte Kullanıldığı Öneri. (Nicholls 1991, Şek. 13'ten düzenlenmiştir).

Fig. 4. Eski Smyrna Küçük Aiol Başlığı.

Fig. 5. Larisa Büyük Başlığı.

Fig. 6. Larisa Büyük Başlığı ve Yaprak Dizili Sütün Elemanı.

Fig. 7. Larisa Tip 2 Başlığı.

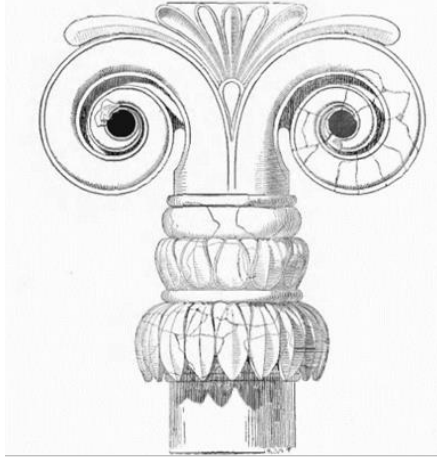

Fig. 8. Neandria Tapınağı I ve VII. Sütunlarına Ait Başlık Reskonstrüksiyonu.

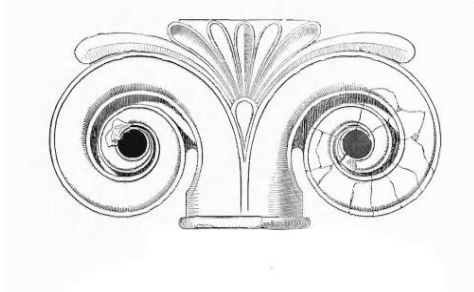

Fig. 9. Neandria Başlığı.

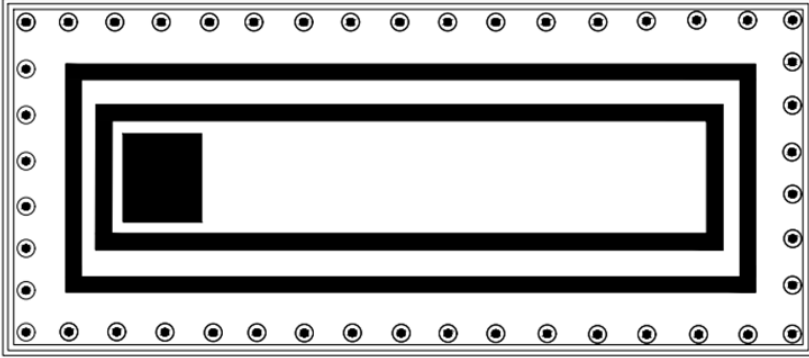

Fig. 10. Klopedi B Tapınağı Planı Rekonstrüksiyonu.

Fig. 11. Klopedi Başlığı.

Fig.12. Mytilene Başlığı.

İZMİR'DE PAMUK ZİRAATI

Samet YILDIZ*

Makale Geliş Tarihi: 11 Aralık 2023

Makale Kabul Tarihi: 16 Aralık 2023

Öz

Sanayi Devrimi, iktisadî büyüme ve sanayiye dönük hammadde ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Fabrikalarda işlenmek üzere üretilmesi veya dışarıdan ithal edilmesi gereken hammadde, ülkelerin ve dolayısıyla da çiftçilerin harekete geçmesine zemin hazırlamıştır. Öyle ki; yapılacak hasattan daha fazla kâr elde edebilmeyi amaçlayan şahıslar (tüccar grubu), sanayie ilişkin ürünlerin yetiştirilmesine önyak olacaktılar. Bu duruma bağlı olarak; mevzuubahis ürünlerin yetiştirilme sahasında artış meydana geldi. Nitekim dokumacılık sektörü için gerekli olan pamuk, rağbet gören ve üretim alanı genişleyen bir hammadde olarak ziraat üretiminde yerini aldı.

Osmanlı Türkçesi'nden yayına hazırlanmış olan bu çalışmada, İzmir havzasındaki pamuk ziraatı üzerinde durulmuştur. Pamuk ziraatıyla hemhâl olan şahıslar, pamuk ziraatı yapılan arazi ve özellikleri, pamuk bitkisine ilişkin bilgiler, pamuk yağı ve pamuk türevlerini işleyen fabrikalar gibi önemli hususlara temas edilmiştir. Bünyesinde pek çok tabloyu ve iktisadî veriyi barındıran çalışma, günümüz harflerine aktarılırken herhangi bir müdahaleye maruz kalmamıştır. Ekleme ve açıklama yapılması gereken yerlerde ise, köşeli parantez “[]” kullanılması uygun görülmüştür. Eserin daha iyi anlaşılabilmesi adına; “Giriş” mahiyetinde hazırladığımız bölümde, pamuk ziraatının geçmişine kısaca temas edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aydın Vilâyeti, İzmir, Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarım, Tarımsal Üretim.

Cotton Agriculture in Izmir

Abstract

Industrial Revolution has proved that raw materials are needed in order to grow economically and industrially. However, raw materials must either produced or imported, to process them in factories. Thus countries, more specifically farmers, has moved onto produce raw materials for this purpose; for make people profit from the harvest and thus make industrial products from these. Due of this fact, production of those materials has increased rapidly. In fact, one of those raw materials, cotton, has since became a precious, sought after and widely produced agricultural material, as well as primary material for textile industry.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bornova/İZMİR, E-Posta: sametyildiz.iletisim@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4098-2718.

This work, which is transcribed from original Ottoman script, focuses on cotton farming around Izmir basin. It contains cotton farmers, cotton agricultures and their facts, information about cotton itself and other important facts such as factories that processes cotton oil and other cotton-related products. This work, which also contains many economic tables and data, is transcribed as is, with square brackets “[]” used for descriptions and other additions. However, we also added an introductory section in order to make this work clear, of which it focuses on brief history of cotton agriculture.

Key Words: Aydın Province, İzmir, Cotton, Agriculture in Ottoman Empire, Agricultural Production

GİRİŞ

Giyinme; insanlığın, tarih boyunca gereksinim duyduğu temel bir ihtiyaçtır. Her türlü tehditte korunabilme ve benliğini muhafaza edebilme açısından önemli olan giyinme ihtiyacı, tarihî süreç içerisinde farklı şekillerde karşılanmıştır. Öyle ki, avcılık ve toplayıcılık süreciyle başlayan serüven; insanın, doğada mevcut bulunan geniş yapraklı bitkileri ve hayvan derilerini kuşanmasına şâhitlik etmektedir. Bir müddet doğanın

Görsel-1: Pamuk

Kaynak: Baines, 1835: 13

nimetlerinden “işlemeksizin” faydalanan insan; bulunduğu bölgeyi, yenilip-yenilemeyen unsurları, bölgedeki canlıları tanımaya başlamıştır. Aynı süreç içerisinde gelişen ilkel âlet yapımı ve kullanımı ile de hayatına dair ürünleri kendisi üretmeye başlamıştır. Öyle ki, pamuk gibi önemli bir hammaddeyi bünyesinde barındıran giyim sektörü, üretimine başlanan unsurlardan bir tanesiydi.

Dokumacılık sektöründe önemli bir yere sâhip olan pamuk, tarih boyunca ziraatı yapılmış bir hammaddedir. Ebegümeçigiller familyasına mensup olup; beyaz,

sarı ve pembemsi renklere çiçekleri bünyesinde barındıran dilimli yapraklara sâhiptir. Zikredilen hususlardan ötürü oldukça hoş görünen pamuk, ciddî oranda lif de içermektedir. Lif oranının yüksekliği dolayısıyla

sanayie dayalı önemli bir hammadde vasfına erişen pamuğun çekirdeklerinden yağ ve posasından da hayvan küspesi imal edilmektedir. Böylesine geniş bir üretim yelpazesine sâhip olan pamuğun -ilk defa nerede üretildiği kesin olarak saptanamamakla beraber- anavatanının Hindistan dolayları olduğuna kanaat getirilmektedir.¹ Ancak, yetişme şartlarının uygun olması² dolayısıyla; pamuk, Hindistan coğrafyasından farklı bölgelerde de yetiştirilmeye başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak; penbe, panbûk, bamuk, katân, kutn, kepez, karpasa, karpasos, algodon, cotton gibi şekillerde adlandırılmış³ ve pamuk çekirdeği için de “çiğit” sözcüğü kullanılmıştır.⁴

Anadolu, tabiatı itibarıyla oldukça verimli ve ziraata elverişli bir bölgedir. Bu özelliğinin bir neticesi olarak; pamuk gibi dayanıklı, ılıman şartlarda ziraatı yapılan, yağmuru ve nemli ortamı benimseyen bir bitki için de mamur bir coğrafyadır. Böylesine verimli bir coğrafya ile dokumacılık sektörünün en önemli yapıtaşlarından olan pamuğun tanışması ise; Makedon Kralı Büyük İskender’in Hindistan Seferi’ne, yâni, M.Ö. 300’lü yıllara tesadüf etmektedir.⁵ Zira Büyük İskender’in ordusunda bulunan askerler, Hindistan’da karşılaştıkları pamuktan etkilenmişler ve kendi memleketlerinde de pamuk yetiştirme gayesiyle, bitkinin tohumlarından almışlardır.⁶ Bunun neticesinde ise, Akdeniz dolaylarında - özellikle kıyı kuşağında- yetiştirilmeye başlanmış olan pamuğun, Anadolu’nun farklı bölgelerindeki ilk ürünleri gözlemlenmiştir.⁷ Öyle ki; Çukurova ve Küçük Menderes havzaları, pamuk ziraatının Anadolu’da en verimli olarak yapıldığı yerlerin başında gelmektedir.

Anadolu’daki pamuk ziraatı, tarihî süreç içerisinde gelişim göstermiştir. Birtakım tarihî meselelerden (savaş, kıtlık, buhran vb.) ötürü inişli-çıkışlı bir serüven izleyen pamuk ziraatı, Selçuklular ve beylikler döneminde, ticarî amaçlar da göz önünde tutularak yapılmıştır. Pamuk

¹ Baines, 1835: 16; Bozkurt, 2007: 154.

² Pamuk (Sektör Profil Araştırması), 2003: 1.

³ Ahmed Vefik Paşa, I, 1306: 274; Bozkurt, 2007: 154-155; Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi, 1985: 303.

⁴ Ahmed Vefik Paşa, I, 1306: 370; Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi, 1985: 356.

⁵ Baines, 1835: 18-19; Donnell, 1872: 2.

⁶ Donnell, “ticarî mahiyete sâhip olan pamuklu ürünlerin Avrupa’ya ilk kez girmiş olması muhtemeldir” ifadesiyle, seferin neticesine ilişkin bir değerlendirmede bulunmaktadır. Bkz. Donnell, 1872: 2.

⁷ Özgün, 2011: 234; Pamuk (Sektör Profil Araştırması), 2003: 3.

ziraatına verilen önem ve Batı Anadolu'da yapılan pamuk ziraatı, dönem seyyahlarından olan İbn Battûta Tancî tarafından şöyle ifade edilmektedir:

*"... Burada dünyada eşi benzeri olmayan altın işlemeli pamuk elbiseler dokunur. Yöre pamuğunun kaliteli oluşu ve iyi eğirilmesi uzun süre dayanmasını sağlıyor. Bu kumaşlar buranın adıyla [Ladikî, Dûngûzlî şeklinde] tanınmıştır. Şehirde Hıristiyan nüfusun çokluğu nedeniyle bu işi yapanların ekseriyeti Rum kadınlarından oluşuyor. ..."*⁸

Ünlü seyyah İbn Battûta'nın Lâdik (Denizli) yöresine ilişkin aktardığı bilgiler, Batı Anadolu ve özellikle Küçük Menderes dolayları için de kabul edilebilir. Zira mezkûr bölgeler, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* tarafından aktarılan şartları karşılamaktadır ki; mevzu bahis şartlardan bazıları, şunlardır:

*"... Fakat pamuktan en ziyade hâsılat alınan topraklar kumlu [,] milli ve killi olan [,] derin ve serin bulunan topraklardır ki [;] bu gibi arazi [,] memleketimizin her tarafından akan büyük nehirler civarında çoktur. Pamuk mahsulünün mutlaka sulanması da şart değildir. ..."*⁹

Batı Anadolu'daki pamuk üretimi, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemini muhafaza etmiştir. Osmanlı iktisadî yapısının klasik bünyesi içerisinde yer edinen pamuk, dokumacılık sektörünün en değerli yapıtaşlarından birisi olmuştur. Devletin kuruluşundan XVI. asrın sonlarına değin üretimine ve yurtdışı ihracına ciddî müdahalede bulunulmayan pamuk, zikredilen süreçten itibaren memnu meta (ihracı yasak mallar) kapsamında değerlendirilmeye başlamıştır.¹⁰ Yâni, kendi kendine yetebilme ve önce kendi iç pazarlarını mamur kılma düsturuyula hareket eden Osmanlı İmparatorluğu; "stratejik ehemmiyeti haiz olduğu" gerekçesiyle, ihracını yasakladığı maddeler arasına pamuğu da eklemiştir. Ne var ki, bu yasağın hükümleri ciddî anlamda uygulanamamış ve çeşitli kervanlar vâsıtasıyla Anadolu'nun kıyılarına ulaştırılan pamuk, gemilerle Avrupa'ya taşınmıştır.¹¹

Amerika Kıtası'nın keşfedilmesi, pamuk ziraatı üzerinde oldukça önemli bir unsurdur. Çünkü kıtanın keşfiyle, pamuk bitkisinin burada da

⁸ İbn Battûta Tancî, I, 2004: 408.

⁹ Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 4 Mart 1326: 359.

¹⁰ Memnu meta ve pamuğun bu kapsamda değerlendirilmesine ilişkin malûmat için bkz. Arıkan, 1991: 280-306.

¹¹ Arıkan, 1991: 290; Özgün, 2011: 234.

bulduğuna ve buradaki pamuğun farklı bir tür olduğuna ilişkin gözlemler yapılmıştır. Bu yüzden, Hindistan ve diğer coğrafyalarda üretimi yapılan ve genellikle doğada kendiliğinden yetişen pamuk “eski dünya pamuğu/yabani pamuk” olarak adlandırılırken; Amerika’da üretilen pamuk ise “yeni dünya pamuğu” ismiyle anılmaya başlanmıştır.¹² Zikredilen türlerin özellikleri göz önüne alındığında; Amerikan pamuğu ile diğer pamuklar arasında ciddi şekilde fark olduğu görünecektir. Öyle ki; Amerikan pamuğu -diğerlerine nazaran- açık kozalı, orta boylu, ince lifli, dokumaya ve işlenmeye müsait bir türdür.¹³ Amerikan pamuğunun verimi ve sınaî üretimdeki yatkınlığı üzerinde duran *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, “Amerika ve Mısır kıt’ası [,] servet ve ma’muriyetinin mühim ve büyük bir kısmını pamuk ziraatına borçludur” ifadesini sarf edecektir.¹⁴

Sanayi Devrimi, insan gücünün yerine makinelerin muteber olduğu bir devrin perdelerini aralamıştır. Buharlı makine yapılarının kullanılmaya başladığı ve gelişmiş ülkelerde -İngiltere başta olmak üzere- pek çok sanayi şehirlerinin kurulduğu süreç, pamuğun yıldızının parlamasına vesile oldu. Çünkü dokuma tezgâhlarının günlerce uğraştığı halı, kilim vs. ürünler, oldukça kısa bir süre içerisinde, seri olarak üretilebiliyordu. Buna tezat olarak ise; geleneksel el tezgâhlarının günlerce ve haftalarca yaptıkları el emeği ürünler, oldukça az miktarda üretilebiliyordu. Giderek gelişen makine kullanımı, dokuma sanayiinin büyük devi olan İngiltere’yi harekete geçirecekti. Zira bünyesinde barınan dokuma fabrikalarının ihtiyacını karşılamak zorundaydı ve bunun için de bir şeyler yapması gerekiyordu. İngilizlerin atacağı en büyük adımlardan bir tanesi, daha evvelden beri ithalât yapmakta olduğu coğrafyalardan olabildiğince fazla pamuk almaktı. Fakat bunun önünde kendi hükûmetlerince desteklenen bir engel vardı ki; o da, kendi devletleri tarafından asırlardır faaliyette tutulan şirketler ve şirketlerin tekel politikasıydı. Tüccarı ve üreticiyi birtakım baskılara maruz bırakan şirketler, farklı coğrafyalarda farklı amaçlar gütmektedir. Öyle ki, mevzu bahis şirketler arasında doğrudan Osmanlı İmparatorluğu’nu ilgilendiren ve oldukça erken dönemlerden itibaren faaliyetini icra eden mühim bir şirket vardır: Levant Company...

Levant Company; İzmir özelinde Akdeniz’deki tekeli faaliyetlerde bulunan ve üretici-tüccar kesimi için birtakım zorluklara neden olan bir

¹² Mert, 2011: 5-7; Pamuk (Sektör Profil Araştırması), 2003: 1; Tümer, 2010: 4.

¹³ Aydemir, 1982: 4.

¹⁴ Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 4 Mart 1326: 357.

yapıdır.¹⁵ Kurulduğu 1581 yılından itibaren “Levant” olarak adlandırılan Doğu Akdeniz’in ve özellikle İzmir dolaylarının her türlü meselesini yakinen takip eden şirket, Sanayi Devrimi ve akabinde yaşanan gelişme ihtiyacından ötürü İngiliz tüccar grubunun sıkı muhalefetiyle karşılaşmıştır. Liberal ekonomi içerisinde serbest ticaret yapmaya dönük artan talepler neticesinde; Levant Company, 1824 yılında kendi kendisini feshetti. Ses getiren bu kararın ardından istedikleri gibi hareket etmeye başlayan İngiliz tüccarlar, Levant’ın önemli şehirlerinde örgütlendiler.¹⁶ Pamuk ve diğer ürünleri dolayısıyla İzmir, belirtilen tüccarların faaliyet sahalarından en önemlilerinden birisiydi.

İngilizler, dokuma sanayiinde kullanacak oldukları pamuğu sâdece Akdeniz’den karşılamıyorlardı. Özellikle “yeni dünya” olan Amerika ve “yeni pamukları” dokumacılıkta tercih edilmekteydi. Fakat Amerika’nın 1860’lı yıllarda yaşadığı iç savaş süreci, İngilizlerin pamuk sanayiinde büyük bir krize ve hammadde ihtiyacına kapı aralayacaktı. Bu durumdan ötürü pamuk ithalâtında artan sıkıntılar, İngiliz tüccarlarının Batı Anadolu gibi verimli coğrafyalara ağırlık vermelerine neden oldu ki; İzmir, bunların başında gelmekteydi.¹⁷ İzmir, -pamuk da dâhil olmak üzere- sanayie dayalı pek çok hammaddenin ziraatına elverişli idi. Hem de önemli bir limana sâhip bulunuyordu. Bu durum karşısında harekete geçen İngiliz tüccarlar, bölgedeki pamuk ziraatının artması noktasında teşvikler verdiler ve bölge ahalisini Amerikan pamuğuna yöneltmeye çalıştılar.¹⁸ Teşvikler sonucunda pamuğa dönük rağbetin artmasıyla birlikte, Batı Anadolu’nun Ödemiş, Bayındır, Menemen, Bergama, Tire, Kırkağaç, Sarayköy, Akhisar, Salihli, Kasaba, Balıkesir, Akça mahallerinde önemli miktarda üretim yapılmıştır.¹⁹ Buna mukabil; yerli ahali, kendileri için oldukça külfetli olacak olan Amerikan pamuğu üretimine de sıcak bakmadı.²⁰ Ülkelerindeki fabrikaların

¹⁵ Levant Company, faaliyetleri ve kısıtlayıcı özellikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Frank Cass & Company, London, 1964; M. Epstein, *The Early History of the Levant Company* George Routledge & Sons Ltd., Londra, 1908.

¹⁶ Pullukçuoğlu Yapucu, 2018: 52.

¹⁷ İzmir-Aydın Demiryolu, kurulan yazıhaneler ve civarda art arda yapılan yatırımlar bu durumu müspet bir şekilde ortaya koymaktadır. Öyle ki, tezini zikredilen hususlarla temellendiren Orhan Kurmuş; İzmir-Aydın Demiryolu’nu, hedeflerine ulaşmakta kararlı olan İngiliz emperyalizminin en önemli yatırımlarından birisi olarak görmektedir. Bkz. Kurmuş, 2007: 82.

¹⁸ Pullukçuoğlu Yapucu, 2018: 62.

¹⁹ Ali Suâvî, 1869: 725; İzmir’de Pamuk Ziraatı, 1341: 3; Özgün, 2011;234.

²⁰ İzmir’de Pamuk Ziraatı, 1341: 7.

pamuk ihtiyacını karşılamak mecburiyetinde olan İngiliz tüccarlar, yerli pamuk ile Amerikan pamuğu arasında bir seçim yapabilme lüksüne sâhip değildiler. Tüm bu durumlar değerlendirildiğinde; Batı Anadolu'da ziraatı artan pamuk, ülkenin ticarî hacmini artırmak noktasında önemli bir meta hâline bürünmüştü.²¹

Pamuk ve ziraatına ilişkin önem, pek çok Osmanlı aydını tarafından zikredilmiş ve bu bağlamda eserler kaleme alınmıştır. Bahsedilen yazılar; genellikle, pamuk üzerine genel-geçer bilgiler paylaşan ve yer yer detaylı malûmat içeren köşe yazıdır. Buna mukabil, pamuk hususunda uzun soluklu olarak kaleme alınmış risâleler -nadir de olsa- mevcuttur. Genellikle resmî kurumlar tarafından hazırlanmış olan risâleler, pamuk ziraatına dair ilmî ve iktisadî veriler paylaşmışlar ve pamuk ziraatına yönelik müşkülâta çare aramışlardır. İlmî bir yönü olması hasebiyle; eserler, herkes tarafından anlaşılır mahiyettedir. İzmir Ticaret Müdüriyeti tarafından hazırlanmış olan *İzmir'de Pamuk Ziraatı*, zikredilen özellikleri bünyesinde barındıran ciddî eserlerden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İzmir'de Pamuk Ziraatı, İzmir ve artalanındaki pamuk üretimi üzerine yazılmış bir eserdir. Yazılış tarihi itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti dönemine ait olan eser, İzmir ve artalanındaki pamuk ziraatını derinlemesine irdelemiştir. Öyle ki; pamuk üretimine dair malûmatı alt başlıklar hâlinde aktaran eser, "İzmir çevresinde pamuk nereden çıkar?", "pamuk üretimi yapılan mahallerin ziraî verimi nasıldır?", "pamuk ziraatında kullanılan tarım âletleri nelerdir?", "İzmir dolaylarında üretilen pamuk türleri ve türlerden elde edilen verim ne orandadır?", "çiftçiyi müşkül durumda bırakan durumlar nelerdir?", "İzmir dolaylarında pamuk üretimi yapan çiftlikler ve bu çiftliklere dair hangi bilgilere ulaşılabilir?", "İzmir'de pamuk ipliği üreten müesseseler ve iktisadî hacimleri hakkında neler bilinmektedir?", "pamuk cinslerine göre pamukyağı üretme oranı nedir?" gibi mühim sorulara yanıt vermektedir.

Eser, İzmir merkezli havzada icra edilen pamuk ziraatına ilişkin malûmat vermekle başlamaktadır. İlk önce, havza içerisinde bulunan hangi mahalde hangi kaliteye sâhip pamuk üretildiğine temas edilir. Bu bağlamda; Sarayköy, Nazilli, Çöplüce, Akça, Kırkağaç mahallerinde yetiştirilen pamuğun, oldukça verimli ve kaliteli olduğu beyan edilirken;

²¹ İngiliz tüccarlarının İzmir'den yaptığı pamuk ithalâtı hususundaki veriler için bkz. Kurmuş, 2007: 96.

Tire ve Bayındır'da yetiştirilen pamuğun da o nispette adı bulunduğu ifade edilir.²² Hemen akabinde; İzmir havalisindeki çiftçilerin, toprakları ziraî üretim için taksim ettikleri ve taksim edilen toprağın en küçük kısmında pamuk ziraatı yaptıkları aktarılır.²³ Pamuk ziraatı yapılacak olan mahallin uygun hâle getirilmesi için kullanılan tarım âletlerine temas edilir ki; bunlar arasında da, demirden veya ahşaptan üretilen pulluğun ve sabanın başı çektiği vurgulanır.

Üretilmesi tasavvur edilen ürünü her anlamıyla tanımak, hayatî hususların başında gelmektedir. Tarım, sanayi, mutfak başta olmak üzere; üretim yapılacak olan her alanda geçerli olan bu husus, olası müşküllerin ortadan kaldırılmasına ve zararın en aşağı seviyeye indirgenmesine vesile olmaktadır. Pamuk ziraatına ilişkin bilgiler içeren *İzmir'de Pamuk Ziraatı* da bu hususu göz önünde bulundurmuş ve pamuk bitkisi hakkında birtakım bilgiler paylaşmıştır. Bu bağlamda; pamuk türlerini karşılaştırmış olan eser, “yeni dünya pamuğu” olarak da bilinen Amerikan pamuğunun daha verimli olduğunu vurgulamaktadır.²⁴ İlâveten, eser, Amerikan pamuğunun İzmir ahalisi tarafından benimsenmediğini ve ahalinin, yerli pamuk ziraatında sebatkâr olduğunu aktarmaktadır. Daha verimli ve kâr oranı yüksek olan Amerikan pamuğunun, ahali tarafından tercih edilmemesinin sebebi olarak ise; amele sayısındaki azlık, ziraatına ilişkin masrafların fazlalığı ve hasadının oldukça kısa bir süreçte yapılabilmesi - aksi takdirde ürünün ziyan olacağı- gösterilmektedir.²⁵

Tarıma elverişli arazi miktarı ve bölgenin ziraatını kalkandıran çiftçiler, pamuk ve ziraatına ilişkin önemli bilgiler arasında bulunmaktadır. İzmir'deki pamuk ziraatına ilişkin önemli meseleleri aktarma gayesiyle kaleme alınmış olan *İzmir'de Pamuk Ziraatı*, zikredilen hususlara da -tabîî olarak- temas etmiştir. Mevzuubahis bölge dâhilinde pamuk ziraatı yapılan arazileri “elverişlilik” oranına göre değerlendiren eserde; Manisa, Aydın, Denizli ve İzmir şeklinde bir sıralama yapılır.²⁶ Hemen akabinde; bölge içerisinde pamuk üreten şahsiyetlere ve onlara ait toprakların bulunduğu

²² İzmir'de Pamuk Ziraatı, 1341: 3.

²³ İzmir'de Pamuk Ziraatı, 1341: 3-4.

²⁴ İzmir'de Pamuk Ziraatı, 1341: 6.

²⁵ İzmir'de Pamuk Ziraatı, 1341: 7.

²⁶ İzmir'de Pamuk Ziraatı, 1341: 9.

kaza veya karyeye, ziraat yapılan toprak miktarına ve bu toprakların ziraî açıdan seviyesine ilişkin mühim bir tablo paylaşmıştır.²⁷

Eser, pamuk ziraatının çıktılarına değinmektedir. Hasadın akabinde husûle gelen balya ve sanayide işlenen pamuk ve pamuk çekirdeğinden elde edilen pamukyağı, bu bağlamda değerlendirilmiştir. Öncelikle, balyaların pres makinesi vâsıtasıyla oluşturulmasının önemi ifade edilmiş ve düzenli balyaların nakil esnasındaki faydalarından bahsedilmiştir. Hemen akabinde ise, asıl sınaî ürün olan pamuk ipliğini üreten müesseseler hakkında bilgiler verilmiştir. Eserin kaleme alındığı dönem içerisinde; İzmir, Sanayi-i Türk Anonim Şirketi ile Pamuk İmalâtı Anonim Şirketi'ne ait olan iki fabrikaya sâhiptir. Zikredilen fabrikaların son sistem olduğuna temas eden eser²⁸, fabrikaların el attığı imalâtı da irdelemektedir. Meselâ, bez ve kumaş üretebilen kısımları da bünyesinde barındıran Sanayi-i Türk Anonim Şirketi'ne ait fabrikanın sâdece iplik ürettiği belirtilirken; Pamuk İmalâtı Anonim Şirketi'ne ait olan fabrikanın ise, bez üretimi yaptığı aktarılır.²⁹ Ardından, iki fabrikanın da yapmış olduğu üretimin türü, yıllık üretim miktarı, ihracat yaptığı yerler, sermayedarları, bünyesinde çalışan amele sayısı, senelik harcanan pamuk miktarı gibi istatistikî verilerden oluşan bir tablo paylaşmıştır.³⁰ Pamuk sanayinin en önemli çıktılarından birisi olan pamuk yağı, eserde bahsedilen bir diğer husustur. Eser, İzmir'in pamuk yağı üreten iki fabrikaya sâhip olduğunu ve fabrikalardan birinin çalıştığını ve diğerinin de âtil bir vaziyette durduğunu ifade etmektedir. Zikredilen fabrikalarda kullanılan pamuk çekirdeklerinden elde edilen yağ oranları da verilmiştir. Öyle ki; Mısır cinsi çekirdekten %16 ilâ 18; Amerikan cinsi çekirdekten %20, yerli cins çekirdekten %14 ilâ 15 nispetinde yağ çıkartılmaktadır.³¹ Pamukyağı ile alâkalı birtakım malûmat daha verildikten sonra pamuk üzerine çeşitli faaliyetlerde bulunan fabrikalara ilişkin bir tablo paylaşmış ve mezkûr işletmelerin yaptıkları üretimler hakkında ilâve bilgiler verilmiştir.³²

İzmir'de Pamuk Ziraatı, içerik olarak yukarıda ifade ettiğimiz mahiyettedir. Resmî bir kurum tarafından ilmî bir konuda kaleme alınmış olan eser, dil ve üslûp bakımından oldukça ciddîdir. Metin içerisinde söz

²⁷ İzmir'de Pamuk Ziraatı, 1341: 10-11.

²⁸ İzmir'de Pamuk Ziraatı, 1341: 12.

²⁹ İzmir'de Pamuk Ziraatı, 1341: 12.

³⁰ İzmir'de Pamuk Ziraatı, 1341: 13.

³¹ İzmir'de Pamuk Ziraatı, 1341: 14.

³² İzmir'de Pamuk Ziraatı, 1341: 16-17.

sanatları ve sair kapalı anlamlar bulunmadığından ötürü; metin, kolaylıkla okunup idrak edilebilir. İlâveten, eser bünyesine eklenen tablolar (6 adet) ve sayısal veriler, metnin ciddiyetini artırmaktadırlar. Mevzuubahis tablolar; muhtelif senelerde İzmir’de pamuk üretimi, İzmir ve artalanında pamuk ziraatına uygun arazi miktarı, pamuk üreticileri ve ürettikleri arazilere ilişkin bilgiler, İzmir’deki pamuk ipliği fabrikaları hakkında birtakım malûmat ile pamuğu çekirdeğinden ayıran fabrikalar ve özellikleri hakkında bilgiler içermektedirler.

Eserin son kısmında, pamuk ziraat ve ticaretinin gelişmesi için birtakım tavsiyelere yer verilmiştir. Mevzuubahis tavsiyeler; pamuk ziraatı için hazırlanan bölgenin mamur hâle getirilmesi, bölgede çalışacak amelenin artırılması, pamukla ilgili üretim-tüketim-dağıtım

ESERE AİT BİLGİLER	
Eserin Adı	İzmir’de Pamuk Ziraatı
Hazırlayan	İzmir Ticaret Müdüriyeti
Matbaası	Adana Türk Sözü Matbaası
Basım Yeri	Adana
Basım Yılı	1341 (1925)
Sayfa Sayısı	18 (Kapak + 1 Boş sayfa + 16)

sacayağını oluşturan birimlerin desteklenmesi, müesseselere ilişkin vergilerin hafifletilmesi, Amerikan pamuğu üreten çiftçiye destek verilmesi, Küçük Menderes Bölgesi’nin temizlenmesi ve böylece pamuk ziraatına ilişkin arazi elde edilmesi, Hayas Çiftliği Bataklığı’nın kurutulması ve ortaya çıkan arazinin de pamuk ziraatı için kullanılması gibi konulardan oluşmaktadırlar.

Sonuç olarak; İzmir Ticaret Müdüriyeti tarafından hazırlanmış olan *İzmir’de Pamuk Ziraatı*, İzmir dolaylarındaki pamuk ziraatı ve hususiyetlerinin irdelenmesi noktasında önem arz etmektedir. Bu gerekçeyle; sanayi bitkisi olan pamuk ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki etkileri üzerinde kısaca durduktan sonra incelemeye aldığımız eser, “tam metin” olarak çalışmamızın son kısmına eklenmiştir. Orijinal metin içerisindeki pek çok yerde anlatım bozukluğu, imlâ hatası ve noktalama kusuru bulunmaktadır. Bu sorunu kısmen giderebilmek adına, metin içerisine birtakım eklemeler yapmayı uygun gördük. Eserin diline dokunmayı arzu etmediğimizden ötürü; eser dâhilinde yaptığımız ekleme, açıklama ve düzenlemeleri, köşeli parantez “[]” içerisinde belirttik.

KAYNAKÇA

- Ahmed Vefik Paşa, I, 1306 Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, C.I, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1306 (1890).
- Ali Suâvî, 1869 Ali Suâvî “Memâlik-i Osmâniye’de Pamuk Hâsılâtı”, *Ulûm*, S.12, 1869, ss.724-726.
- Özgün, 2011 Cihan Özgün, *İzmir ve Artalanında Tarımsal Üretim ve Ticareti (1844-1914)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Doktora Tezi) İzmir, 2011.
- Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi, 1985 *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C.I, Çev.: Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1985.
- Baines, 1835 Edward Baines, *History of the Cotton Manufacture in Great Britain*, H. Fisher, R. Fisher, and P. Jackson, London, 1835.
- Donnell, 1872 Ezekiel J. Donnell, *Chronological and Statistical History of Cotton*, James Sutton & Company, New York, 1872.
- Tümer, 2010 Hüseyin Tuncay Tümer, *Çırçırılama Yöntemlerinin Pamuk Kalitesi Üzerine Etkileri*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2010.
- İbn Battûta Tancî, I, 2004 İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C.I, Çev.: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- İzmir'de Pamuk Ziraatı, 1341 *İzmir'de Pamuk Ziraatı*, Adana Türk Sözü Matbaası, Adana, 1341 (1925).
- Bozkurt, 2007 Nebi Bozkurt, “Pamuk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul, 2007, ss.154-156.
- Aydemir, 1982 Mehmet Aydemir, *Pamuk; Islahı, Yetiştirme Tekniği ve Lif Özellikleri*, Hür Efe Matbaası, İzmir, 1982.
- Mert, 2011 Mehmet Mert, *Pamuk Tarımının Temelleri*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 2011.
- Pullukçuoğlu Yapucu, 2018 Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, “Batı Anadolu’da Pamuk Üretimi Sermaye ve Aktörler”, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, S.9, 2018, ss.51-69.
- Kurmuş, 2007 Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*,
Y.3, S.23, 4 Mart 1326 (1910).

Pamuk (Sektör Profil Araştırması), 2003 *Pamuk (Sektör Profil Araştırması)*, Haz.: Hilal Bozkurt, İstanbul Ticaret Odası, 4 Nisan 2003.

Arıkan, 1991 Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar, Memnu Meta", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, ss.280-306.

İZMİR'DE PAMUK ZİRAATI

İzmir Havza-ı İktisadîsi Dâhilinde Pamuk Yetiştiren Mahaller:

Aydın, Sarayköy, Nazilli, Çöplüce, Akça, Tire, Bayındır, Ödemiş, Söke, Salihli, Kasaba, Manisa, Akhisar, Kırkağaç'tır. Balıkesir, Bergama İskelesi müdüriyet teşkilâtı itibarıyla hâriç bırakılmıştır.

Bu Havzalarda En Ziyâde Makbûl Pamuk Çıkaran Yerler:

Sarayköy, Nazilli, Çöplüce, Akça, Kırkağaç'tır. Kırkağaç'tan sonra Kasaba'nınki de makbûldür. Tire, Bayındır'da en aşağı pamuk çıkar.

Ziraî Vaziyet:

İzmir menâtıkı dâhilinde pamuk ziraatı küçük dönümler üzerinde icra olunur. Her çiftçi diğer ekinleri ve diğer istihsâlâtı arasında arazisinden bir parçasını pamuğa tefrik ve tahsis eder. Bununla beraber miktarı bin dönümden beş bin dönüme kadar "daha fazlası nadiren" büyük çiftçiler tarafından müstakilen ekilen arazi de fazla olmamakla beraber mevcuttur.

Pamuk Ziraatında Makine İstimali [Kullanımı]:

İsimleri ta'dâd edilen [sayılan] sahalar dâhilinde pamuk ziraiyatında ekseriyetle demir veya ağaçtan saban ve pulluk kullanılır. Bununla beraber Nazilli, Akhisar, Manisa havzalarında bu seneden itibaren makineciliğe doğru ehemmiyetli hatveler [adımlar] atıldığı ve ziraiyatta da traktör ve sair fabrikalar mamulâtı [üretimlerinin] istimaline başlandığı meşhuttur [görölmüştür].

Pamuk Envaı [Türleri]:

Hâl-i tabîide pamuk yerli ve Amerikan olmak üzere iki cins üzeredir. Yerli pamuğun diğerinden farkı [,] pamuğun kozasının açılması ve kozadan ayrılmasıdır. Yerli pamuğu ayırmak lâzımdır. Diğer bir farkı da pamuğun çiğitleri [çekirdekleri] üzerinde bir miktar pamuk kalmasındadır.

İzmir Pamuğunun Vasf-ı Mümeyyizi [Ayrırcı Özelliği]:

İzmir pamuğu [,] Adana pamuğundan daha beyaz ve daha makbuldür.

Pamuğun Çiftçi Elinde ve Tarlada İken Malî Esareti:

Gerek büyük mikyasta, gerek küçük mikyasta pamuk ziraatı yapanlar iki muhtelif vaziyet karşısındadırlar. Bunlardan bir kısmı faiz ile vaziyet-i malîyelerinin müsaadesi tespitinde [,] bulabildikleri takdirde [,] bankalardan para alarak ziraata girişirler. Küçük çiftçi de hemen hemen aynı vaziyette karziyyat yolundan yürüyerek [ödünç para alarak] ziraatını yapar.

Hatta İzmir'de mevcut bazı tüccar veya müessesât-ı nesciye'nin [dokuma müesseselerinin] küçük çiftçilere para dağıtarak mahsulü tarlasında iken [,] kendine mâl ettiği vâkidir. Gerçi ziraatın idâmesinde ve çiftçi bankalarının ihtiyaca kâfil olacak [karşılacak] derecede adem-i mevcudiyetine [var olmamasına] binaen bu tarzın faidesi inkâr olunamazsa da, bu hâlin netice-i zarurîyesi olarak çiftçi mesaisinden mütevellit mahsulün mükâfat-ı maddîyesini, kendisini sevindirecek bir derecede bulamamak gibi akıbetine maruz kalır. Bu vaziyette çiftçi; yorgunluğunun icraatını lâıkiyle iktitâf edemediğinden [çalışmanın sonucunu alamadığından] pamuk ziraatının inkişafâtı ve vüs'âtı [gelişimi ve genişliği] hakkında bir muhabbete sevk etmez.

Ziraat Bankası vâsıtasıyla veyahut ziraî birliklerin teşkiliyle bu hâli tadilde menafi-i umumiye-i iktisadîye mevcuttur. Mıntıkada dönüm hesabıyla pamuğa yapılan masraf pamuğun yetiştirildiği her havzaya göre

tehalüf eylediği gibi pamuğun Amerikan ve yerli pamuk olmasına göre de ayrılır.

Aydın Vilâyeti dâhilinde vesait-i iptidâîye [ilkel araçlar] ile beher [her bir] dönüme on yedi lira masraf, traktörle yapıldığı surette beher dönüm için iki ilâ iki buçuk lira masraf tahmin olunmuştur.

Mıntıkada Dönüm Hesabıyla Pamuk İstihşâli:

Aydın'da beher dönümden vasatî [ortalama] olarak yüz elli okka [200 kg.] yaş koza alınır. Vasatî beher 135 kıyyede [175 kg.] 45 kıyye [60 kg.] saf pamuk elde edilir. Yalnız Denizli ve Sarayköy Ovası pamuk ziraatına fevkalâde müsait olduğundan beher dönümden 300-600 kiloya kadar koza istihşâl olunur.

Amerikan ve Yerli Pamuklar:

Amerikan tohumu pamuk cinste ve evsaftaki hususiyet itibariyle yerli pamuğuna mütefevvik [üstün gelmekte] ve müreccahtır [tercih edilmektedir].

Amerikan pamuğunun elyafı yerliden daha uzun ve daha beyazdır. Çekirdeği tahminden [?] çırçırdan çıkarken tamamıyla ayrılır. Yerli pamuğun çiğidi üzerinde çıkıktan geçtikten sonra bir miktar pamuk kalır. Yerli pamuğundan 24 numroya kadar iplik çıkar[.] İzmir Amerikan pamuğundan [ise] 30-35 numroya kadar iplik çıkarılabilir.

Amerikan Pamuğunun Mıntıkadaki İstihşâl Derecesi:

Amerikan pamuğu İzmir havzasında yetiştirilmekle beraber masraflı olduğu için umum-u istihşâle nispetle lâşey mesabesinde [değersizdir]. Bununla beraber tohumların ıslahına doğru mühim müstahsiller arasında ehemmiyetli surette tebdil-i kanaat ve hareket meşuttur. Netice olarak denilebilir ki; pamuk tohumlarının pamuk

ziraatının, fennin gösterdiği kavaid ve esaslar dâhilinde ıslahına lüzum-ı kat'î vardır. Amerikan pamuğunun diğerine nispetle piyasaca daha fazla tutulduğu hâlde rençberi tarafından yetiştirilmemesinin sebebi, âmele nedretidir [azlığıdır]. Çünkü bu cins idrâki [yetiştirme] ânında kozasını açar. Açtığı ânda toplanmazsa yere düşer, yağmur, toprak, haricî müesserât mahsulü berbat kılar. Toplanması ise işçiye muhtaçtır. Tetkikâtımıza göre çiftçi[-nin] bu cins ziraiyatını teksirden içtinaptaki [çoğaltmaktan kaçınmalarındaki] âlet ve gaye, işçi nedretinden başka bir şey değildir.

Yerli pamuğu ise muayyen zamanlarda [,] haftada bir kere toplanabilir. Diğerinde idrâki ânından itibaren mütemadi bir iştigâl safhası devam eder.

İzmir Mıntıkasının Muhtelif Senelerde Pamuk İstihsâli

Harb-i Umumî'den Evvel	Yunan İşgâli Senelerinde	[1]340 [1924] Senesi	[1]341 [1925] Senesi Muhammen [Tahmin Edilen] Miktarı
Azamî 40 ilâ 45 bin Asgarî 20 ilâ 35 bin Balya	1000-5000	27,000	35 ilâ 45,000

Bu Seneki Ziraiyat Miktarı:

Geçen senenin üç mislidir. Müsait havalara maruz kalınmış olsa idi 60,000 balyadan fazla tahmin ediliyordu. Devam eden kurak[-lık] ve poyraz rüzgârlarının vakitsiz devamı[-nın] mahsulü zedelediği söylenmekle beraber bu sene umum rekoltenin [,] geçen senenin iki misli olacağı kanaati mevcuttur.

İzmir mıntıka-i iktisadîyesi dâhilinde pamuk ziraiyatına elverişli sahanın dönüm hesabıyla miktarı mıntıkanın Aydın, Denizli, Manisa Vilâyetlerinde pamuk yetiştirildiğine göre [,] her üç vilâyetin bu sene dönüm hesabıyla ziraiyat sahası ve ekilmeye elverişli olan sahanın dönüm miktarı [,] her havzaya tespitle ayrı ayrı [,] zirde [aşağıda] gösterildiği üzeredir:

	Pamuk Ziraiyatına Elverişli Arazi	[1]340 Senesi Ziraat Sahası [Dönüm]	[1]341 Sene-i Hazıra Ziraat Sahası
Manisa	1,000,000	63,376	93,526
Aydın	333,000	72,280	137,000
Denizli	0000	20,000	27,000
İzmir	0000	80,000	120,000

Pamuk Müstahsilleri [Yetiştiricileri]:

Yukarıda söylendiği üzere pek müteferrik [dağınık] ve küçük çiftçilerden müteşekkil olduğu için [,] tadat olunmayacak derecede çoktur. Yalnız Söke’de, Nazilli’de daha buna mümâsil [benzeyen] yerlerde oldukça mühim ve her sene aynı ziraiyata muntazaman devam eden çiftçilerden bâzılarının esâmisi ve kudret-i istihsâliyeleri zirdeki cetvelde muharrerdir:

Kaza ve Karye	Müstahsil Esâmisi	Dönüm Miktarı	Ziraatın Vüsatına Nispetle Derecesi
Nazilli	Suphi Bey	2000 ilâ 4000	Birinci Derece
Nazilli	Abbas Bey	1500 ilâ 2000	Birinci Derece
Nazilli	Ali Bey	1500 ilâ 2000	Birinci Derece
Nazilli	Hüseyin Bey	2000 ilâ 4000	Birinci Derece
Tire	Hacı Şerifzâde Zihni	Geniş Sahada Ziraiyat Yaparlar	Bunlar Birinci Sınıf Ziraâdir
Tire	Sandıkzâde Ahmed		

Tire	Hacı Ali Paşazâde Refik		
Tire	Sadık Beyzâde Sami		
Tire	Gülcüzâde Hacı Mehmed ve Halim		
Darmera Çiftliği	Mutasarrıfı Mehmed Ali Numanzâde Mustafa		
Yornaz Çiftliği Müste'ciri [kiracısı]	Rifat Bey		
Teke Karyesi	Hacı Hasan Oğlu Mehmed Bey		
پاوده [Pavda] [?] Karyesi	Hüsnu Efendi	1000-1500	İkinci Sınıf
Bozdoğan	Cemâl Efendi	1000-1500	İkinci Sınıf
Bozdoğan	Hacı Ali Efendi	1000-1500	İkinci Sınıf
Koçarlı	Terzizâde Durmuş Efendi	1000-1500	İkinci Sınıf
Koçarlı	Cihanzâde Mustafa Bey	1000-1500	İkinci Sınıf
Koçarlı	Hüsnu Bey	1000-1500	İkinci Sınıf
Koçarlı	Cihan Bey	1000-1500	İkinci Sınıf
Koçarlı	Şahincizâde Hâfız Mevlüd Efendi	1000-1500	İkinci Sınıf
Koçarlı	Hâfız Tevfik Efendi	1000-1500	İkinci Sınıf
Koçarlı	Hâfız İbrahim Efendi	1000-1500	İkinci Sınıf
Koçarlı	Hacı Hüsnu Bey	1000-1500	İkinci Sınıf
Koçarlı	Bekir Efendi	1000-1500	İkinci Sınıf
Koçarlı	Emin Bey	1000-1500	İkinci Sınıf
Sultanhisar	Mustafa Efendi	1000-1500	İkinci Sınıf
Yenipazar	Nâfia Tesisât Şirketi	1000-1500	İkinci Sınıf

Söke	Mehmed Ağa	1000-1500	İkinci Sınıf
Söke	Mustafa Efendi	1000-1500	İkinci Sınıf
Söke	Aydınlı Kâzım Nuri Efendi	1000-1500	İkinci Sınıf

Pamuk Balyaları:

Presten geçmiş İzmir balyaları miktar hesabıyla vasatî [ortalama] 160 kilo itibar edilmekte ise de bu yeknesak [değişmez] bir hâlde değildir. 200 kiloluk balya yapan presler de vardır. Şu hâlde göre preslerin tevhide dahi faide-i câlibdir [faydalı olacaktır]. Balya adedini azaltmak, nakliye ve iş masrafını mümkün olduğu kadar tenkis eylemek neticesini vereceğine göre bütün Türkiye için olmasa dahi her pamuk havzasına göre pamuk balyalarının muayyen miktar-ı vezne [ölçü değerine] tâbi olacak bir şekle konulması fâide-i iktisadîyeyi muciptir.

İzmir'de Pamuk İpliği Müessesâtı:

İzmir'de son sistem olmak üzere iki mensucat fabrikası vardır. Bunlardan biri Sanayi-i Türk Anonim Şirketi'ne ait fabrikadır. Bu fabrika yalnız iplik yapar bez ve kumaş çıkaran kısmı mevcut ise de el-yevm hâl-i atalettedir. Atalete sebep olarak Harb-i Umumî'den sonra işlerinin bozulması ve çıkardıkları mamûlâtın dâhilde sarf edilememesi gösterilmiştir.

Diğeri de Pamuk İmalâtı Anonim Şirketi'ne ait olup dimi [bir çeşit kumaş ve örgü stili] kabilinden bez imâl eder. Her iki müessesenin markası ve nevi' imalâtı ve senevî istihsalâtı ve kullandıkları pamukların cinsleri âtideki cetvelde gösterilmiştir:

Bu Fabrika İzmir ve Adana Pamukları Kullanır. Cüz'i Miktarda da İplik Fabrikasınca Amerikan Yağı Kullanılır

Fabrikanın İsmi	İmalâtın Cinsi	Bir Sene-i Kâmile İçinde Yekûnu	Mahallî Sarfı	Sermayedarlar	Müstahdem Amele Adedi	Bir Sene-i Kâmile İçinde İstihlâk Edilen [Harcana n] Pamuk Miktarı
Pamuk İmalât ı Türk Anonim Şirketi	Pamuk Mensucat	2 ilâ 2,5 Milyon Metre	Türkiye	İngiliz, Fransız, İtalyan Tüccarin Tâbiyetli Anonim Şirkettir	400	300 ilâ 350 Bin Kıyye [400-450 Kg.]
İzmir Sanayi-i Türk Şirketi	İplik 24 Numroya Kadar	200,000 Paket Bir [?] Paket 3 ½ Safi Sıklet	Türkiye'nin Her Tarafına Türkiye Hârici Romanya ve Bulgarya'ya	Türk Tâbiyetinde Belçika Sermayeli Bir Şirkettir	100 Erkek 400 Kadın	Gösterilmemiştir.

İplik fabrikasından müdüriyete itâ olunan [verilen] malûmata göre iplik fabrikası İtalya, Japon[-ya], Mısır iplikleriyle rekabeti temin ettiğinden sarfiyatın peyderpey tezayüt etmekte [artmakta] olduğu söyleniyor. Türkiye'de Karadeniz Havzası'na, Anadolu'nun şark-ı cenubîsine [güneydoğusuna] ve Romanya, Bulgarya'ya ihracat yaptığının göre bu malûmatın sıhhati mevsuk addolunacağı tabiidir.

Pamuk Yağı:

Pamuğun çekirdeğinden yağ istihsâl eden fabrika İzmir'de iki tanedir. Biri el-yevm işler, diğeri atalettedir. Pamuk yağı mahlût [karışık] yağların tanzim ve tertibinde kullanılır. En çok İstanbul'a ihracat yapılır. Yevmiye beş yüz okka [640 kg.] yağ çıkarılır. Yerli çekirdeğinden %14 ilâ %15 posalı yağı alınır. Amerikan çekirdeğinden yağ istihsâli daha fazladır.

Mısır Cinsi Çekirdek %16 ilâ 18

Amerikan Cinsi Çekirdek %20

Yerli Cins Çekirdek %14 ilâ 15

Fakat gerek yerli ve gerek diğeri cins çekirdeklerden istihsâl olunan yağ ikinci bir tasfiyeye daha tâbi tutulur ki, bu suretle gösterilen yüzde on beş ve yirmi nispeti bir miktar daha tenakus eder [azalır] ve ondan sonra piyasaya çıkar[.] [Bu yağın] kokusu yoktur. Rengi sarı yahut mükemmel tasfiye edilmiş ise beyaza yakın sarı hâlinededir. Ve yağın piyasaya çıkan ikinci tasfiyesi[-ni] müteakip yüzde üç nispette bir zıya' [kayıp] hâsil olur ki, bu yağ teressübâtını [yağ tortulanmalarını] teşkil eder. Bundan da sabun yapılır. Yağ alındıktan sonra fabrikada kalan küspesinden hayvanât yemi yapılır ve ihracat da yapılır. Bu küspe İngiltere, Fransa, İtalya tarafından çekilir.

Pamuk Müessesât-ı Sanaiyye ve Ticariyyesi

Müessesâtın Nev'i	Müessese Adedi	Türk Adedi	Ecnebi Adedi	Müessesenin Mevkii
Pamuk Bezi [ve] İplik Fabrikaları	1 1	Türk Türk	- -	Halkapınar Darağacı'nda
Pamuğu Çekirdeğinden Ayıran Müesseseler	4 2	Türk -	- Ecnebi Musevî	Kızılçullu, Darağacı Şehir Dâhili
Çekirdekten	1 Faaliyette	Türk	-	Turan'da

Yağ Çıkaran Fabrikalar	1 Atalette	-	Ecnebi	Darağacı'nda
Pamuk İhracat Nüveleri	6	İkisi Türk Dördü Ecnebidir		

Pamuğu Çekirdeğinden Ayıran Fabrikalar

Müessese Adedi	Sahipleri Esamisi	Çıkrık Amerikan Silindiri Adedi - Bıçaklı	
1	Brajoni Fabrikası [?]	16	Bu Altı Müessesenin Senelik Mesai-i İstihsâliyesi [Üretim Kapasitesi] 650 ilâ 950 bin kilodur
2	Süleyman Şevket Bey İkinci Kordon'da	6-7	
3	Emin Bey Fabrikası	6-7	
4	Menteş Bresin [?]	11 / 1	
5	Darağacı'nda Mahmud Bey Fabrikası	13	
6	Topraktepe'de Levi Fabrikası	13	
7	Kırkağaç'ta İsmail Hakkı Bey	60 / 6	

Bu fabrikalarda beher çıkırıktaki bir amele çalışılır. Her on çıkırığa bir ayakçı verilir. Ayakçılar amelenin onbaşısı makamındadır. Her fabrikada bir pres makinesi vardır. Her pres makinesinde 4 amele çalışır. Presler balya çıkarırlar. Fabrikaların hepsi motorla müteharriktir [çalışır]. Bir çıkırık günde (50-75) okka [65-100 kg.] pamuk ayırabilir. Saate (8) kıyye [10 kg.] düşer. Ameliyede istihsâl miktarı işçinin, ustalığın, makinenin yenilik ve eskiliğine göre değişir. Çiğitli pamuklar teşrin-i sânde gelir bu ayda işe başlanır [ve bu,] hazirana kadar devam eder. Pamuğu ayırma

ameliyesi İzmir'de [görülür;] çıkıık [,] yedi ay devam eder. Bir çıkıık [,] müddet zarfında (10,000 - 15,000) kıyye [13-20 ton] arasında pamuk ayırabilir.

Pamuk ziraat ve ticaretinin inkişafı için ıslahı muktezi hususat:

1 - Pamuk havzalarındaki arazinin irva ve iska ameliyelerinin [sulama işlerinin] fen dairesinde temin ve tesisi.

2 - Amele nedretinin izalesi için bu sahalarda muhacirin iskânının teksif ettirilmesi [yoğunlaştırılması].

3 - Pamuk ziraatıyla, büyük miyasta[ölçüde] pamuk ihracat işini yapan Türk ticaret nüvelerinin pamuk mensucatı dokuyan fabrikaların mesaisi teşvikan devletçe mükâfat usûlünün uhdesi.

4 - Pamuk mensucatı yapan müessesâtın devletçe mümkün olan tashilata mazhar kılınması meselâ: İstihlâk resmine [tüketim vergisine] tâbi olan mensucat-ı katniyenin mükâfatlandırma usûlleriyle istihlâk resminin tahfifi gibi çareler uhdesi.

5 - Amerika pamuğu yetiştiren ve pamuğun cinsen ıslahını temin eden ziraa [çiftçiye] devlet bankalarınca fazla yardımlar temin edilmeli.

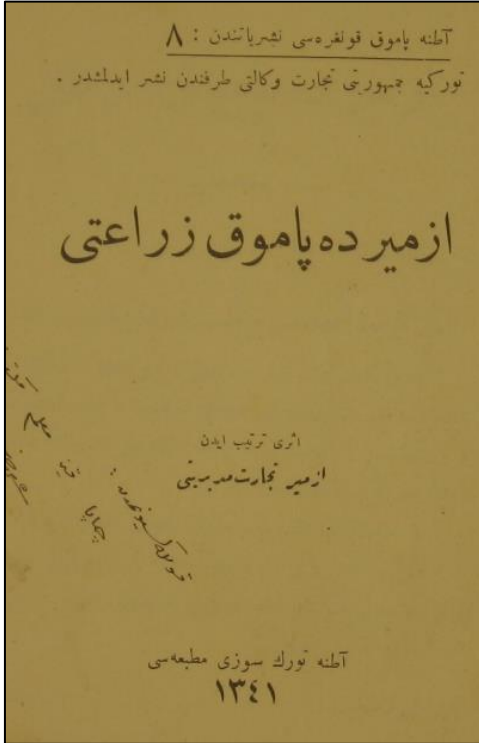
6 - Mıntıkamız dâhilinde Küçük Menderes mecrasının tathiri [temizlenmesi] ile birkaç yüz bin dönüm arazi meydana çıkarılabileceğine göre buna mümasil alâmetten istifade esaslarının tanzimi.

Yine mıntıka dâhilinde Hayas Çiftliği Bataklığı'nın kurutularak meydana gelecek (80) bin araziden istifade olunması. Bu gibi mahallerin büyük şirketlere verilerek anbean istihsâli tezayüt edecek çarelerin temini hakkında işbu rapor bittanzim kongre riyâset-i âliyyesine takdim kılınmıştır.

EKLER

EK - 1

Eserin Kapak Sayfası ve Günümüz Harflerine Aktarımı

Adana Pamuk Kongresi Neşriyatından : 8

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Vekâleti Tarafından Neşredilmiştir.

İZMİR'DE PAMUK ZİRAATI

Eseri Tertip Eden
İzmir Ticaret Müdüriyeti

Adana Türk Sözü Matbaası
1341

İZMİR CİHAN PALAS (EMNİYET) OTELİ'NİN KAROSİMANLARI

Aygül UÇAR*

Makale Geliş Tarihi: 26 Kasım 2023

Makale Kabul Tarihi: 12 Aralık 2023

Öz

İzmir otelleri arasında tarihi öneme sahip olan Cihan Palas (Emniyet) Oteli kentin otel mimarisi ve süslemeleri bakımından önemli bilgiler sunmaktadır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Kulalı Cihanzade Hüseyin Fehmi Bey tarafından yaptırılan yapı bir avlu içerisine zemin + iki kat olarak inşa edilmiştir. Otelin zemin katında kırathane, giriş holü, resepsiyon, lobi, mutfak, iç avlu gibi mekanlar, üst katlarda ise müşteri odaları mevcuttur. Bu mekanların zeminleri farklı renk, form ve tasarıma sahip karosimanlarla bezenmiştir. Karosimanlar yapının süslü ve gösterişli görünümünü bütünlerken, bir otel yapısında döneminin en tercih edilir döşeme malzemesi oluşunu ortaya koyar.

Bu çalışmada, İzmir Cihan Palas (Emniyet) Oteli'nin karosimanlarının renk, form ve tasarım özellikleri bakımından tanıtılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, otel, karosiman, Cihan Palas Oteli, Emniyet Oteli.

Cement Tile Of İzmir Cihan Palace (Emniyet) Hotel

Abstract

Cihan Palas (Emniyet) Hotel, which has historical importance among Izmir hotels, offers important information about the city's hotel architecture and decorations. Built in the first quarter of the 20th century by Cihanzade Hüseyin Fehmi Bey from Kulalı, the building was built as ground + two floors in a courtyard. On the ground floor of the hotel, there are places such as café, entrance hall, reception, lobby, kitchen, inner courtyard, and customer rooms on the upper floors. The floors of these spaces are decorated with carosimans of different colors, forms and designs. While the tiles complement the ornate and flamboyant appearance of the building, they reveal that they were the most preferred flooring material of the period in a hotel building.

In this study, it is aimed to introduce the color, form and design features of the carosimans of İzmir Cihan Palas (Emniyet) Hotel.

Key Words: Smyrna, hotel, cement tile, Cihan Palace Hotel, Emniyet Hotel.

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü-Türk Sanatı Anabilim Dalı, İzmir. E-mail: aygul.ucar@ege.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-6399-970X.

İzmir, Avrupa ile Asya arasındaki stratejik konumu nedeniyle özellikle 17. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı'nın önemli bir liman kenti olmuştur.¹ Hinterlandının geniş olması, bu hinterlandla bağlantının İzmir-Aydın ve İzmir- Kasaba demiryolları hatları ile sağlanması², denizin doldurularak rıhtımın ve Kordon'un inşası³, tramvay hattı gibi altyapı çalışmaları İzmir'i Doğu Akdeniz'in önemli bir limanı haline dönüştürmüştür.⁴ Farklı coğrafyalar arasında taşınan mallar, bu farklı coğrafyalardan insanların da kente gelmesine sebep olurken, onların geçici bir süre konaklamasını sağlayacak yapılara da gereksinimi ortaya çıkarmıştır. İç Asya'yı Anadolu'ya bağlayan yollar üzerinde, bu ihtiyacın karşılanması için Anadolu Selçuklu Dönemi'nde kervansaraylar inşa edilmiştir. Kervanların ya da gezen yolcuların güvenli bir şekilde geceyi geçirmeleri için planlanan bu yapılar⁵, Osmanlı Dönemi'nde yerini menzil kervansarayları ile şehir hanı ya da şehir-içi hanlarına bırakmıştır.⁶ Zaman içerisinde ihtiyaçların farklılaşması yeni yapı türlerinin üretilmesine neden olmuş, Batılılaşma Dönemi ile birlikte bu konaklama yapıları özünü koruyarak otel olarak değişim göstermiştir. Endüstri Devrimi ile birlikte demiryolları ve buharlı gemilerin ortaya çıkmasına bağlı olarak seyahat anlayışının değişmesi ve konaklama yapılarından beklentilerin artması nedeniyle önemli kentlerde standartları yüksek oteller inşa edilmeye başlanmıştır.⁷ 19. yüzyıl otellerinde genellikle alt katlarda lobi, restoran, kafe gibi mekanlara yer verilmeye başlanmış, üst katlar ise yatak odalarına ayrılmıştır. Odalar bir hol ya da koridor etrafında sıralanmıştır. Banyo ve tuvalet gibi mekanların ise ortak kullanımlı olduğu bilinmektedir.⁸

İzmir'de otel yapılarının gelişimi incelendiğinde ilk örneklerin Frenk Mahallesi'nin denize yakın kısımlarında açıldığı, 19. yüzyılın ilk yarısında deniz yoluyla kente gelenlerin Birinci Kordon Caddesi üzerindeki otellerde konakladıkları bilinmektedir. 20. yüzyıl başlarında kentin ticaret merkezi olan Kemeraltı'nda pek çok otel hizmet vermeye başlamıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ise, Tilkilik, Basmane ve Kestelli gibi bölgelerde birçok otel

¹ Tekeli 1992, 127.

² Atilla 2002; Uzuntepe 2000; Kahya 1998.

³ Kütükoğlu, 2000, 201-247.

⁴ Smyrnelis 2008, 12.

⁵ Tuncer 2007, 69.

⁶ Ersoy 1994, 75.

⁷ Kayın 2013, 61.

⁸ Kayın 2001, 18.

açılmıştır.⁹ Tevfik Paşa Oteli¹⁰, Cihan Palas Oteli bu oteller arasında ilk akla gelenleridir.

İzmir Cihan Palas (Emniyet) Oteli 20. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmektedir. Kulalı Cihanzade Hüseyin Fehmi Bey tarafından yaptırıldığı bilinen yapı, kasa dairelerinin bulunması nedeniyle emniyetli bir otel olduğunun vurgulanması için Emniyet Oteli olarak isimlendirilmiştir¹¹ ve 1934 tarihli bir İzmir rehberinde de otel Emniyet Oteli olarak yer almıştır.¹² Yapı hala bölge halkı tarafından bu adla tanınmaktadır. Sıcak-soğuk su akan lavaboları, aileler için daireleri de bulunan 50 büyük odası, kıraathanesi, içkili lokantası, özel kasa ve depoları ile tercümanlık hizmetleri bulunan yapı Doğu tarzında dekore edilmiş lüks bir otel olarak tarihteki yerini almıştır.¹³ İzmir'in önemli otellerinden biri olarak yıllar boyu kullanılan İzmir Cihan Palas (Emniyet) Oteli, 1980'li yıllarda otel bölgesinin Alsancak ve çeperine kayması ile müşteri kaybetmeye başlamış, zamanla da işlevini yitirmiş ve kapanarak kaderine terk edilmiştir.

Bir avlu içerisine inşa edilen otel zemin kat üzerine iki kat ile bir teras katından oluşmaktadır (Res.1). "L" şeklinde bir plana sahip olan yapı arka cephede iç avlu ve çevresindeki mekanlarla asimetrik bir plan şemasına sahiptir. Zemin katta farklı iki kot oluşturulmuş, alt kota otelle doğrudan bağlantısı bulunmayan bir kıraathane (Res.2), birkaç basamakla yükseltilmiş üst kotta ise otel işlevli bölüm konumlandırılmıştır. Otel işlevli bölümün zemin katında giriş holü, resepsiyon, lobi, mutfak, iç avlu gibi mekanlar yer alırken; merdivenlerle ulaşılan üst katlarda koridorlardan ulaşımın sağlandığı müşteri odaları bulunmaktadır.

Cihan Palas Oteli hem dış hem de iç cephe süslemeleriyle İzmir otelleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Farklı duvar tasarımlarıyla kat geçişlerinin vurgulandığı cephelerde kullanılan yuvarlak kemerli pencereleri, pencere altında oluşan panelleri, dökme demirden balkon konsolları ve saçak altında tuğlaların değişik dizilimiyle meydana getirilen silmeleriyle yapı son derece dikkat çekicidir. Eski fotoğraflarında varlığı

⁹ Kayın 2013, 63-66.

¹⁰ Kayın 2007, 18-20.

¹¹ Kayın 2013, 100.

¹² İzmir Rehberi 1934, 14.

¹³ Kayın 2013, 100.

görülen çini panoları¹⁴ günümüze ulaşamamıştır. İç mekanlar ise tavanlarını bezeyen resimleriyle ön plana çıksa da¹⁵, zengin süslemeli ahşap öğeleri, çeşitli alanlarını süsleyen çinileri ve zemini bezeyen farklı renk ve motifli karosimanları yapının süslü ve gösterişli görünümünü bütünlenmektedir.

Res. 1- İzmir Cihan Palas (Emniyet) Otel'i'nin genel görünümü

Res. 2- İzmir Cihan Palas (Emniyet) Otel'i'nin kıraathanesi

İzmir'in en tanınmış otelleri arasında adı sayılan Cihan Palas'ın, Basmane Garı ve Kemeraltı'na yakınlığı ile çok sayıda insan tarafından tercih edildiği, otelin geçmiş günlerine şahit olmuş bölgenin yaşlıları tarafından hala dile getirilmektedir.

¹⁴ Eray 2019, 114-115.

¹⁵ Otelin tavan resimleri hakkında ayrıntılı bilgi ve fotoğraflar için bkz.; Kuyulu 2017.

İnsan sirkülasyonunun fazla olduğu bir yapı için zeminin hijyenik olması ve her zaman temiz tutulması istenmiştir. Bu nedenle zemin döşemesi için temizliği kolay, bulunduğu ortamı süslü gösteren karosimanlar tercih edilmiş olmalıdır. Ayrıca zemine döşenen karoların etrafının bir sıra bordür karosuyla çevrelenmesinin mekâna halı serilmiş izlenimi uyandırıyor oluşu bu seçimin bir diğer nedeni olmalıdır.

Uzun yıllar kapalı olan ve ancak mülk sahibinin özel izniyle girilebilen yapıda 2017 yılı Mayıs ayında incelemelerde bulunulmuş, yapının fotoğrafları çekilmiş ve çeşitli notlar alınmıştır.¹⁶ İncelemeler sırasında yapıda sıva dökümleri ve rutubet kaynaklı bozulmalar olduğu, otel zamanından kalan eşyaların hala saklanarak yapı içinde depolandığı görülmüştür (Res.3). Zamanın tüm yıpratıcı etkilerine rağmen yapıya ait pek çok detay eski günlerinde yapının ne kadar süslü ve gösterişli olduğunu gösterir vaziyetteydi. Yapının zemininde yer alan karosimanları ise dökülen sıvaların ve toz yığının altından zar zor seçilebilseler de üzerleri temizlendiğinde hala eski canlılığını koruduğu anlaşılmaktaydı. Biz bu çalışmaya zemindeki eşyanın ve toz, toprak, sıva döküntülerinin altından görülebilen karosimanları dahil ettik. Ancak unutulmamalıdır ki, ileride otelle ilgili yapılacak çalışmalarda zeminin tamamen temizlenmesi sırasında bu makalede tanıtılan karolara yenileri de eklenebilecektir.

Res 3- Otelin giriş holünün genel görünümü

Yapıda kullanılan karosimanlar kıraathane, otel giriş holü, lobi, koridorlar ile müşteri odalarının zeminlerini süslemektedir. Çoğunlukla

¹⁶ Yapının içine girmemize izin veren Sayın Ümit Özfakih'e, bu konuda aracılık ederek büyük yardımlarını gördüğüm Konak Belediyesi Yapı Kontrol Müdürü Hümeysra Çelebi'ye, yapıyı bize gezdiren Toygar Haykır ile eşine sonsuz teşekkür ederim.

geometrik motiflerle süslenmiş karosimanlarda her mekân için farklı renk, form ve tasarıma sahip karosimanların seçilmesine dikkat edilmiştir. Karosimanlarda beyaz, bordo, gri, kahverengi, kırmızı, sarı, siyah ve yeşil renkler kullanılmıştır. Bu renkler arasında beyazın renk lekesinin diğerlerine göre daha fazla olması, motiflerin beyaz zemin üzerindeymiş gibi algılanmasına sebep olmuştur.

Giriş holünün zemine bitkisel ve geometrik motiflerin bir arada kullanıldığı karosimanlar döşenmiştir (Res.4). Beyaz, gri, kırmızı ve siyah renklere yer verilen karolarda, beyaz yoğunluğunun fazlalığı motiflerin beyaz zemin üzerinde yer alıyor izlenimi uyandırmıştır. Karosimanın merkezine dört taç yapraklı stilize bir çiçek bulunmaktadır. Bu çiçeğin merkezi kırmızı renkli küçük bir daire ile belirginleştirilmiş, taç yapraklar ise atlamalı olarak gri ve siyah renk ile dolgulandırılmıştır. Her bir karonun dört köşesine içbükey kavisli kırmızı renkli üçgen yerleştirilmiştir. Birden fazla karo yan yana ve üst üste dizildiğinde köşelerdeki içbükey kavisli üçgenler, içbükey kavisli kenarlı eşkenar dörtgenlere dönüşmekte ve kompozisyonun sürekliliği sağlanmaktadır (Şek.1).

Res.4, Şek.1- Giriş holünün zeminini süsleyen karosimanlar

Ortak kullanım alanı olan lobi karosiman döşeli bir başka mekandır. Giriş holünden ulaşılan lobinin zemininde bordo, kahverengi ve sarı renkli karosimanlar kullanılmıştır (Res.5, Şek.2). Bir karoda karşılıklı iki köşeye farklı renkte iki eşkenar dörtgen, diğer iki köşeye ise siyah renkte üçgenler yerleştirilmiş olup, üçgenlerin arasında dikdörtgen bir alan oluşturulmuştur. Birden fazla karo yan yana ve üst üste dizildiğinde üçgenler eşkenar dörtgene, ikili eşkenar dörtgenler ise sekiz kollu yıldız dönüşmüştür. Bu kompozisyon dıştan bir sıra bordür karosuyla çevrelenerek etrafı sınırlandırılmıştır. Benzer kompozisyon beyaz, gri ve

siyah renkler kullanılarak bir müşteri odasının zemininde kullanılmıştır (Res.6, Şek.3).

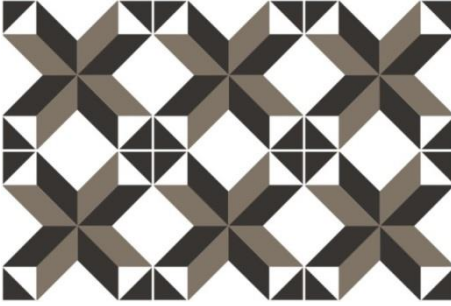

Res.5, Şek.2- Lobinin zeminini süsleyen karosimanlar

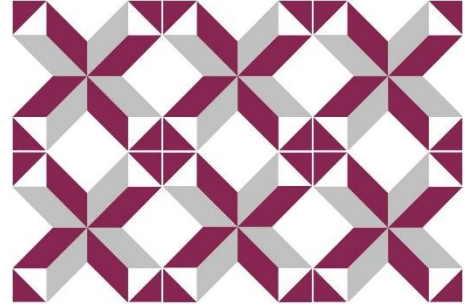

Res.6, Şek.3- Bir odanın zeminini süsleyen karosimanlar

Sekiz kollu yıldızlarla oluşan kompozisyona sahip bir başka karosiman kiraathanenin zemininde kullanılmıştır (Res.7, Şek.4). Merkezinde tek bir sekiz kollu yıldız bulunan karonun köşeleri birer üçgenle hareketlendirilmiştir. Sekiz kollu yıldız gri ve siyah renkli eşkenar dörtgenlerin atlatmalı olarak yerleştirilmesinden meydana getirilmiştir. Karoların zemine döşenmesi sırasında yan yana gelen üçgenler, eşkenar dörtgenlere dönüşerek kompozisyonun sürekliliği sağlanmıştır. Zeminde kullanılan bu karolar dıştan bir sıra bordür karosuyla çevrelenmiş, böylelikle mekân halı serilmiş görünümü kazanmıştır. Aynı kompozisyon beyaz, bordo ve gri renkler kullanılarak koridorların zemininde de kullanılmıştır (Res.8, Şek.5).

Res.7, Şek.4- Kiraathanenin zeminini süsleyen karosimanlar

Res.8, Şek.5- Koridorların zeminini süsleyen karosimanlar

Diğer bir odanın zeminini geometrik geçme kompozisyonlu karosimanlarla bezenmiştir. Ana şemaya yıldız-haç kompozisyonunun hâkim olduğu düzenlemede, kol uçlarından birbirine teğet yerleştirilen sekiz kollu yıldızların arasında haçlar oluşmuştur (Res.9, Şek.6). Yıldızların kol uçları haçların merkezine doğru uzatılmış, haçların merkezinde de daha küçük bir sekiz kollu yıldız meydana getirilmiştir. Büyük sekiz kollu yıldızların

merkezinde dört kollu yıldıza, haçların merkezindeki küçük sekiz kollu yıldızların içinde bir başka sekiz kollu yıldız yer verilmiştir.

Res.9, Şek.6- Bir odanın zeminini süsleyen karosimanlar

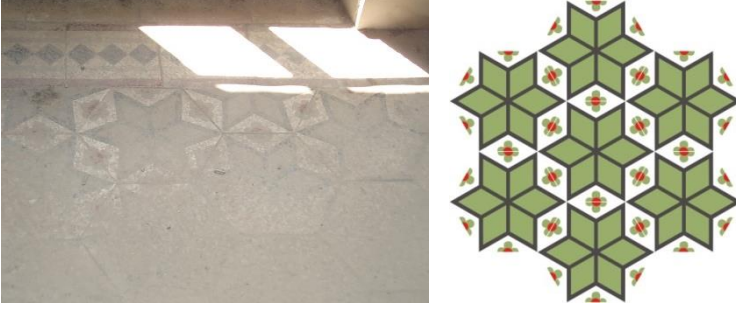
Aynı büyüklükte dairelerin birbiri ile kesişimiyle oluşturulan geometrik kompozisyonlu karosimanlar bir başka müşteri odasının zeminini süslemektedir (Res.10, Şek.7). Dairelerin kesişim alanlarının beyaz renk ile dolgulandırılmasıyla dört yapraklı çiçekler oluşmuş, bunların merkezine içbükey kavisli eşkenar dörtgenler yerleştirilmiştir. Karoların yan yana ve üst üste dizilimiyle yeni eşkenar dörtgenler oluşmakta ve kompozisyon sürekli yinelenmektedir.

Res.10, Şek.7- Bir odanın zeminini süsleyen karosimanlar

Diğer bir müşteri odasının zemininin döşenmesinde ise altıgen şekilli karolar tercih edilmiştir. Altıgen şekilli her bir karonun merkezinde altı kollu yıldız kompozisyonuna yer verilmiştir (Res.11, Şek.8). Kol uçları altıgenin köşelerine gelecek şekilde zemine döşendiğinde altı kollu yıldızın kollarının arasında kalan bölümlerde birer üçgen oluşmuştur. Karoların kenarları birbirine teğet olacak şekilde yerleştirildiğinde üçgenler baklava

dilimine dönüşmekte, merkezleri de dört taç yapraklı birer çiçekle belirginleştirilmektedir.

Res.11, Şek.8- Bir odanın zeminini süsleyen karosimanlar

İzmir Cihan Palas (Emniyet) Otel'i'nin çeşitli mekanlarının zeminini bezeyen karosimanlarında bordür karolarının da kullanıldığı görülmüştür. Bordür karolarının kullanımı iki farklı şekildedir. Bunların birincisinde, kare formlu bordür karoları zemindeki karosimanları çevreleyerek geniş alanı sınırlandırmakta, ikincisinde ise dikdörtgen formlu karosimanlar duvarla döşemeyi birbirine bağlayan süpürgelikleri hareketlendirmektedir. Bu karolarda sistem, karoların yatay eksenlerde yana yana dizilmesi ve kompozisyonun iki yönlü olarak devam etmesidir. Yani, bu karolarda kompozisyon iki yandan yatay bantlarla sınırlandırılmakta, bantlar arasında kalan motifler yana yana geldiklerinde kompozisyondaki akıcılık sağlanmaktadır. Akıcılığın sağlanmasında $\frac{1}{2}$ simetrisindeki motifler, kıvrım dallar, bantlar vb. karolar yan yana getirildiğinde birbirlerini bütünlemektedir. Bordür karoları zemindeki karosimanları sınırlandırırken zemine adeta bir halı serilmiş görünümü kazandırmaktadır. Eğer bordür karoları zemini dört yönden çevreleyecekse, köşelerde birer köşe karosu kullanılmakta ve kompozisyondaki süreklilik sağlanmaktadır. İzmir Cihan Palas (Emniyet) Otel'i'nin bordür karolarında dört farklı kompozisyon olduğu saptanabilmektedir.

Bordür karolarında genellikle geometrik ve bitkisel motifler kullanılmıştır. Geometrik motiflerde en sık kullanılan form yatay bantları oluşturan dikdörtgenlerdir. Bitkisel motiflerde palmet, stilize akantus yaprakları, asma yaprağı ve ona eşlik eden üzüm salkımlarının kullanımı dikkati çeker. Yatay bantlar sonrası sık kullanılan diğer bir geometrik form eşkenar dörtgendir. Alt ve üst kenarlarından önce bordo, sonra gri renkli

bantlarla sınırlandırılan karoda, orta alan birbirine kol uçlarından teğet dizilen üç adet siyah renkli eşkenar dörtgenle hareketlendirilmiştir (Res.12, Şek.9). Köşelerde kare bir bağlantı karosunun kullanımıyla kompozisyonun devamı sağlanmaktadır. Bağlantı karosunda eşkenar dörtgenler "L" şeklinde dirsek yapacak şekilde bantlar arasına dizilmiştir.

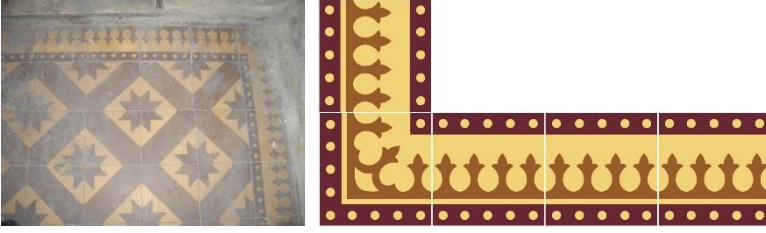
Res.12, Şek.9- Bir odanın zeminini süsleyen bordür karosimanları

Bir başka odada, dalgalı bir bordür kullanılmıştır. İki yandan kırmızı renkli bantlarla sınırlanan alanın arasında, alt ve üst kısımda yayların birleşimiyle dalgalı bir hat oluşturulmuş, dalgalı hat kırmızı ile dolgulandırılmıştır. Bu alanların dışı beyaz renklidir. Dalgalı hatların ve kırmızı bantların birbirini bütünlemesiyle kompozisyon sonsuz kez çoğaltılabilecek bir özellik kazanmıştır (Res.13, Şek.10).

Res.13, Şek.10- Bir odanın zeminini süsleyen bordür karosimanları

Zemin döşemesine kahverengi tonlarında yıldızların hakim olduğu lobideki karosimanların etrafı palmet dizisiyle oluşturulmuş bir bordür ile çevrilidir (Res.14, Şek.11). Bordürde iki kenar boyunca kahverengi yatay bantlar kullanılmıştır. Bantların üzeri eş aralıklarla yerleştirilen minik sarı dairelerle hareketlendirilirken, arada oluşan alana yan yana palmetler dizilmiştir. Sarı zemin üzerinde yer verilen palmet dizisinin kahve tonuyla dolgulandırılması zıtlık yaratmış ve böylece zemin sarıymış algısı uyandırmıştır.

Res.14, Şek.11- Bir odanın zeminini süsleyen bordür karosimanları

Bazı bordür karolarında bitkisel ve geometrik motiflerin bir arada kullanıldığı görülmüştür. Bu örneklerden biri stilize asma yaprakları ve üzüm salkımları ile oluşturulmuştur (Res.15, Şek.12). Alt ve üst kenarları yatay bantlarla sınırlandırılmış karoların her birinde büyük, stilize bir asma yaprağı, bunun her iki yanındaki boşluklarda ise bir eşkenar dörtgen ile iki üçgen bulunmaktadır. Asma yapraklarının sap kısmından çıkan “C” kıvrımlı iki dal ise volüt yaparak yaprağa yönelmektedir. Birden çok karo yan yana dizildiğinde karoların bitişme yerlerindeki üçgenler birleşerek eşkenar dörtgene dönüşerek stilize dört üzümlü bir salkıma benzemektedir. Bu düzenlemeye sahip bordür iki veya daha fazla yönü çevreleyeceğinde, yatay ve dikey eksen üzerindeki devamlılığı sağlayacak köşe karosu, stilize asma yaprağının “L” şeklinde dönüş yapan bandın kırılma noktasına bakacak şekilde diyagonal olarak yerleştirilecek şekilde düzenlenmektedir.

Res.15, Şek.12- Bir odanın zeminini süsleyen bordür karosimanları

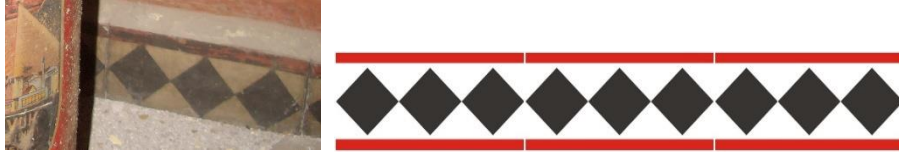
Bitkisel ve geometrik motiflerin bir arada kullanıldığı diğer bir bordür düzenlemesinde ise stilize akantus yapraklarına yer verilmiştir (Res.16, Şek.13). Alt ve üst kenarları çift sıra yatay bantlarla sınırlandırılmış karolarda, bantların arasında stilize akantus yaprakları kullanılmıştır. Karoların renklendirilmesinde bordo, gri ve beyaz renklerin kullanımı tercih edilmiştir. Beyaz alanın karo yüzeyinde fazla alan kaplaması, motiflerin beyaz zemin üzerindeymiş algısına neden olmuştur. Kompozisyon dört yönde dönüş yaparken köşelerde köşe karoları

kullanılmış, bu karolardaki motifler “L” şeklinde dönüşe uygun şekilde kurgulanmıştır.

Res.16, Şek.13- Bir odanın zeminini süsleyen bordür karosimanları

Bordürler süpürgelik olarak kullanılacaksa, o zaman dikdörtgen formlu karoların kullanılmaktadır. Dikdörtgen formlu karolar yatay olarak yana yana gelecek şekilde duvar yüzeyine monte edilmektedir. Bu karolarda köşe dönüşleri için bağlantı karosuna gerek duyulmamakta, karolar köşe dönüşlerinde motif olarak tümlenerek kompozisyonun devamlılığı da sağlanmaktadır. Yapının süpürgelik karolarında iki farklı tasarım saptanabilmiştir. Bunların her ikisi de geometrik motiflidir. Koridorlarda kullanılan süpürgelik karolarında eşkenar dörtgen kullanımı tercih edilmiştir. Alt ve üst kenarlarından bordo renkli yatay bantlarla sınırlandırılan karonun orta alanında birbirine kol uçlarından teğet dizilen üç adet siyah renkli eşkenar dörtgene yer verilmiştir (Res.17, Şek.14).

Res.17, Şek.14- Bir odanın zeminini süsleyen bordür karosimanları

Süpürgelik karosunda kullanımı görülen bir diğer motif ise meanderdir. İki uzun kenardan birer yatay bantla sınırlandırılan alan “T” şeklinde kırıklar yapan kalın çizgilerle doldurularak meander oluşturulmuştur. Bir karoda tersli-düzlü üç tam, iki yarım “T” motifi bulunmaktadır. Birden fazla karo yan yana getirildiğinde yarım “T” motifleri tamlanarak desen sonsuz kez tekrarlanmaktadır (Res.18, Şek.15).

Res.18, Şek.15- Bir odanın zeminini süsleyen bordür karosimanları

Cihan Palas (Emniyet) Otel'i'nin zeminleri bezeyen farklı renk ve motifli karosimanları yapının süslü ve gösterişli görünümünü bütünlerken, bir otel yapısı için karosiman tercihinin nasıl olduğunu da ortaya koymaktadır. Otelin zemin süslemesinde kullanılan karosimanların birçoğunun çizimi 1898 tarihli bir desen kitabında görülmektedir. Pazarda müşteri arayışında önemli olan bu desen kitaplarının kısa sürede Osmanlı coğrafyasına ulaştığını ve böylesi büyük bir yapı için desen seçiminde, bu kitaplardan yararlanılmış olduğunu söylemek pek tabii mümkündür. Buradan ya da bir başka katalogdan seçilen bu ürünler yapıya ithal olarak getirilmiş olmalıdır.

Renk seçiminde beyaz, bordo, gri, kahverengi, kırmızı, sarı, siyah ve yeşil renkler tercih edilmiştir. Bu renkler arasında beyazın kapladığı alanın diğer renklere göre daha fazla oluşu zıtlık yaratmış ve motiflerin beyaz zemin üzerindeymiş gibi algılanmasına sebep olmuştur.

İncelen örnekler dahilinde, otelin karosimanlarda geometrik motifler ile bitkisel motiflerin kullanımının tercih edildiği görülmektedir. Özellikle geniş alanların döşenmesinde geometrik motifler tercih edilirken, bu karoları dıştan çevreleyerek alanı sınırlandıran bordürlerde hem bitkisel hem de geometrik örneklerin varlığı görülmektedir. Seçilen tüm örneklerde, karoların kenarlarında ya da köşelerinde yer verilen motifler karolar yan yana dizildiğinde tümlenecek ve deseni sonsuz kez çoğaltılabilecek niteliktedir. İslam sanatında yaygın olarak kullanılan bu kompozisyonlarda desenlerin sonsuz kez çoğaltılması, ulama kompozisyonlar olarak isimlendirilmektedir.¹⁷ Ağırlıklı olarak Anadolu Selçuklu Dönemi'nde görülen ulama kompozisyonlar, Osmanlı'da özellikle çini alanında çeşitlilik göstermiş¹⁸, malzemesi farklı olsa da form ve tasarım düzeni açısından benzer olan karosimanlarda da uygulanmıştır.

¹⁷ Demiriz 2004, 8.

¹⁸ Bozer 2007, 193-194.

İzmir Cihan Palas (Emniyet) Oteli'nin zeminlerinde yer alan geometrik örneklili karosimanlarında kullanımı en çok görölen motif sekiz kollu yıldızdır. Yıldız meydana getirilirken, farklı iki renkle dolgulandırılan eşkenar dörtgenler farklı iki renkle dönüşümlü olarak yıldız meydana getirecek şekilde dizilmiştir. Sekiz kollu yıldızda dört kollu yıldızın da eşlik ettiği örnek mevcuttur. Dört, beş, altı, yedi, sekiz gibi farklı kol sayılarına sahip yıldızlar gökyüzü ile ilişkilendirilerek kozmolojik anlamlar taşımaktadır. Çok kollu yıldızlar İslam, Bizans, Ermeni, Mısır, Mezopotamya gibi pek çok farklı kültürde de sevilerek kullanılan motifler arasındadır.¹⁹ Oteli karosimanlarında bu sekiz kollu yıldız şemaları çok tercih edilmiş ve aynı kompozisyonun farklı renklerle dolgulandırılmışları da kullanılmıştır. Karosimanı konu alan çalışmalarda, yıldız motifli karosimanların hem İstanbul²⁰ hem de İzmir yapılarında²¹ sıkça kullanıldığı görölmektedir.

Geometrik motiflerde üçgen, kare gibi başka geometrik formlar da bulunmaktadır. Mezopotamya'ya M.Ö. 3000'lerden itibaren kullanımı görölen²² bu geometrik formlar Mısır, Girit ve Ege²³ ile Bizans²⁴ mozaik sanatında görölmektedir. Otelde kullanılan karosimanlarda, kare formlar 45 derece döndürölerek eşkenar dörtgen haline getirilmiş, kol uçlarından birbirlerine teğet yerleştirilerek bordür ve süpürgelik karosimanlarını süslemiştir.

İzmir Cihan Palas (Emniyet) Oteli'nin karosimanlarında bitkisel motiflere de yer verilmiştir. Bu bitkilerde stilize akantus yaprakları ile asma yaprağı kullanılmıştır. Korent ve kompozit başlıkların vazgeçilmez motifi olan akantus İlkçağlardan itibaren çok sayıda eserde ve Barok sanatta kullanılmıştır.²⁵ Bu motife karosimanlarda, özellikle bordür süslemesinde kendine yer bulmuştur. Stilizasyona uğrayan bu motif karoları iki yandan sınırlandıran bantlar arasına yerleştirilmiştir.

Otelin, alt ve üst kenarları yatay bantlarla sınırlandırılmış bordür karolarda stilize asma yaprağı da kullanılmıştır. Asma yapraklı örneklerde kompozisyona üzüm salkımları da eklenir. Yunan kültüründe Dionysos'la ilişkilendirilen bu bitki Hristiyanlık'ta Hz. İsa'nın kendini asma, kanını da

¹⁹ Demiriz, 1979, 30-31.

²⁰ Gezin 2007, 31.

²¹ Uçar 2015, 143,157.

²² Üstüner 2007, 9.

²³ Dunbabin 2003, 57,77.

²⁴ Demiriz 2004, 14, 43.

²⁵ Demiriz 1984, 19.

şarap olarak tasvir etmesi nedeniyle kutsal bir nitelik kazanmıştır.²⁶ Batılılaşma Dönemi'nde ise pek çok malzeme ve teknikle çeşme, mezar taşı gibi unsurlar ile dış cephe süslemelerinde sıkça kullanılmıştır.²⁷ Bu motifin yer aldığı bordürler İzmir'deki başka yapılarda da görülmektedir.²⁸

Bu makalede, İzmir Cihan Palas (Emniyet) Oteli'nin çeşitli mekanlarında kullanılan farklı renk ve motifli karosimanlarını tanıtmayı hedefledik. Kente gelen yabancı gezginlerin ve turistlerin konaklaması için yapılmış bu yapının süslemelerinin Doğulu tarzda olduğu bilinse de detaylara inildikçe yalnızca doğulu değil batı anlayışlı süslemelerin de bulunduğu görülmüştür. Yapı, plan, malzeme ve cephe düzenlemeleri yanında karosimanlarının sahip olduğu renk ve motif çeşitliliği ile 19. yüzyıl karosiman desen kitaplarından seçkiler sunması bakımından İzmir mimarlık tarihi içinde özel bir yapıdır. Dileğimiz, yapının bir an önce koruma altına alınması ve mekân kurgusu ile süsleme detaylarının yok olmadan gelecek kuşaklara aktarılmasının sağlanmasıdır.

²⁶ Akurgal 1995,187.

²⁷ Mutlu 1977, 89.

²⁸ Uçar 2015, 81.

KAYNAKÇA

- Akugal 1995 Ekrem Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, İstanbul; Net Yayınevi, 1995.
- Atilla 2002 Nedim Atilla, İzmir Demiryolları, İzmir; İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2002.
- Bozer 2007 Rüstem Bozer, Selçuklu Devri Levha Çinilerinde Form, Duvar Kaplama Tasarımlarına Yönelik Tespitler ve Fırınlama Sonrası Yapılan Bazı İşlemler, Anadolu Toprağının Hazinesi, Çini, Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri, İstanbul; Kale Kültür Grubu Yayınları, 2007.
- Demiriz 1979 Yıldız Demiriz, Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453), Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Demiriz 1984 Yıldız Demiriz, "ACANTHUS; Türkiye'nin Arkeoloji ve Sanat Tarihi Terminolojisine Yanlış Adla Girmiş Bir Bitki Motifi", Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi, C.3, S.3, İzmir, 1984.
- Demiriz 2004 Yıldız Demiriz, İslam Sanatında Geometrik Süsleme, İstanbul; Yorum Sanat ve Yayıncılık, 2004.
- Dunbabin 2003 Katherine M.D. Dunbabin, Mosaics of The Greek and Roman World, Cambridge; Cambridge Univesity Press, 2003.
- Eray 2019 Burcu Eray, İzmir Yapılarında Bezeme Unsuru Olarak Çini, Ege Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir; 2019.
- Ersoy 1994 Bozkurt Ersoy, "Osmanlı Şehir-İçi Hanları: Plan Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri", Sanat Tarihi Dergisi, S.7/7, İzmir; Ege Üniversitesi, 75-96.
- Gezgin 2007 Tuncay Gezgin, Bir Döşeme Süslemesi Örneği Olarak İstanbul Apartman Karoları, İTÜ (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.
- İzmir Rehberi 1934 İzmir Rehberi, İzmir ve Havalisi Asarıatika Muhipleri Cemiyeti Neşriyatı, XI, İstanbul, 1934.
- Kâhya 1998 Esin Kahya, "Türkiye'de İlk Demiryolları", Belleten, C.LII, S.202, Ankara; TTK, 1998, 209-218.

- Kayın 2001 Emel Kayın, İzmir Oteller Tarihi, İzmir; İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Yayınları, 2001.
- Kayın 2007 Emel Kayın, "Bir Otel- Üç Zaman: Tevfik Paşa Oteli-Sadık Akseki Oteli - Paşa Konağı Oteli", Egemimalık, S.62/3, İzmir; 2007, 18-22.
- Kayın 2013 Emel Kayın, "Konaklama Yapıları Mimarisi", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık 2 (İkinci Cilt), İzmir; İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Keswick 1898, Keswick Cumberland, Album Ornamental Granitic Tiles of the Threkeld Granite Co. Ltd., Keswick Cumberland.
- Kütükoğlu 2000 Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir Rıhtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyazı", İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir: İzmir Yayıncılık, 2000.
- Mutlu 1977 Belkis Mutlu, Batı Sanatında Biçimlenme ve Doğu Akdeniz, İstanbul; İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1977.
- Smyrnelis 2008 Marie-Carmen Smyrnelis, "Öndeyiş: Tarihini Arayan Şehir", İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? (Der. M.-C. Smyrnelis), (Çev. I. Ergüden), İzmir; İletişim Yayınları, 2008.
- Tekeli 1992 İlhan Tekeli, "Ege Bölgesinin Yerleşim Sisteminin 19. Yüzyıldaki Dönüşümü", Üç İzmir, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, 1992.
- Tuncer 2007 Orhan Cezmi Tuncer, Anadolu Kervan Yolları, Ankara; Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007.
- Uzuntepe 2000 Gülçin Uzuntepe, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın-Kasaba (1856-1897), Anadolu Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2000.
- Uçar 2015 Aygül Uçar, Karosiman İzmir Konutlarında Döşeme Karoları, İzmir; İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015.
- Uçar 2019 Aygül Uçar, "Smyrna (İzmir) Agorasında Ele Geçen Bir Grup karosiman Örneği", Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III, İstanbul; Ege Yayınları, 2019.
- Üstüner 2002 Ali Cengiz Üstüner, Mozaik Sanatı, İstanbul; Engin Yayıncılık, 2002.

İZMİR'DE BİR OSMANLI YAPITI: TİRE NECİPPAŞA KÜTÜPHANESİ

Zozan TÜFEK*

Makale Geliş Tarihi: 22 Kasım 2023

Makale Kabul Tarihi: 16 Aralık 2023

Öz

Sultan II. Mahmut dönemi devlet adamlarından Baruthane Nazırı Mehmet Necip Paşa tarafından İzmir ili Tire ilçesinde yaptırılan Necippaşa Kütüphanesi Osmanlı döneminde kurulan vakıf kütüphanelerindedir. Zengin bir kültürel mirasa sahip olan bu kütüphane, geçmişten günümüze işlevini korumakta ve bilgi aktaran bir köprü vazifesi görmektedir. Kütüphane, yazma ve basma koleksiyonlardan oluşan ülkemizdeki nadir yazma eser kütüphanelerinden biridir. Harf devriminden sonra kütüphanenin okuyucu yelpazesi daralsa da ayakta kalmayı başaran nadir kütüphanelerindedir. 194 yıldır vakıf kütüphanesi olarak hizmet veren Necippaşa Kütüphanesi, dijital kütüphanecilik alanındaki gelişmeler neticesinde kütüphanede bulunan kitaplar ile araştırmacılara online hizmet vermeye başlamıştır. Araştırmacılara sunulan dijital kütüphanecilik hizmetinin yanı sıra 2018 yılı itibarı ile yerli ve yabancı ziyaretçiler için müze-kütüphane olarak da faaliyet gösteriyor.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Kütüphane, Kültürel Miras, Vakıf, Yazma Eserler.

AN OTTOMAN BUILDING IN IZMIR: TIRE NECİPPAŞA LIBRARY

Abstract

Necippaşa Library, which was built by Mehmet Necip Pasha, Minister of Baruthane, one of the statesmen of Sultan Mahmut II period, in Tire district of İzmir province, is one of the foundation libraries established in the Ottoman period. This library, which has a rich cultural heritage, preserves its function from the past to the present and acts as a bridge transferring information. The library is one of the rare manuscript libraries in our country consisting of manuscript and printed collections. Although the range of readers of the library narrowed after the letter revolution, it is one of the rare libraries that managed to survive. Serving for 194 years as a foundation library, Necippaşa Library has started to provide online services to researchers with the books in the library as a result of developments in the field of digital librarianship. In addition to the digital librarianship service offered to researchers, as of 2018, it also operates as a museum-library for local and foreign visitors.

Key Words: İzmir, Library, Cultural Heritage, Foundation, Manuscripts.

* Uzman. zozantufek45@gmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/009-009-4128-068X>

GİRİŞ

Yazılı bilgilerin toplanması ve muhafaza edilmesi, kültürel bilgilerin korunma yollarındandır. Yazılı bilgiyi korumak amacıyla kütüphane yapıları inşa edilmiş, tarih boyunca ilime önem veren hükümdarlar, devletlerinde büyük kütüphaneler kurmaya özen göstermiş ve kendi dönemlerinin en önemli kitaplarını kütüphanelerinde toplatmışlardır. Kütüphaneler tarihte önemli bir yer tutmuş ve ilk uygarlıklardan bu yana kutsal kabul edilmiş, tapınak yapılarının içinde kendilerine yer bulmuşlardır. Günümüze ulaşan tarihi kalıntılardan yola çıkarak bilinen ilk kütüphane yapısı, MÖ 7. yüzyılda Asur İmparatorluğu'nun merkezi olan Nineve'de yer alan krallık kütüphanesidir. Kütüphaneciliğin kökleri Sümer ve Mısır uygarlıklarına dayanırken, ilerleyen dönemlerde Yunan ve Roma uygarlıklarıyla şekillenmiş ve nihayet günümüzde modern kütüphanelerin ortaya çıkışına kadar evrilmiştir¹.

İslam dünyasında kütüphaneciliğin gelişimi 8. yüzyılda İranlıların ve Arapların Çinlilerden kâğıt yapımını öğrenmesiyle başlamıştır. İslam kültürüyle birlikte yayılan kitap merakı birçok kütüphanenin kurulmasına ve kütüphanecilik geleneğinin oluşmasına yol açmıştır. İslam dünyasında bu gelenek; Emevîler, Abbasiler, Selçukîler, Osmanlılar gibi Türk- İslam devletlerinde gelişerek yaygınlaşmıştır. İslam kütüphaneleri genellikle cami, mescit ya da medrese yapılarının içinde yer almaktaydı. Bu kütüphaneler vakıflardan elde edilen gelirlerle kurulmuş ve akarlarla sürekli bir hizmet vermeyi amaçlamıştır. Genellikle vakfiyede belirtilen şartlara göre şekillenmiş ve bu doğrultuda da faaliyet göstermişlerdir². Osmanlı Devleti'nde İslam kültüründeki vakıf hizmeti anlayışı geliştirilerek devam ettirilmiş, hayırsever kişilerin sahip olduğu taşınır ve/veya taşınmazların gelirleriyle kamu hizmeti amacıyla kurulan vakıflar aracılığıyla sosyal hizmetler yürütülmüştür. Bu hizmetler doğrultusunda camiler, medreseler, mescitler, darüşşifa (hastaneler), kütüphaneler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, çeşmeler vb. yapılar inşa edilmiştir. Devletin kuruluş döneminde eğitim ve öğretim ile ilgili ilk faaliyetler İznik'in fethinden sonra Orhan Gazi'nin bir medrese kurmasıyla başlamıştır. İstanbul'un fethinden sonra ise Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yer alan Edirne, Afyon, Üsküp, Amasya, Bursa, İnegöl, Kastamonu, Trabzon, Gebze, Diyarbakır ve İstanbul gibi şehirlerde

¹ Yıldız 1985.

² Ersoy & Soysal 1963.

kütüphaneler kurularak ülke geneline yayılmaya başlamıştır. Bu kütüphaneler, ilim ve kültürü yaymak, öğrencilere kaynak sağlamak ve halkın bilgiye erişimini kolaylaştırmak maksadıyla kurulmuştur³.

Necip Paşanın Hayatı, Vakfı ve Kütüphanesi

Mehmet Necip Paşa bin Abdülmucip, Gürcü bir ailenin oğlu olarak Hicri 1200 (Miladi 1785) yılında İstanbul'da doğmuştur. Necip Paşa'nın babası Abdülmucip Efendi İstanbul'un tanınmış âlimlerinden biriydi. Döneminin önemli devlet adamlarından olan Necip Paşa, farklı devlet kadrolarında görev almış, Vüzera Kapı Kethüdalığı yapmış daha sonraki yıllarda ise askeri görevlere yükselerek önce Piyade Mukabelecisi, ardından da Baruthane Nazırı olmuştur. Mehmed Necip Paşa, Baruthane Nazırı iken kendi adına bir vakıf kurmuştur. İlerleyen yıllarda Mora Ordusu ve Tatarpazarcığı'na memur olarak atanmış ve Ağa Hüseyin Paşa komutasındaki ordunun defterdarı olmuştur. Ancak daha sonra Baruthane Nazırlığından alınarak Harbiye Nazırlığı, Şam Valiliği ve Bağdat Valiliği görevlerinde bulunmuş, fakat sonunda azledilerek 1851 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Eyüp Mezarlığı'na defnedilmiştir⁴.

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Mahmut döneminde kurulan kütüphanelerden biri olan Necippaşa Kütüphanesi, vakfın ana hayratı olarak inşa edilmiştir. Kütüphane, Osmanlı devlet adamı Mehmet Necip Paşa tarafından İzmir'in Tire ilçesinde yaptırılmış müstakil bir yapıdır. Kütüphane binası 1826-1827 tarihlerinde inşa edilmeye başlandıktan sonra Necip Paşa kurduğu vakfın amaçlarını bir vakfiye ile resmileştirmiştir. Mart 1829 tarihli bu vakfiye, Necippaşa kitap koleksiyonunda NP-677 envanter numarasıyla kayıtlıdır. Nesih hatla Osmanlıca yazılan bu vakfiyede vakfın hangi amaçla kurulduğu, bağışlanan akarlar ve vakıfla ilgili diğer bilgiler yer almaktadır. Necip Paşa bu kütüphaneyi Tire'deki medrese öğrencilerinin kitap ihtiyacını karşılamak amacıyla yaptırmış ve kütüphanenin devamlılığını sağlamak için vakfiyeye şartlar koymuştur. Kütüphanede kimlerin görev yapacağı ve maaşlarının ne kadar olacağı bu vakfiyede ayrıntılı olarak yazılmıştır. Ayrıca kütüphanedeki kitapların ödünç verilmeyeceği ve her altı ayda bir kitap sayımı yapılacağı da şartlar arasındadır. Sayım sırasında kitapların eksik olduğu tespit edilir ve bu durumdan hafız-ı kütüb'ün sorumlu olduğu saptanırsa, maaşıyla eksik olan kitap sayısı kadar kitap alıp yerine

³ Erünsal 2015.

⁴ Kılıç 2020.

koyacaktır. Kitapların kaybindan hafız-ı kütüb sorumlu değil ise yeni kitap alıp yerine koyma görevi vakfın mütevellisinindir. Vakıf mütevellisi bunu vakfın akar gelirleriyle yerine getirecektir. Böylelikle kütüphanedeki kitap sayısının azalmasının önüne geçilmek istenmiştir.

Paşa, ilçeye kıymetli bir kütüphane kazandırmakla yetinmemiş kütüphanenin bitişiğinde 1840-1841 yıllarında Necip Paşa adıyla anılan bir Nakşibendi Zaviyesi, bir medrese ve bir mescit yaptırmıştır. Kütüphane görevlisinin yaşayabilmesi için civardaki bir evi tamir ettirerek görevliye tahsis etmiştir⁵.

Necippaşa Kütüphanesi, Tire'de Osmanlı Dönemi'nden kalan en önemli mimari eserlerden biridir ve Tire'de kurulan ilk büyük kütüphanedir⁶. Kütüphanenin inşa tarihi ve kim tarafından yaptırıldığı ile ilgili bilgileri yapının kitabelerinden öğrenmekteyiz. Kütüphanenin üç kitabesi bulunmaktadır. Kütüphanenin güney cephe duvarının sağ alt köşesinde bulunan ilk kitabe yekpare mermer üzerine nesih hatla yazılmıştır. Bu kitabeye göre binanın yapımına 1826-1827 yıllarında başlanmıştır. İkinci kitâbe, harim kapısının alınlığında konumlanmıştır. Mavi zeminli yekpare bir mermer üzerine ta'lik hat kullanılarak altın yaldızla yazılmıştır. 1928 yılına ait bu kitabede Necip Paşa'nın kütüphaneyi vakf ettiği yazılmıştır. Kütüphane için hazırlanan vakfiyesine göre kütüphane 1829 yılında hizmete girmiştir⁷. Üçüncü kitâbe ise piramidal bölmenin kapısının üst kısmında yer almaktadır ve kütüphanenin harim bölümüne sonradan eklenen sekizgen ahşap piramidal bölme için hazırlanan bir hat levhasıdır⁸.

Kütüphane yerel malzeme ve tekniklerle, yöresel yapım geleneklerini, yörenin yerel kimliğini yansıtan geleneksel bir yapı olarak inşa edilmiştir. Kütüphanenin planı incelendiğinde, 19. yüzyılda inşa edilen müstakil kütüphanelerle benzer özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Girişi güneye bakan kütüphane binası, bahçeli ve kagir bir yapıdır. Taştuğla almaşık duvar sistemiyle inşa edilen yapı, bahçenin ortasında dörtgen bir plana sahiptir. Kubbeli ve tek mekânlıdır. Kütüphanenin içindeki kitapları; su baskınları, nem ve rutubet gibi fiziksel etkenlerden korumak için su basmanının kotu yerden yüksektir. Kütüphane binasına giriş sekiz

⁵ Kılıç 2020; Yıldırım 2003.

⁶ Türkyılmaz 2018.

⁷ Tüfek 2023.

⁸ Yıldırım 2011.

basamaklı yarım daire şeklinde bir merdivenle sağlanmaktadır. Kütüphanenin revak bölümünde kemer geçişi mermer sütun kaideleri üzerine yerleştirilmiş ahşap sütunlara oturan bağdadi kemerlerle dışa açılan eğimli çatıyla örtülüdür. Revak bölümü 1953 yılında Tire Belediyesi tarafından kapatılmıştır.

Kubbe kasnağının dört tarafında birer adet yuvarlak kemerli alçı sebeke doğramalı pencere bulunurken beden duvarlarında kuzeyde bir, diğer cephelerde ikişer adet pencere olmak üzere toplam 11 adet pencere ile kütüphane aydınlatılmıştır. Beden duvarlarında bulunan pencereler dışardan mermer söveli içerden yuvarlak hafifletme kemerleri ile yukardan gelen ağırlık beden duvarlarına doğru dağıtılmıştır. Bu pencereler dışarıdan lokma demir parmaklıklarla çevrelenmiş içerden ise ahşap pervazlı cam pencereler kullanılmıştır. Harim bölümü ve revak bölümünde kapı ve pencere kemerleri ile kubbe geçişi gibi detaylarda kalem işi süslemeler kullanılmıştır. 1929 yılına ait fotoğraflarda (Fotoğraf 5) revak bölümünde görülen kalem işi bezemler günümüze kadar ulaşamamış çünkü bu tarihten sonra yapılan restorasyonlar sonucunda revak bölümündeki kalem işleri de dahil olmak üzere tüm sıvalar kazınarak kaldırılmış ve duvarların taş-tuğla görünümü ortaya çıkarılmıştır. Harim bölümünde ise yapının inşa tarihi ile uyumlu olarak yeşil, sarı, kırmızı ve mor renklerinde işlenmiş fiyonk ve çiçek gibi motifler günümüze kadar ulaşmıştır. Pencerelerin iki yanında ise "Allah" ve "Muhammed" gibi kutsal isimler sülüs hat ile yazılmıştır. Necippaşa Kütüphanesi, yalın bir planlama, iddiasız ancak dengeli bir mimari ifade, ölçülü ve zarif kalem işi süslemeleri ile Osmanlı kütüphane mimarisine ışık tutan önemli yapılarıdır.

Kitap Koleksiyonları

Yazma veya eski harfli basma eserlerin değeri, öncelikle tek nüsha veya en eski nüsha olması, müellif hattı olması, ünlü bir hattatın istinsah ettiği bir nüsha olması veya hat, tezhip, minyatür, mürekkep, kâğıt ve cilt bakımından sanat ve estetik değeri olan eserler ihtiva etmesi ile ölçülür. Özellikle farklı kişiler tarafından okunmuş ve satır altlarına ya da sayfa kenarlarına "ta'likât" (haşiye, derkenar) adı verilen notlar düşülmüşse bu, el yazmalarına ayrı bir değer katmaktadır⁹. Necippaşa Kütüphanesi koleksiyonları, nadir eserlere değer katan bu öğelerin hemen hepsinin örneklerini bünyesinde barındırmaktadır.

⁹ Rukancı 2012.

Necippaşa Kütüphanesi, kütüphaneyi yaptıran Necip Paşa tarafından 1829 yılında İstanbul'dan gönderilen 678 kitap ile hizmet vermeye başlamıştır¹⁰. Bu koleksiyona zaman içerisinde bağışlar ya da kamu kurumlarından devralma yoluyla sekiz koleksiyon daha eklenmiştir. Günümüzde kütüphanenin 9 farklı koleksiyonunda 2000 el yazması ve 3300 basılı kitap olmak üzere toplam 5300 kitap bulunmaktadır. Kütüphanenin koleksiyonları, Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınları ve şahıslardan gelen bağışlarla büyümeye devam etmektedir.

Kütüphanedeki kitaplar genellikle Arap harfleriyle yazılmış Arapça, Farsça ve Osmanlıca kaynaklardan oluşmaktadır. Kütüphanede beylikler döneminden günümüze kadar ilmi ve sanatsal özellikleri yüksek birçok tarihi el yazması ve eski harfli matbu kitap bulunmaktadır. Kütüphanedeki kitaplar konu olarak dinî, sosyal ve pozitif bilimlerde yazılan nadir kitaplardan oluşmaktadır. Bu kitaplara örnek vermek gerekirse İbn Sina'nın el-İşârâtı, Kâtip Çelebi'nin Cihânnümâsı, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Mâ'rifetnâmesi, Şanizâde Attaulah Efendi'nin Hamse-i Şanizâdesi, İbni Haldun Mukaddimesi, Mevlana'nın Mesnevisi gibi çok önemli ve eşsiz eserlerin nüshaları da kütüphanenin koleksiyonlarında bulunmaktadır¹¹¹.

Kütüphanenin Hizmet Politikası

Cumhuriyetin ilanından sonra eğitim ve kültür alanında yapılan yenilikler neticesinde 1928 yılında, "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" un kabul edilmesiyle birlikte öncesinde kullanılan Arap harfleri temelli Osmanlı alfabesinin kullanımı sona erer ve Latin harflerine dayalı Türk alfabesi resmi olarak kullanılmaya başlanmıştır¹². Bu değişiklik nedeniyle daha önce yazılmış olan kitapların daha sınırlı bir okuyucu kitlesine hitap etmeye başlamasıyla bu eserlere olan talep eskiye nazaran azalmaya başlamıştır.

Ülkemizde yaşanan değişim ve dönüşümler sonucunda tarihi koleksiyonlara sahip kütüphanelerin işlevselliğini koruyabilmesi ve çağa ayak uydurabilmesi için bazı konsept değişikliklerinin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde inşa edilen tarihi Necippaşa Kütüphanesi de çağa ayak uydurmak için hizmet politikasında değişim ve dönüşüm geçiren kütüphanelerin başında gelmektedir. Bu

¹⁰ Kılıç 2020.

¹¹ <https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/kulturel-faaliyetler/kutuphaneler>.

¹² <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/harf-devrimi/>.

dönüşüm, bilgi odaklı hizmet anlayışından bilgi ve ziyaret odaklı bir hizmet anlayışına geçiş olarak uyarlanmıştır. Bilgi çağındaki gelişmelere eşlik eden yeni kütüphanecilik anlayışı, kütüphaneleri nesne odaklı ve durağan kurumlar olmaktan çıkarıp, ziyaretçi kabul eden, ziyaretçilerin ihtiyaçlarıyla ilgilenen, akademik camia ve toplumla etkileşim halinde olan yaşayan kültür ve eğitim kurumlarına dönüştürmüştür. Kütüphanenin geleneksel rolünde ortaya çıkan değişim ihtiyacının sebebi ise kültür varlıklarının korunmasının yanı sıra, kütüphane binasının içinde bulunduğu kültürel mirasın bütünlüğünün bir parçası olması, yapının hangi amaçla inşa edildiğinin göz önünde bulundurulması, sosyal ve kültürel bağlamda işlevselliği sürdürülmeye çalışılmıştır.

Ziyaretçilere, müze vitrinleri dışında, kendine özgü binası ve dokusu içinde toplu olarak sergilenen/saklanan el yazması ve eski harfli basma kitap koleksiyonlarını da görme fırsatı sunulmaktadır. Sergide, kütüphane binasının korunmasına, mimari mirasın amacına, yani kültürel mirasın parçası olduğu yapıya sadık kalınmaya çalışılmıştır. Binanın kütüphane olarak inşa edilmesi, içindeki eserler ve eserlerin sergilenme biçimi kendi dönemlerini yansıtmaktadır. Kitaplar raflara herkesin görebileceği şekilde düzgün, uygun ve özenli bir şekilde yerleştirilmiştir. Kütüphanedeki kitaplar envanter numaraları doğrultusunda sağdan sola ve yukarıdan aşağıya doğru raflara dizilmiştir. Kitaplar, nadir eserler yönergesinde belirtilen standartlara uygun olarak belgelenip kataloglandıktan sonra yüksek çözünürlüklü renkli çekimlerle dijitalleştirilmektedir. Kaynak sağlama açısından, araştırmacılara dijital kütüphanecilik hizmeti ile kişisel bilgisayarlarında bu kaynakları inceleme fırsatı sunulmaktadır.

Müze-kütüphane konsepti, koleksiyonların ziyaretçiler üzerindeki etkisini artırırken, kültür ve sanat eserlerini de toplumla buluşturmaktadır. 2018 yılında restorasyonu tamamlanan kütüphane binasının teşhir ve tanzim alanı modern anlayışa uygun olarak teknolojik ve iklimsel yöntemlerle yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler çerçevesinde kültür varlıklarının değerine uygun standartlarda, doğal afetlerde koleksiyon koruması sağlayan dolap ve raf sistemleri, koleksiyonların geleceğe yönelik korunması ve saklanması için hayati önem taşımaktadır.

Kütüphane binası ve içinde bulundurduğu kitap koleksiyonlarının korunması için gerekli güvenlik önlemleri alındıktan sonra kütüphane ziyaretçi hizmeti vermeye başlamıştır. Ziyaretçilere gerekli bilgiler verildikten sonra kütüphane görevlileri eşliğinde harim bölümü rahatlıkla

gezilebilir bir formata dönüştürülmüştür. Kütüphanede verilen rehberlik hizmeti ile ziyaretçiler, Necippaşa Kütüphanesi ve koleksiyonları hakkında bilgi edinirken, eşsiz kitapların tarihi ve kültürel değerlerini ve konumlarını özgün dokusal bağlamları içinde görebilme imkânı sunulmaktadır. Bu nitelikteki sergilerin amacı, eserleri ziyaretçilere anlamlı bir bütünün parçaları olarak sunarak koleksiyonları estetik bir gösterimle tanıtmaktır.

Sonuç

Kütüphanelerin öncelikli görevi, kitap koleksiyonlarını sağlıklı ve güvenli bir şekilde muhafaza etmek için gerekli çevresel koşulları oluşturmak ve sürdürmektir. Necippaşa Kütüphanesi, taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarına saygılı, bünyesinde kurulduğu vakıf amacına uygun, sürdürülebilir bir politikayı amaçlamaktadır. Sürdürülebilir bir gelişme çerçevesinde mimari miras olan kütüphanenin işlevini hala devam ettirmesi, yaratıcılığın önemli bir bileşeni olduğunu göstererek aynı zamanda toplumsal bütünleşmenin ve karşılıklı anlayışın temin edilmesinde de önemli bir rol üstlenmektedir. Kütüphane, günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir vakıf kütüphanesi olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ersoy& Soysal 1963 Ersoy, O., & Soysal, Ö. (1963). İslam Kütüphaneleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 275-293.
- Erünsal 2015 Erünsal, İ. E. (2015). Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik. *Millî Eğitim Dergisi*, 45 (208), 194-199.
- Kılıç 2020 Kılıç, A. (2020). Mehmet Necip Paşa, Kütüphanesi ve Vakfı. *Tire'den Yansımalar*, (15) 36-45.
- Rukancı 2012 Rukancı, F. (2012). Yazma Eserlerde Fiziksel Niteleme. *Erdem*, (63), 169-204.
- Tüfek 2023 Tüfek, Z. (2023). Tire Necippaşa Kütüphanesinin Teşhir ve Tanziminin Kültürel Miras Açısından Değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi*, Batman Üniversitesi, 34-37.
- Türkyılmaz 2018 Türkyılmaz, Z. (2011). Cumhuriyet Döneminde Tire. *Yüksek Lisans Tezi*, Ege Üniversitesi, 150-152.
- Yıldırım 2003 Yıldırım, A. İ. (2003). Necippaşa Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, Tire, 10-50.
- Yıldırım 2011 Yıldırım, A.İ. (2011). Necippaşa Kütüphanesi Tezhipli Yazmalar Kataloğu. *Tire Belediyesi Kültür Yayınları*, 11-17.
- Yıldız 1985 Yıldız, N. (1985). Eskiçağ Kütüphaneleri. İstanbul; *Marmara Üniversitesi Yayınları*, 1-55.

E-Kaynaklar

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/harf-devrimi/>

<https://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/kulturel-faaliyetler/kutuphaneler>

GÖRSELLER

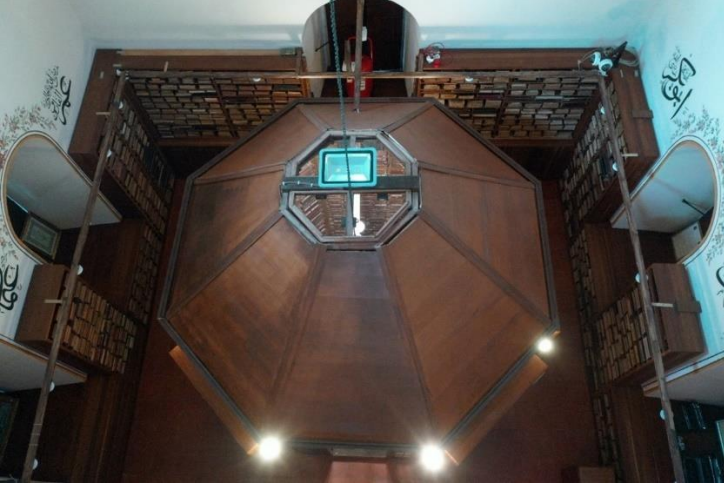
Fotoğraf 1: Necippaşa Kütüphanesinin Güney Cephesinden Bir Görüntü (Kişisel Arşiv, 2023)

Fotoğraf 2: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Mâ'rifetnâme Adlı Eserinden Bir Görüntü (Kişisel Arşiv, 2023)

Fotoğraf 3: Kütüphanede Latin ve Arap Harflerini Kullanan İki Farklı Nesilden Bir Görünüm (Y. Göçmen Arşivi, 1963).

Fotoğraf 4: Necippaşa Kütüphanesinin Ana Mekanındaki *Sekizgen Piramidal Bölme* (O. Cansu Şahsi Arşivi, 2022)

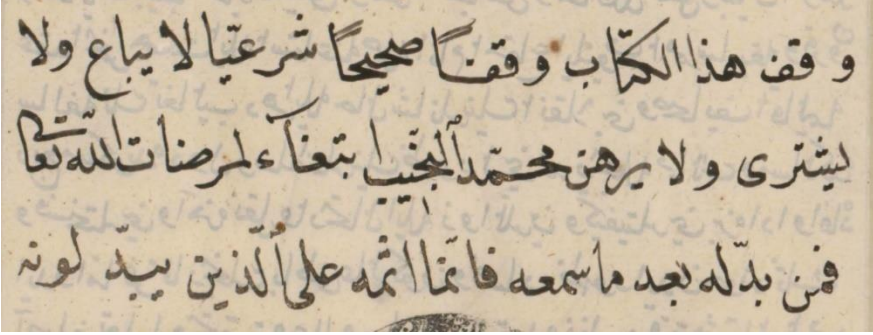

Fotoğraf 5: Necippaşa Kütüphanesinin Revak Bölümünün Cemekânla Kapatılmadan Önceki Hali (M. Topuz Arşivi, 1929)

Fotoğraf 6: Necippaşa Mührü (Şahsi Arşiv, 2023)

<p><i>Hasbiyallahu vahdehu</i> <i>ve kefa abduhu</i> <i>Mine'l kütübi'lleti</i> <i>vakafeha el-fakir</i> <i>İla âlâi rabbihi'l-hasib el</i> <i>med'uvv</i> <i>Bi-muhammed en-necib</i> <i>H.1243 (M.1827)</i></p>	<p>Necippaşa Mührü'nün günümüz türkçesine çevirisi ise şöyledir; Bana yalnız Allah yeter Ve kuluna kafidir Bu kitapları Allahın nimetlerine muhtaç olan Mehmet Necip vakfetmiştir. <i>H.1243 (M.1827)</i></p>
<p><i>Foto 6a:</i> Necippaşa Mührünün Latin Alfabesine Transkripsiyonu</p>	<p><i>Foto 6b:</i> Necippaşa Mührünün Çevirisi</p>

Fotoğraf 7: Necippaşa Vakıf Kaydı (Şahsi Arşiv, 2023)

Foto 7a; Necippaşa Vakıf Kaydının Çevirisi: İş bu kitap, satılmamak, satın alınmamak, rehin verilmemek üzere sahih bir şeri vakıfla Mehmet Necip tarafından Allah rızası için vakfedilmiştir. Her kim ki bunu duyduktan sonra bu şartları değiştirirse onun günahı ancak değiştirenlerin üzerindedir.

Ege Bölgesinde Oynanan Karambol Oyunu

Ergin TATAR*

Makale Geliş Tarihi: 23 Kasım 2023

Makale Kabul Tarihi: 12 Aralık 2023

Öz

1491-1497 yılları arasında İspanya ve Portekiz'den çıkarılan ve bir kısmı deniz yoluyla, bir kısmı da kara yoluyla Kuzey Afrika, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğuna dağılan İspanyol Yahudileriyle birlikte Anadolu'ya gelen ve Karambol adıyla bilinen bu oyun, önceleri sadece Yahudiler tarafından oynanmakta iken zaman içerisinde yaşadıkları coğrafyadaki yerel halk tarafından da benimsenmiş ve oynanmaya başlamıştır. Eskiden İzmir ve çevre ilçelerin bazılarında oynandığı bilinen Karambol Oyunu zaman içerisinde unutulmuş, Yahudilerin Tire'yi terk etmesine karşın Tire halkı tarafından da benimsenmiş, oynanmış ve korunarak günümüze kadar ulaşmıştır. Zamana direnerek günümüze kadar ulaşan bu oyun oldukça kritik bir konumdadır ve yok olmakla karşı karşıyadır. Karambol Oyunu özellikle teknolojinin gelişmesiyle oyun kültüründe meydana gelen büyük değişiklikler de göz önüne alındığında mutlaka korunması ve geleceğe aktarılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karambol, İzmir, Tire, Oyun.

Karambol Game Played in Aegean Region

Abstract

This game, known as Karambol, came to Anatolia with the Spanish Jews who were expelled from Spain and Portugal between 1491 and 1497 and dispersed to North Africa, Europe and the Ottoman Empire, some by sea and some by land, but was previously played only by Jews. Over time, it was adopted and played by other people. Karambol Game, which used to be played in İzmir and some of the surrounding districts, was forgotten over time; although the Jews left Tire, it was played and preserved by the people of Tire and has survived to today. Unfortunately, this game which has endured time and stayed until today, is in a critical position and facing extinction. Therefore, the Karambol Game must be protected and transferred to the future.

Key Words: Karambol, İzmir, Tire, Game.

* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Doktora Öğrencisi. ORCID 0000-0002-0278-1088.

Karambol, 1491-1497 yılları arasında İspanya ve Portekiz'den çıkarılan ve bir kısmı deniz yoluyla, bir kısmı da kara yoluyla Kuzey Afrika, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik bölgelerine dağılan İspanyol Yahudilerinin Anadolu'ya, Ege Bölgesine ve Tire'ye beraberlerinde getirdikleri iddia edilen bir oyundur. Önceleri sadece Yahudiler tarafından oynanan bu oyun zamanla Tire halkı tarafından da benimsenmiş ve oynanmaya başlamış, Yahudilerin Tire'yi terk etmesine karşın Tire halkı tarafından korunarak oynanmaya devam etmiş ve günümüze ulaşmıştır. İzmir ve çevresinde çok sayıda yerleşimde Yahudi nüfusunun bulunması, bölgedeki sosyal ve özellikle de ticari faaliyetin etkisiyle bölgeye yayılan ve oynanan bu oyun, İsrail Devleti'nin kurulmasıyla başlayan dış göçün ardından özellikle İzmir ve İstanbul'a doğru olan göçün de etkisiyle bölgede azalan Yahudi nüfusa paralel olarak unutulmaya başlamıştır. İzmir'de ve İzmir'in bazı bazı ilçelerinde de oynandığını bildiğimiz bu oyun zaman içerisinde unutulmuştur. Günümüzde sadece Tire'de oynan bu oyun maalesef yok olmakla karşı karşıyadır.

Karambol oyununun Tire dışında **Tepeköy'de (Torbalı)** ve **İzmir'in** değişik semtlerinde oynandığı yönünde bilgiler vardır. İzmir'de özellikle Yahudi vatandaşların yoğun olduğu **Karabağlar** (Hasan Hüseyinleri biraz geçince), **Mezarlıkbaşı** (Şu andaki çok katlı otopark civarında), **Altındağ**, **Kestanepazarı**, **Gürçeşme** ve **Tilkilik** gibi semtlerde 1960'lı yıllarda toprak sahalarda oynandığı belirtilmiştir. İzmir'de oynanan oyunun Tire'deki oyundan biraz farklı olduğu da bilinmektedir. Hatta **Adil Atan** o yıllarda Karabağlar'da toprak sahada Karambol oynadığını söylemiştir. **İkiçeşmelik'te** eski **Asri Sinema'nın** yanında yukarı çıkarken sol taraftaki bir kahvehanenin (bugünkü çok katlı otopark civarlarında) bahçesinde de oynandığı bilinmektedir.

Bu oyunu en iyi örnekleri ve günümüzde de oynanmaya devam ettiği için Tire'deki Karambol Oyun sahaları ve oyun pratiklerinden yola çıkarak oyunu tanımlayacağız.

Oyun sahası, her oyuncuya ait birer **meşe**, 4 adet **lek** ve sayı tabelası Karambol Oyun Kontekstini oluşturmaktadır (Şekil 1).

Oyun sahası 4.00 x 12.00 m. lik düzgün bir alan içerisinde (Şekil 2, 3), düzgün bir sathı sahip beton bir zeminde oynanmaktadır. Oyun sahasının kenarları yaklaşık 5 cm. eninde ve 5 ila 10 cm. arasında değişen yükseklikteki ahşap bir çerçeve ile çerçevesizlikle suretiyle oluşturulmuştur. Bu ahşap çerçeve tıpkı bilardo oyunundaki elastik bantlar

gibi topların çarpıp yön değiştirmesini sağlamaktadır. Oyun sahasının dış çerçevesine yapılan yaklaşık 30 cm. eninde düzgün bir çerçeve ise oyuncuların meşelerini atmak suretiyle oyuna başlaması işlevini görmektedir.

Meşe, olarak adlandırılan toplar ahşap olup, genellikle şimşir ağacından yapılır. Meşenin çapı 3 ila 4 cm. arasında değişmektedir; çapın sabit olmaması ise her oyuncunun parmaklarıyla rahatça vuruş yapabilmesi içindir (şekil 4). Meşelerin oyun sahasında daha düzgün hareket edebilmesi için yüzeyinin pürüzsüz ve düzgün bir hale getirilmesi gerekmektedir. Bunun için de özel olarak bir kenarı neredeyse jilet ayarında keskinleştirilmiş bir rulman kullanılmak suretiyle meşeler düzgün bir küre şekline getirilmektedir (şekil 5).

Lek, oyunda meşelerin yanı sıra yardımcı unsur olarak da kullanılan ahşaptan yapılan bu figürler, yaklaşık 4.5 -5 cm. uzunluğunda ve 1-1.5 cm. çapındadır (şekil 6). Oyunda 4 adet lek kullanılmaktadır.

Sayı Tabelası, oyun sahasının bir kenarında, genellikle de oyun sahasının üstünü kapatan yapıyı taşıyan dikmelerin birinin üzerinde oyuncuların veya takımların aldıkları sayıları belirlemek için kullanılır (şekil 7).

Kadife Parçası: Oyuncuların meşelerini saklamak ve parlatmak üzere yanlarında taşıdıkları yaklaşık 10 x 15 cm. ebadındaki bu kadife parçasını aynı zamanda oyuncuların atış yapmak için bir dizlerinin üzerine çökerken dizlerinin betonla temasını engellemek ve oluşabilecek sağlık sorunlarını önlemek için dizlerinin altına koymaktadırlar (şekil 1 b).

Oyunun Kuralları: Oyun 8 setten oluşmaktadır. Her bir set bir oyuncunun ya da takımın rakibinin **meşe**'sini ya da oyun sahasındaki 4 adet **lek**'in tamamını vurmasıyla olur ve böylece oyuncu 1 sayı kazanmış olur. 8 sayı alan oyuncu ya da takım oyunu kazanır. 7-7 beraberlik **Kayım** olarak adlandırılır, ilave 3 hak daha tanımak suretiyle oyun 10 sayıya uzatılır. Beraberlik yine bozulmamışsa (durum 9-9 olmuş ise), bu kez oyuncuların ya da takımların kararıyla oyun ya yeniden uzatılır ya da berabere bitmiş olarak kabul edilir. Diğer bir oyun kuralı ise tekli oyunda bir oyuncunun leklerden birisini devirmesi o oyuncuya yani bir atış hakkı tanımaktadır. Bu da oyuncuya eğer rakibinin meşesini bir hamlede vuramayacağı durumda kolayca vurabileceği bir lek'i devirmek suretiyle hem rakibinin meşesine yaklaşarak onu kolayca vurabilmesine olanak

sağlayacak ya da ikinci bir lek devirme olanağı sağlayacaktır. Takım oyunlarda ise oyuncu rakip oyuncunun meşesini vurabilmek için takım arkadaşının meşesini vurarak tekrar bir atış hakkı sağlamak suretiyle kendisine bir avantaj sağlayabilir. Oyuna başlayan oyuncuların hepsi ilk atışını oyun sahasının lek'in kenara olan mesafesinin daha fazla olduğu uzun kenarı çevreleyen banttan yaparlar (Şekil 2 ve Şekil 8).

Atış Şekilleri: Oyuncular meşe ve hedef arasındaki düzlemi ayarlamak için meşeyi avuç içine alarak meşeyi fırlatacağı istikameti belirledikten sonra (Şekil 9'a) orta parmaklarını işaret parmaklarına sıkıştırmak suretiyle meşesine bitişik bir konumda vuruşa hazırlanır (Şekil 9 b). Vuruşlar genelde meşenin düz zeminde yuvarlanması şeklinde olur, ancak usta oyuncular **dik vuruş** diye tabir edilen vuruş tekniğini kullanarak meşesini düz zeminde yuvarlamak yerine havadan rakibinin meşesinin üzerine düşecek şekilde fırlatmak suretiyle de atışını yapar. Atış sırasında meşe oyun sahasının dışına çıkarsa oyuncu sırası geldiğinde tıpkı ilk atışta olduğu gibi meşesinin oyun alanından çıktığı yerden oyun sahasını çevreleyen düz zemin üzerinden atışını yapar. Genelde düz vuruş olarak adlandırabileceğimiz atış şekli kullanılmasına karşın bazı oyuncular ellerini serçe parmak üzerinde zemine yatırmak yerine ellerini orta parmak üzerine yere dik konumda tutarak aynı şekilde atış yapmayı yeğlerler. Nadir de olsa parmak şıklatmak türü atış şeklini de kullananlar olmuştur (Şekil 10). Oyunda oyuncular zaman zaman rakip meşeyi vurmak için tıpkı bilardodaki banttan yapılan vuruş gibi, oyun sahasının kenarlarındaki ahşap bantları kullanmak suretiyle atış yaparlar ve bu atış şekli de **Karambol** olarak adlandırılmaktadır (Şekil 11).

Karambol Oyununun da tıpkı Bilardo gibi **matematikselsel** bir oyundur ve zihni disipline eder, güçlendirir ve egzersiz sağlar. Başarılı bir oyuncu için oyun, dengeli bir el, net bir kafa, hızlı algılar ve hesaplama güçlerinin hoş bir alıştırması gibidir. Göze mesafeleri yargılamayı, zihne kuvvetleri hesaplamayı, kolun, aklın ve gözlerin onu uygulamak için bir araya getirdiği her şeyi hızlı ve beceriyle yürütmesini öğretir, okuma yazma bilmeyen zihne bile matematikselsel ve geometrik gerçeğin takdir edilmesi için pratik bir temel sağlar. İnsan bedeninden durgunluğu ve hareketsizliği tamamen ortadan kaldırır. Kasların gerginliği test edilir, uzak ve rahatsız edilmeyen kısımlarda ağır ağır akan kan, gevşeyen ve kasılan kaslar tarafından zorlanarak dolaşımı hızlandırılır. Böylece oyun esnasında kısmen de olsa vücudun zihinsel egzersizlerinin yanı sıra fiziksel anlamda kas ve

eklemlerin gereksinimleri de karşılanmış olur¹. Nitekim günümüzde Tire’de Karambol oynayanların çoğunluğunu belirli bir yaşın üzerindeki yetişkinler, genellikle de emekliler oluşturmaktadır.

Tire’deki Karambol Sahaları

Yahudi cemaatinin bu oyunu genellikle Uzunkuyu bölgesindeki sahada oynadığı bilinmektedir. Yakın zamana dek Alay Parkı, Havuzlu Park, Kavakdibi, Kesikbaş, Rauf Bey’in Kahvesi gibi farklı mevkilerde bulunan yirmi civarındaki sahada devam etmiştir².

Karambol Sahası	Sahanın Bulunduğu Kahve
Kavakdibi	İmamoğlu’nun Kahvesi Karayemiş
Bahçekahve	Kırbaş’ın Kahvesi
Alay Parkı	Belediye Parkı
Kesikbaş	
Sabunhane	Rauf Bey’in Kahvesi
Şen Sokak	Kahveci Necati
Havuzlar (2)	İsmail Ağa’nın Küçük Havuzlu Kahvesi Mesut Canlı
Derekahve	Kıvırcık Hayri
Hacı Kalfa	Marangoz Şakir’in Kahvesi

Geçtiğimiz yüzyılın başında birçok kahvenin bahçesinde Karambol Oyun Sahası yer almaktaydı. Ancak ne yazık ki eskisi kadar ilgi gösterilmeyen karambol oyununun Tire’de günümüzde sadece 3 adet Karambol Sahası bulunmaktadır. Bunlardan Tire Belediyesi tarafından Alay Parkı’nda hizmete açılan ve 2023 yılında yenilenen 2 adet saha ile (Şekil 3) 2019 yılının Kasım ayında Tire Şehit Albay İbrahim Karaoğlanoğlu Anadolu

¹ A History and description of billiards Its salutary advantages with instructions how to play the game and all rules relating to billiards, pool, bagatelle, shuffle-board, bowling and ten pins (1909), Samuel May & Co., By Billiard Table Manufacturers, Toronto, 1985, (s.18-25).

² ERTEKİN 2012, 24.

Lisesi'nin bahçesinde (Şekil 12) somut olmayan kültürel mirasların yaşatılması amacıyla yürütülen Erasmus projesi kapsamında yapılan sahadır. Alay Parkı'ndaki saha aktif olarak kullanılmasına karşın Lisesi'nin bahçesindeki saha öğrencilerin bu oyunu bilmemeleri ya da ilgi duymamaları nedeniyle maalesef kullanılmamaktadır. Ayrıca eskiden Karambol sahası olarak kullanılan alanlardan birisi Bahçe Kahve'nin bir parçası olarak günümüze ulaşmıştır (Şekil 13).

Sonuç olarak öncelikle yaklaşık 60-70 m² lik bir alanın yanı sıra düzgün ve pürüzsüz bir zemin, bu zemini yağışlardan koruman için çatı ve sahanın bakımı gibi günümüzde pek de kolay sağlanamayacak olanaklardan dolayı oyunun sürekliliği sağlanamamıştır. Oyun alanının neredeyse o alanı işletecek mekân alanı kadar olması, özellikle büyük şehirlerde bu kadar alanın bir oyun için ayrılmasını zorlaştırmaktadır.

Buna karşın yüzyılları aşım gelen, farklı kültürlerin ortak olarak benimsediği ve her şeyden önemlisi bölgemize özgü bu oyunun en azından sembolik de olsa yaşatılması, tanıtılması ve gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, oyunun gereksinimleri bunun ancak Belediye gibi kamu birimleri tarafından kurulup yaşatılabileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

A History and description of billiards Its salutary advantages with instructions how to play the game and all rules relating to billiards, pool, bagatelle, shuffle-board, bowling and ten pins (1909), Samuel May & Co., By Billiard Table Manufacturers, Toronto, 1985.

Ertekin 2012 Karambol, Konak Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir.

Kaynak Kişiler:

K1. Fikret DEĞER, 1955 Doğumlu, Esnaf, Emekli, Tire'de yaşıyor.

K2. Adil ATAN, 1948 Doğumlu, Memur, Emekli, Tire'de yaşıyor.

K3. Şerif AHMET, 1945 Doğumlu, İşçi, Emekli, Tire'de yaşıyor.

K4. Heybetullah KAYA, 1970 Doğumlu, İşçi, Emekli, Tire'de yaşıyor.

K5. Sebahattin YÜKSEK, 1955 Doğumlu, Mobilyacı, Emekli, Tire'de yaşıyor.

K6. Hüseyin URFALIOĞLU, 1943 Doğumlu, Emekli, Tire'de yaşıyor.

K7. Avram CEN, 1941 Doğumlu, Ticaretle uğraşıyor, Torbalı Ayrancılar'da yaşıyor.

GÖRSELLER

a

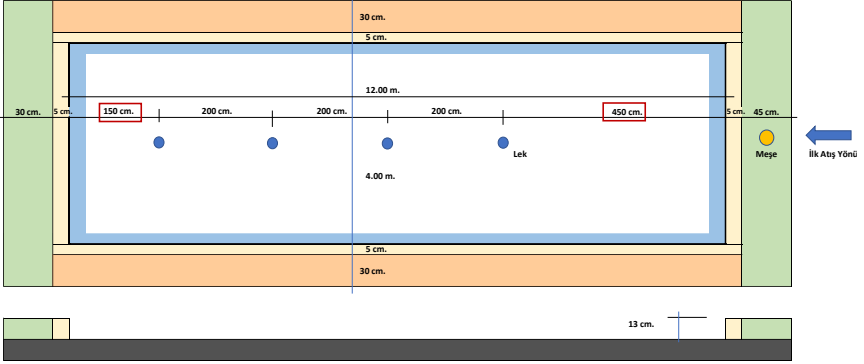

b

c

Şekil 1. Karambol Oyun Konteksti, a. Oyun Sahası, b. Atış Şekli, c. Meşe ve Lek.

Şekil 2. Tire Alay Parkı'ndaki Yeni Karambol Sahasının ölçüleri.

Şekil 3. Tire Alay Parkı'ndaki Karambol Sahaları, Solda Eski, Sağda Yeni Saha.

Şekil 4. Meşe.

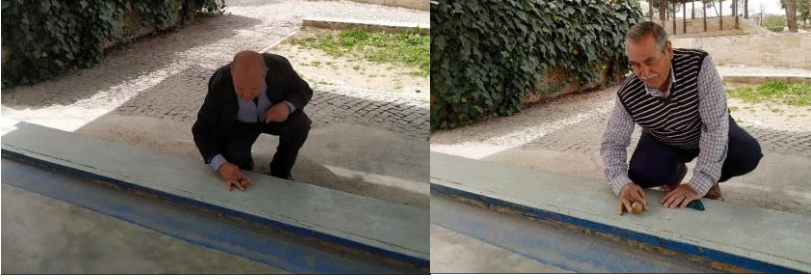
Şekil 5. Bir Kenarı Keskinleştirilmiş Rulman.

Şekil 6. Lek.

Şekil 7. Sayı Tabelası.

Şekil 8. Başlangıç Atışı.

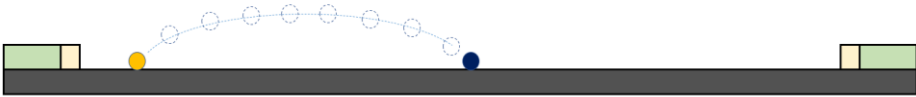
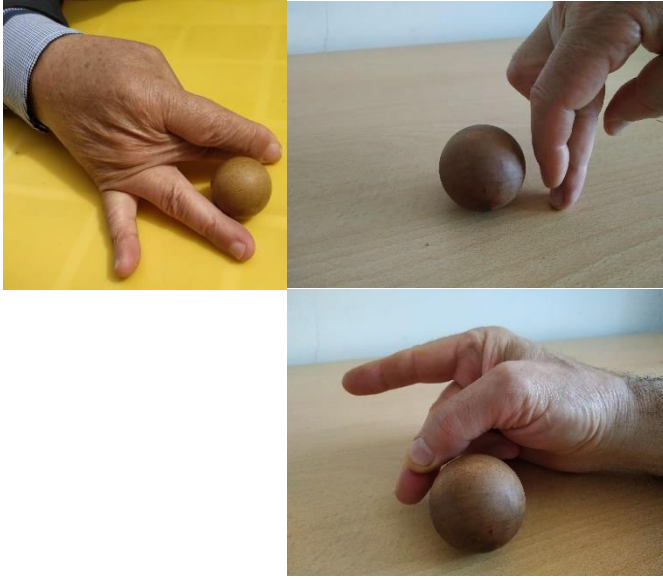

a

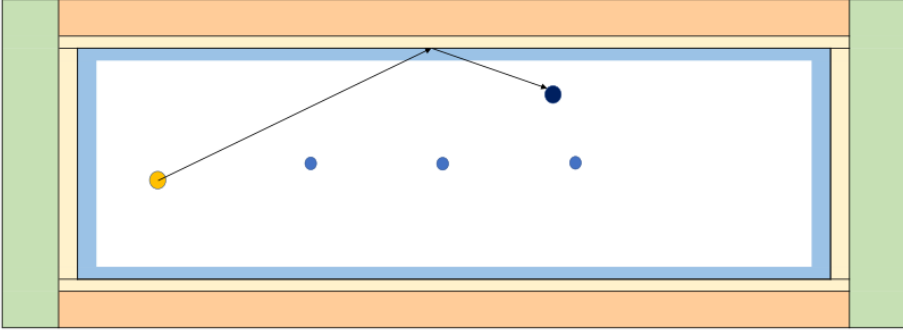

b

Şekil 9. Atışa Hazırlık ve Atış.

Şekil 10. Vuruş Şekilleri.

Şekil 11. Karambol Atışı.

Şekil 12. Tire Şehit Albay İbrahim Karaoğlanoğlu Anadolu Lisesi'nin bahçesindeki Karambol Oyun Sahası.

Şekil 13. Bahçe Kahve'de Eskiden Karambol Sahası Olarak Kullanılan Saha.

KİTABİYAT

Mehmet Başaran, 1830-1831 Nüfus Sayımında İzmir Rumları, İstanbul: Libra Kitap, 2023, 92 s., ISBN 978-625-8472-80-6.

Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA)'da nüfus defterleri fonunun (NFS.d..) kullanıcılar açılması ile birlikte Osmanlı nüfusu üzerine yapılan çalışmaların sayısında artış yaşanmıştır. Bu fonda yer alan defterlerin büyük kısmı 1830-1831 ile 1845 yıllarına ait nüfus defterleridir. Bu defterlerin ortaya çıkmasından önce döneme ait nüfus tahminleri için Enver Ziya Karal'ın klasikleşmiş *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831* adlı eseri kullanılmıştır. Karal, bu çalışmasında 1831'de yapılan nüfus sayımlarının, genel özetinin kaydedildiği bir defteri çevirmiştir. Defterlerin arşivde kullanıma açıldığı 2010'lara kadar bu eserdeki rakamlar, Karpat başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu üzerine yapılan tüm çalışmalarda kullanılmıştır. 2010'lu yıllarda kullanıcılar açılan NFS.d. fonunda, 1831, 1837, 1844'te Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki birçok bölgede askerlik ve güvenlik için yapılan nüfus defterleri bulunmaktadır ve sadece erkekler kaydedilmiştir. Bu defterlerin büyük bir kısmı Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde yüksek lisans ve doktora tezi olarak çalışılmış, bir kısmı ise akademisyen ve amatör tarihçiler tarafından yayınlanmıştır. Örneğin; Rumeysa Keziban Tuncer tarafından 2017'de hem Çaykara'nın hem de Dernekpazarı'nın nüfus defterleri çeviri yazı ile yayınlanmıştır. İhsan Satış tarafından Şanlıurfa'nın Siverek ilçesine ait 1835 tarihli nüfus defterleri üç cilt halinde Libra Kitap tarafından çeşitli tarihlerde basılmıştır.

Mehmet Başaran'ın Kasım 2023'te Libra Kitap tarafından *1830-1831 Nüfus Sayımında İzmir Rumları* başlıklı çalışması nüfus defterleri üzerine son yapılan çalışmalardan biridir. Ağırlıklı olarak Aydın ve çevresi üzerine çalışmaları bulunan Başaran'ın İzmir'in Rum nüfus defteri üzerine yaptığı çalışması toplamda beş bölümden oluşmaktadır. Eserin "Giriş" kısmında İzmir'in kısa bir tarihi önemi vurgulandıktan sonra, çevre bölgelerden gelen Rum göçleri kısaca anlatılmıştır. Ardından Osmanlı nüfusu üzerine yapılan çalışmaları ile NFS.d.'de yer alan nüfus defterinin önemine değinilmiştir. Başaran, bu bölümde ayrıca kitap boyunca incelediği NFS.d.. 2911 numaralı nüfus defterinin özelliklerini anlatmıştır. 25x64 ebada sahip olan defter toplam 282 sayfadır ve 2-3 ve 279-289 nolu sayfaları boştur. Defterde hane kaydına göre aile reisinin adı başa yazılırken çocukların isimleri yaş sırasına göre kaydedilmiştir. 14-15 yaşından büyük

şahısların ise fiziksel özellikleri kaydedilmiştir. Ayrıca kardeş, damat ve diğer aile bireyleri sonradan yazılmıştır. Aile bireylerin ev sahibi ya da kiracı oldukları da ayrıca belirtilmiştir. 17-18 yaşından itibaren kişilerin meslekleri ve cizye vergisine ilişkin bilgiler de defterde mevcut olduğunu belirten yazar, bu bilgilerin tarih dışında antropoloji ve folklor çalışmalarında da kullanılabilceğini belirtmiştir.

Giriş kısmının ardından yazar defterin içindeki sistemi takip ederek birinci bölümde İzmir'in mahalle ve bahçelerinde yaşayan Rumlar hakkında bilgi vermeye başlamıştır. 4-107 sayfalar arasına toplam 4.737 kişinin kaydedildiğini belirten yazar, bu kişileri önce geldikleri yere göre ayırmıştır. Bu ayrıma göre 1947 kişi İzmirlidir. İzmirlileri, 111 kişi ile Sakızlılar, 62 kişi ile Moralılar, 50 kişi ile Giritliler, 25 kişi ile Midilliler takip etmektedir. Ardından yazar tarafından bu kişilerin adları ve yaşları ile ilgili bilgi verilmiştir. En yaygın isim 514 ile Yorgi, 400 ile Dimitri, 395 ile Nikola'dır. Yaşları incelendiğinde ise 1 ile 85 yaşında arasında bulunan kişilerin ortalama yaşı 23,2'dir. Başaran daha sonra Rumların fiziksel özelliklerini incelemiş 1458 ile en fazla sayının orta boylularda, bıyık ve sakal olarak ise 667 ile en fazla kara bıyıklıların olduğunu belirtmiştir. Yazar ardından kişilerin mesleklerini hakkında bilgi vermiş ve en yaygın mesleğin bahçıvanlık olduğunu bunu sırasıyla terzi, pabuççu, rençber ve diğer mesleklerin takip ettiğini vurgulamıştır. Bir sonraki kısımda Rum reayanın akrabalık ilişkilerine değinilmiş ve en yaygınının 2073 ile baba-oğul ilişkisine sahip olduğu, 66 kişinin kardeşleri ile aynı evde yaşadığı tespit edilmiştir. Başaran, ardından mahalle ve bahçelerde yaşayan Rum reayanın engellilik durumu hakkında bilgi vermiş ve 19 kişi tek gözlü, 7 kişinin hastalıklı olduğunu, 1 kişinin topal, 1 kişinin kötürüm, 1 kişinin mecnun, bir kişinin de çalışamaz durumda olduğunu belirtmiştir. Birinci bölümün sonunda ise yazar Rumların vergi durumu hakkında bilgi vermiştir. Yazarın yaptığı hesaplamalara göre İzmir'de mahalle ve bahçelerde yaşayan Rumların zengin statüsüne sahip oranı %8, orta hallilerin %41, fakir olanların ise %51'lik kısma denk gelmektedir. Bu durumda da Osmanlı tebaası olan ve mahalle ya da bahçelerde yaşayan Rumların daha çok orta halli oldukları ortaya çıkmaktadır.

İkinci bölümde ise yazar, İzmir'in han, dükkân ve bahçelerinde kalan ve Osmanlı tarafından "bekar" olarak adlandırılan Rumlarını işlemiştir. Başaran, 108 ile 159. sayfalar arasına kaydedilen Rumların ilk olarak geldikleri yerler incelendiğinde 475 ile Midillilerin dikkat çektiğini belirtmiştir. İkinci sırayı 286 ile İzmirliler, 84 ile Kayserililer, 81 ile

Selanikliler, 68 ile Moralılar takip etmektedir. Yerleştikleri yerlere bakıldığında ise 214 Rum'un dükkânda, 53 kişi bekar odasında, 24 kişi değirmende, 15 kişi bahçede, 13 kişi ekmekçi fırınında, 7 kişi meyhanede kalmaktadır. Başaran daha sonra han, dükkân ve bahçelerde kalan Rumların isim ve yaşları hakkında bilgi vermiştir. En yaygın ismin 179 ile Yorgi olduğunu, bunu 177 kişi ile Dimitri'nin takip ettiğini belirten yazar, 1 ile 80 arasında yaşları bulunan Rumların ortalama yaşının 27,7 olduğunu belirtmiştir. Yazar fiziksel özellikleri anlattığı bir sonraki bölümde ise 663 kişi orta boylu ve 360 ile kara bıyıklıların en yaygın fizikler özellikler olduğunu belirtmiştir. Bir sonraki kısımda mesleklerine değinen Başaran, en yaygın mesleğin 277 ile dülgerlik olduğunu bunu sırası ile hizmetkarlığın, terziliğin ve pabuççuluğun takip ettiğini belirtmiştir. İkinci bölümün kalan kısmında yazar, akrabalık ilişkilerine, engellilik durumlarına değinmiş, son olarak ise vergi durumu hakkında bilgi vermiştir. Han, dükkân ve bahçelerde kalan Rumların %75 gibi yüksek oranda orta halli olduğunu belirten yazar, zengin sınıfın ise %7 oranına sahip olduğunu belirtmiştir.

Üçüncü bölümde ise Başaran, İzmir merkez dışında kalan Rumlar hakkında bilgi vermiştir. Yaşadıkları kasaba ve köylerdeki hanede yaşayan ve bekar Rumların sayıları vergi çeşitlerine göre sıralanmış ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

Sonuç kısmında ise yazar, incelediği defter üzerinden, özellikle değirmen işletimi, inşaat üzerine meslekler, tekstil üzerine meslekler, yemek ve eğlence üzerine meslekler, deniz sektörüne ilişkin meslekler üzerinde Rum nüfusun önemli bir yer tuttuğunu belirtmiştir. Bu yapılanma ve liman özelliği ile göç alan İzmir'in nüfusu artmış, han, kervansaraylarda kalanların sayısının da arttığını belirtmiştir. Geldikleri yer dikkate alındığında ve hane sahibi/kiracı olarak yerleştikleri dikkat çektiği belirtilmiştir.

Başaran'ın bu eseri İzmir'in 1831 yılına Rum nüfusunun yapısı hakkında çok değerli istatistik veriler vermiştir. Ancak bu defter İzmir Rumlarına ait tek nüfus defteri değildir. Aynı fonda yer alan 2937 nolu defter de aynı tarihteki Rumlar kaydedilmiştir. Bu defter düzenleniş şekli bakımından Başaran'ın kullandığı 2911 numaralı defterden bazı farklılıklar içermektedir. Ancak her iki defterin ortak özelliği de "bekar" olanların nerede kaldıkları ayrıntılı olarak belirtilmişken, evlerde kalanların hangi mahallelerde yaşadıkları deftere yazılmamıştır. Bu durum şüphesiz İzmir'in yerleşim haritasını çıkarılmasına engel olmaktadır. 1845'te birçok bölgede yapılan nüfus sayımları İzmir'de yaşanan büyük yangın nedeniyle

gerçekleşmediği için Başaran'ın hazırlamış olduğu eser daha da önemli hale gelmektedir.

Yasin ÖZDEMİR*

* Ege Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, ozdemiryasin91@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4692-2097.